Breu història de les forests dels pobles de Catalunya

.....

Jacinto Bonales Cortés

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

Benvolgudes/uts,

És un plaer presentar-vos aquesta obra «Breu Història de les Forests dels Pobles de Catalunya», una obra que parla del nostre motiu de ser, les forest dels nostres pobles.

El llibre ha estat escrit per una autèntica autoritat en la matèria com és el Doctor Jacinto Bonales, gran historiador i investigador del patrimoni etnològic i de tota la història de la nostre terra.

Jacinto Bonales, Doctor en història per la universitat de Lleida, és membre d'equips de recerca del Departament d'Història de la Universitat de Lleida, membre de l'equip de recerca del projecte Paisatge Historic de Catalunya alhora que Director i investigador de projectes de recerca per a, entre d'altres, L'Institut del Patrimoni Etnològic, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, Centro de Estudios sobre la Despoblación y para el Desarrollo de Áreas Rurales.

Ha publicat una cinquantena d'articles en revistes especialitzades i de difusió i aquesta és la 26ena monografia que publica.

Recentment ha presentat el seu treball d'investigació "El mercat" de la terra a l'Alt Urgell (segles XVI-XIX), que li ha valgut guanyar la primera Beca Ciutat d'Urgell de Recerca Històrica.

Solament agrair a l'autor la seva acurada feina i desitjar que gaudiu d'aquesta obra tant lligada a la nostre associació i que us sigui útil per tenir un bon coneixement de la història de les nostres forests.

Salutacions cordials

Martí Riera i Rovira

President ELFOCAT

Breu història de les forests dels pobles de Catalunya

.....

Jacinto Bonales Cortés

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

Amb la col·laboració de:

Generalitat de Catalunya

Diputació Barcelona

Diputació de Girona
221 municipis

Diputació de Lleida

CTFC

IDAPA
Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran
Institut entath Desvolopament e era Promocion deth Naut Pirenèu e Aran

© ELFOCAT

Primera edició: Setembre 2021

Autor: Jacinto Bonales Cortés

Col·laboradors:
Martí Riera Rovira, president d'ELFOCAT
Narcís Ribes Besalú, director-gerent d'ELFOCAT

© Fotos:
Jacinto Bonales
Parc Natural de l'alt Pirirenu
Rafel López-Monné - Consorci de la Serra de Llaberia

Disseny i maquetació: Àngela Muntada
Departament de comunicació - CTFC

Impressió: Goprinters - Grup Impressor

Índex

Introducció **7**

Capítol 1: Béns o usos comunals? Les diferències territorials de Catalunya **9**
- Les forests públiques en època comtal 12
- La revolució feudal i les tres Catalunyes 14
    - La Catalunya Oriental dels masos 14
    - La Catalunya pirinenca 17
    - La Catalunya Nova 21

Capítol 2: Els models d'explotació de les forests comunals **25**
- El model 'modern' dels comunals 26
- La regulació dels comunals 28
- Els aprofitaments forestals 30
- Els aprofitaments ramaders 34
- L'explotació agrícola 38

Capítol 3: Comunals i propietat «perfecta» **41**
- La conflictivitat al voltant dels comunals 42
- Els processos de privatització dels comunals 46

Capítol 4: La desamortització civil del segle XIX **51**
- L'abolició del senyoriu 52
- La desamortització 54

Capítol 5: El resultat de la desamortització: la titularitat **65**

Capítol 6: La ingerència de l'Estat en la gestió **75**

Capítol 7: Els nous reptes de les forests d'entitats locals de Catalunya **81**

Annex: Taula resum de cronologia **87**

Bibliografia citada **91**

MP
MP

I Introducció

Parlar de les forests de les entitats locals és parlar de comunals. Una petita part dels comunals que van existir durant segles va poder sobreviure a les contínues bursades dels diferents règims jurídics i dels processos de privatització al si de les comunitats -i de fora-, i ha quedat «fossilitzada» legalment com a béns immobles de titularitat dels municipis o de les entitats menors descentralitzades, si bé el beneficiari és una comunitat de veïns determinada. Podríem dir que gairebé totes les forests d'entitats locals eren comunals, però no tots els comunals han acabant sent d'aquestes administracions públiques. En el present llibre esbossem les línies generals de la història d'aquests béns tan peculiars, els comunals, però abans d'endinsar-nos cal intentar definir un concepte que ha estat matisat per tots els marcs jurídics de la història. Per fer-ho, res millor que un exemple figurat: imaginem-nos que un petit grup de famílies s'estableix a la serra del Tallat, a cavall entre l'Urgell i la Conca de Barberà, al segle X; aquests «artigadors» s'instal·len a la vall del Maldanell, entre les actuals poblacions de Rocallaura i de Vallbona de les Monges, al bell mig de l'ampla frontera situada entre les terres comtals dels cristians i el món andalusí de Lleida. Aquestes famílies rompen el bosc i conreen les terres que consideren més adequades de tal manera que cada «casa» se'n fa pròpies les terres que ha treballat amb l'únic dret de la possessió continuada -l'«aprisió» i la posterior possessió «immemorial»- i el reconeixement mutu entre els veïns. Però l'accés als recursos no es limita a aquestes terres, sinó que cada casa aprofita la llenya, la fusta, les pastures, l'aigua i els altres fruits del bosc de tot l'espai que envolta el petit nou poble -o el conjunt de masos-; fins i tot els veïns practiquen el conreu amb guaret forestal, és a dir, que fan rompudes del bosc per conrear petits trossos de terra durant tres o quatre anys i quan les collites comencen a tenir rendiments decreixents l'abandonen i es reforesta espontàniament, per tornar a ser talat, cremat i conreat per qualsevol altra família. Doncs bé, aquest espai aprofitat per les diferents famílies és el comunal, i ho és al marge de les normes i lleis tant islàmics com cristians. Estant al marge dels mons comtal i islàmic, aquesta «comunitat» crea mecanismes de solidaritat i reciprocitat, i per tal de reduir conflictes al si del grup així com per evitar la destrucció dels recursos «comunals» genera normes d'aprofitament a través de sistemes assemblearis. El caire «comunal» de la possessió arriba molt més enllà dels terrenys perifèrics i afecta directament a les terres «pròpies» de les cases: posem per cas que en el si d'aquesta petita comunitat figurada una de les famílies es «perd», és a dir, que moren o marxen els seus components; en aquest cas les terres que havien estat individualitzades, en ser abandonades, passen a formar part, de nou, de l'espai col·lectiu. En altres paraules, tornen a ser comunals. Amb la conquesta comtal i feudal del territori la situació canviarà radicalment, ja que s'aplicarà un nou marc jurídic: el comte -«potestas»- concedirà la vall a un «milites» que es convertirà en el propietari directe o eminent -«senyor»- de totes les terres de l'ara «terme»; els veïns hauran de pagar-li uns impostos per continuar treballant les seves terres -només els hi resta el domini «útil»- i el senyor els hi concedirà la «gràcia» de poder realitzar aprofitaments en les terres «vagants» -abans, els comunals- que ell podrà privatitzar. Segons aquest exemple figurat, el «comunal» és el conjunt de terres d'aprofitament col·lectiu i/o individual gestionades per una comunitat veïnal sobre les que s'estableixen diferents marcs jurídics al llarg del temps que caracteritzen i condicionen la seva existència i titularitat.

S'ha escrit molt, sobre els comunals, tant des del camp de la història com del dret, i especialment des de la història del dret, no aprofundint en la història local -i comarcal- fins la dècada de 1990, estudis aquests darrers que han trastocat força la visió que fins al moment es tenia

d'aquesta figura jurídica. Manquen encara suficients estudis de llarga durada -i per tant, necessàriament d'història local- per tal d'obtenir una visió suficientment rica per interpretar aquest patrimoni trencant la visió distorsionada que des del camp del dret se n'ha donat. Pesen encara massa les idees teòriques elaborades als segles XVIII i XIX del «comunisme primitiu» que basa l'existència de comunals com a residus de les pràctiques de les antigues comunitats prehistòriques -a Catalunya es donaria durant l'Edat del Bronze, allà cap al segon mil·lenni abans de Crist-; la difusió de la figura germànica de la «Markgenossenschaff» o comunitat de marca que gestionava i organitzava l'espai i que nosaltres hem utilitzat en l'exemple figurat anterior; i de les «fonts del dret», és a dir, la legislació romana i visigoda que van condicionar l'horitzó mental de les posteriors societats o millor dit de la construcció de les seves estructures legals. Si a totes aquestes «inèrcies» interpretatives des del món del dret sumem el contingut ideològic del capitalisme emergent en època Moderna, i el consegüent edifici polític del liberalisme que considera els comunals com una rèmora fossilitzada en el camí cap a l'individualisme i la propietat «perfecta» -és a dir, privada-, no ens ha de resultar estrany que la visió imperant sobre aquests béns sigui fonamentalment negativa. Exemples d'aquesta visió són la «tragedy of the commons», és a dir, la teoria econòmica on s'estableix que els interessos individuals en l'explotació dels recursos compartits porten al seu esgotament i destrucció -o popularment, «allò que és de tots, no és de ningú»-; o la idea que els comunals eren un recurs compartit per tots els membres d'una comunitat i que aquests servien per garantir la subsistència dels membres, especialment els més dèbils o humils. Idees que s'han convertit en preconcebudes i que actualment han estat rebatudes per estudis de cas en uns casos i genèrics en d'altres, passant de la «tragèdia dels comunals» a la «tragèdia de les privatitzacions», en demostrar que la privatització dels comunals va provocar una crisi ambiental per la desforestació, una crisi econòmica per la incapacitat d'adaptació econòmica als canvis per part de la majoria de les unitats familiars pageses, una crisi social en disparar-se la concentració de la propietat tot polaritzant-se les diferències socials, i una crisi humana traduïda en els processos de despoblament. A més, la idea que els comunals garantien la subsistència dels habitants sorgí per la justificació que feren molts pobles al segle XIX per evitar l'expropiació dels béns, ja que foren les grans explotacions agro-ramaderes de cada comunitat les que més se n'aprofitaven d'aquests recursos fent viable una adaptació vers al capitalisme amb l'explotació de recursos de titularitat compartida. Fins i tot el dret d'accés ha estat mitificat: no tenien dret d'explotació dels comunals tots els membres de la comunitat, sinó tan sols aquells que tenien dret polític de veïnatge, com veurem. Finalment, en el cas català, cal fer esment a un dels pilars bàsics dels comunals: el règim d'explotació era bàsicament -per no dir absolutament- individual.

En les següents pàgines farem un relat de síntesi de la història d'aquests béns, les forests comunals, en el transcurs del darrer mil·lenni, intentant donar una visió general del territori de l'actual Catalunya. És una feina força complexa, ja que no hi ha encara suficients estudis de cas sobre l'evolució històrica dels comunals. Per fer-nos una idea: a dia d'avui no existeix cap estudi global per a Catalunya sobre les privatitzacions de terres comunals durant la desamortització de Madoz de 1855, i els pocs articles generalistes que existeixen prenen com a base la comparació de superfícies incloses en els catàlegs de forests exceptuats de 1859 i 1901 sense tenir en compte que a mitjans del segle XIX gran part d'aquelles muntanyes es van mesurar als despatxos i per tant tota similitud amb la realitat és coincidència. Si pel que fa al segle XIX estem així, cóm hem d'estar en parlar -per exemple- del paper dels comunals a una comarca com el Priorat durant la crisi de la Baixa Edat Mitjana? Malgrat tot, aquí presentem una síntesi sobre la història de les forests d'entitats locals de Catalunya, i ho fem intentant trencar l'estereotip d'ideari abans assenyalat, tot basant-nos en el pol oposat, allò que a principis de la dècada de 1990 ens digué el senyor Josep Ardiaca, el «vell de cal Gaspar» d'Alsamora (Pallars Jussà): la boïga al Brugal (Montsec d'Ares) és sagrada, més que la propietat; una terra te la poden prendre si no pagues la contribució, però la boïga no.

Capítol 1

Béns o usos comunals? Les diferències territorials de Catalunya

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

Béns o usos comunals? Les diferències territorials de Catalunya

L'existència d'aprofitaments comunals queda ja registrada en el corpus jurídic romà. Aquesta rica font de dret va establir tres figures que resultaran cabdals en la construcció d'estructures jurídiques futures. En primer lloc, que tota la terra és en darrera instància de l'Estat. En segon lloc, que les terres es poden classificar entre individualitzades -les concedides que podríem anomenar «privades»- i públiques; i finalment que gran part de les terres públiques eren administrades pels «municipium» i les colònies.

En ser conquerida la Península, tota la terra va passar a ser propietat de l'estat -«ager publicus»-, i aquest va concedir terres als particulars a canvi del pagament d'un impost. Ja fos un repartiment sense fundar un municipi, ja dotant al territori de drets polítics mitjançant la concessió del títol de municipi, o ja creant una extensió de Roma formant una colònia, els «propietaris» havien de pagar el tribut per les parcel·les de terra rebudes. Des del mateix moment de la parcel·lació, s'assignaren espais de caire col·lectiu: les terres al voltant de l'àrea centuriada eren anomenades «subcesiva» o «vinacalia» i tenien caràcter comunal, és a dir, eren d'ús comú dels veïns però sota titularitat del cos municipal. Efectivament, és aquí on rau l'origen del concepte que dóna equivalència al bé públic com a propietat de l'Estat però amb administració local: la «res publicae» pertanyia al poble romà, a la col·lectivitat, o el que és el mateix, a l'Estat, i aquest delegava en els municipis i les colònies la seva administració. Més enllà de l'«ager» de les «civitas» hi havia tota una sèrie d'espais que conformaven el «saltus», terres que en principi no eren conreades, muntanyes i boscos, que si eren reservades per a l'explotació per part de l'Estat rebien el nom de «fundis». El «saltus», doncs, estava format per boscos -«silvae»-, prats i muntanyes «ager compascua», i eren destinats a l'ús públic, d'accés lliure i gratuït als membres de la col·lectivitat amb drets polítics, i controlats i custodiats per al seu bon ús pels magistrats del municipi.

Les ciutats romanes fundades a l'actual Catalunya juntament amb Lugdunum Convenarum de qui dependria la Val d'Aran, administrarien -en principi- tot el «saltus» d'aprofitament comunal del seu entorn. I diem que en principi perquè el cas de Iulia Livica -Llívia- obre les portes a noves interpretacions: la possibilitat de que existissin territoris específics del «saltus» que fossin lloc de concentració de població sense drets, de tipus clan gentilici, en un «pagus» depenent d'una ciutat però amb lliure disposició dels béns a canvi del pagament d'un tribut. Aquest seria, hipotèticament, l'origen del pau del Baridà a la Cerdanya, i que podria estendre's a altres valls i paus de tot el Pirineu català i l'Aran. En aquest territori, doncs, es podria haver donat un sistema d'accés a les forests «públiques» diferenciat al del conjunt de les ciutats - municipi.

El traspàs de poders de les autoritats romanes al poble visigot no va ser traumàtic, i malgrat el nou repartiment de terres entre els nouvinguts, el caire urbà de l'estructuració del territori es mantingué. Hom ha assenyalat que els visigots van recollir part del dret romà i el van fondre amb el propi, respectant el model dels béns «comunals» vigent fins aquell moment. Però la transformació real que experimentà el territori -encara avui en dia poc coneguda- sí que provocà canvis importants en els drets d'aprofitament comunal. Si bé les ciutats -en clara crisi des d'època romana- van mantenir el poder i l'estructuració del territori, les vil·les i amb elles l'agricultura van entrar en crisi amb una important contracció de la superfície conreada: van començar a avançar els boscos i els erms, alhora que en àrees com el Garraf, el Penedès o el pla de Barcelona es

El cadastre romà d'Aurasio (Orange), on s'indicaven les terres atorgades a colons, les lliurades a la població local i les que quedaven de domini públic ja per a ús comunal o ja per ser arrendades.

van habilitar nous espais de pastura (Soler, 2016), el mateix que succeïa al Pirineu. La ramaderia va prendre el relleu a l'agricultura i sembla ser que es va començar a formar una xarxa transhumant des del Penedès i el Vallès cap a la Cerdanya i el Berguedà. Aquesta ramaderia, a mans de les elits socials visigodes -o hispano-visigodes- aprofitaria el caire públic de l'antic «saltus», és a dir de les terres col·lectives, el que dóna sentit a les diferents disposicions del «Liber iudiciorum» relatives a la llibertat de pastures (VIII,4,26, per exemple). Aquest dret de pastura començaria a entrar en contradicció amb un altre model d'aprofitament comunal: la desaparició del sistema de poblament de les vil·les i la crisi urbana afavorí l'aparició d'uns petits vilars de entre 4 i 5 cases -documentat arqueològicament als territoris del que serà el comtat de Barcelona-, amb conreus permanents però també amb nombrosos espais d'aprofitament comunal. Dos models d'aprofitament comunal s'aniran consolidant en aquests segles VI a VIII: l'espai públic aprofitat per la ramaderia de l'elit hispano-visigoda, i els espais d'aprofitament comunal dels petits vilars que s'escampaven per tot el territori. Ambdós models d'explotació no arribarien a entrar en conflicte degut a la invasió islàmica de la Península.

La conquesta islàmica de Catalunya suposà en un primer moment un retorn a l'estatalització dels béns públics, si bé aquest serà breu. Les comunitats andalusines del que serà Catalunya també van tenir un concepte col·lectiu d'aquests espais. Les forests i pastures eren públiques ja que segons la llei coràmica pertanyien a la comunitat de fidels -en sentit extens, la «umma»-, i el terra en general es dividia entre terres apropiades -el que entendríem com a privades- i les no apropiades o públiques. Igual que en el model romà, les terres públiques podien quedar a disposició de l'Estat -les «mawat»-, o bé estar a disposició dels pobles, els comunals o «harīm», que eren utilitzats com a pastures, zona de caça, obtenció de llenya, fusta etc. i que estaven obertes a tota la comunitat de fidels, és a dir, que l'ús no estava delimitat a una comunitat poblacional determinada (Trillo, 2006). D'aquesta manera es feia compatible l'aprofitament ramader de l'elit hispano-musulmana i l'obtenció de recursos als «comunals» d'ús habitual de cada comunitat rural.

La irrupció dels francs i la creació de la «marca hispànica», amb la gran quantitat de documentació que s'ha conservat fins els nostres dies, ens permet ja conèixer millor el paper d'aquests espais d'aprofitament comunal en època prefeudal, és a dir, la cristal·lització de totes aquestes tradicions jurídiques en relació a les pràctiques constituïdes com a usos i costums «immemorials»

• Les forests públiques en època comtal

Entre el darrer quart del segle VIII i el primer terç del segle XI es dibuixen ja a la Catalunya «Vella» les diferències estructurals del paper que els béns comunals jugaran en el futur. Dos models diferenciats que parteixen del sistema de poblament predominant en cada àrea i que impliquen unes formes divergents d'accés als recursos naturals. Fins ara, els historiadors hem considerat que durant l'època carolíngia no tot el territori del que arribaria a ser Catalunya havia assolit un nivell idèntic d'accés als recursos, trobant-se fortes diferències territorials: d'una banda els pagesos de les àrees més romanitzades -de zones de vil·les romanes-, ni lliures ni propietaris en estar sotmesos als propietaris dominicals; i d'altra banda els habitants de zones de predomini de «vicus», organitzats en valls amb estructures de tipus gentilici, lliures i propietaris, en què la propietat «alodial» requeia sobre les comunitats i no sobre els individus. Aquesta àrea del «vicus» se situaria, dins el marc català, a les terres del nord-oest, Aran, Pallars i Andorra, i s'estendria pels Pirineus centrals i occidentals i fins a la cornisa cantàbrica. Però aquesta interpretació pateix d'un greu problema: podem considerar com a poc romanitzada la Cerdanya on s'havia erigit la colònia de Iulia Livica, o l'Aran amb el municipi romà de Lugdunum Convenarum a les seves portes? És evident que cal tenir en compte la suma d'algun substrat històric introduït entre els segles V i VIII en les actuals comarques de l'Alt Pirineu i Aran -i que hores d'ara desconeixem- però al nostre entendre es tracta més aviat de l'existència d'un procés diferenciat en l'evolució del poblament que implicà un accés divergent a la «silva comunis».

Al comtat de Girona, per exemple, el poblament era dispers i format per les viles -grups de masos- hereves directes de les vil·les romanes i visigòtiques, fins al punt de mantenir el mateix espai (Mallorquí, 2009). En la fase de creixement demogràfic dels segles IX i X aquest model de poblament dispers es reproduí en forma de «vilars» sobre l'espai fiscal, és a dir, sobre els erms pertanyents al fisc i que eren d'ús comunal. Aquests vilars eren també conjunts de masos que acabaran sent agregats a un terme nou i artificial encapçalat per una de les vil·les -ara vila- durant la formació de les parròquies. Posteriorment, en el procés de revolució feudal, les sagreres d'aquestes viles cap de parròquia afavoriren la seva conversió en petits nuclis de poblament concentrat mentre que la resta de viles i vilars es mantindran, rebent el nom de veïnats a la baixa edat mitjana. L'estructura del parcel·lari, malgrat tot, continuarà basant-se en el sistema de vil·les que derivà en els masos moderns i contemporanis, que incloïen dins l'espai privat àrees forestals, de pastura i de conreu. Aquest model no era només propi de les àrees planes de les comarques del nord-est sinó que també es reproduí en les seves àrees de muntanya (To, 1999). Així doncs, les terres vagants, en un principi de titularitat del fisc -apropiades després pels comtes en identificar fisc amb propietat comtal, succeint el mateix amb els «dominus» delegats del seu poder- i amb usos comunals, són la base de l'expansió del poblament dels masos, si bé queda encara per esclarir si sobre aquests espais es mantindrien drets d'empriu, és a dir, drets d'aprofitament comunal un cop llevada la collita. L'accés a les terres comunals en forma de colonització es feu a través del sistema d'aprisió, antiga tradició reconeguda com a vàlida pel rei franc Lluís el Piadós l'any 816 i ratificada per Carles el Calb l'any 844 mitjançant un precepte que a més de reconèixer la facultat d'apropiar-se i conrear les terres ermes, concedia la llibertat d'aprofitament de pastures, llenyes i aigües conforme als antics costums.

A les comarques de més alta muntanya, des del Ripollès i l'alt Berguedà fins l'Aran i l'Alta Ribagorça, possiblement el punt de partida era parcialment diferent degut a l'existència dels «vicis» o petits nuclis concentrats que posseïen un terme relativament ample, que conformaven comunitats complexes en forma de «pagus» i «valls» i que convivien amb els dominis territorials de les vil·les. La qüestió clau és saber si aquestes comunitats preexisteixen a l'època carolíngia -o el que és el mateix, si es tracta d'assentaments de base clànica gentilícia resistents o adaptats al domini

romà- o si era una construcció d'època comtal fruit de l'adaptació de les comunitats a les característiques d'aquest territori. Pot donar-nos una resposta el succeït a l'Alt Urgell i la Cerdanya (Bonales, 2020): a l'alta Edat Mitjana aquestes comarques presenten un poblament dispers o semidispers de viles -herència de les vil·les, tal i com s'esdevingué a l'Est- i alguns «vicus» -petits llogarrets-, tal i com es documenta arqueològicament també entre els colons per aprisió del comtat de Barcelona. El creixement demogràfic ja des del segle VIII també tingué el seu resultat en forma de creació de vilars o població dispersa de masos tal i com es pot constatar en els casos dels actuals municipis de Montferrer i Castellbò, Estamariu, Alàs i Cerc, el Pont de Bar o Montellà i Martinet, però en aquest territori l'expansió del poblament en forma de masia quedà limitada de forma efectiva pels condicionants del territori. Si en una primera fase es produiria una colonització per part dels propietaris dominicals de les vil·les així com de pagesos que amb l'«aprisió» conqueririen terrenys del fisc, el manteniment del creixement demogràfic duria irremediablement a una transformació radical -encara que lenta en el temps- del sistema de possessions: si exceptuem la plana cerdana, la terra susceptible de ser conreada de forma intensa està situada en els fons de la vall, motiu pel qual la pressió sobre el recurs terra motivaria el desplaçament de les terres que aportaven recursos forestals a les vessants de la muntanya. Així, ja fos per colonització del propietari dominical en uns casos, ja pel sistema hereditari en altres, s'hagué de tendir a suprimir l'ampliació del poblament sota el sistema de masos i a dividir parcel·les de conreu mantenint drets d'aprofitament sobre la «silva» propera. El resultat és evident: construcció de cases properes o amb parets mitgeres respecte a la casa troncal, divisió parcel·lària i aprofitament col·lectiu de les muntanyes. El sistema de poblament semidispers -nuclis de quatre o cinc cases- amb la terra de conreu distribuïda entre veïns en forma de parcel·les i aprofitament de les muntanyes de forma comunal es consolidà com a solució viable a l'emigració dels fills cap a la conquesta per aprisió de les insegures terres del migdia.

Així doncs, els béns comunals -aigües, boscos, erms, pastures- eren una possessió de la comunitat, pertanyien al «comú» com a ens autònom abans de la construcció dels organismes municipals, és a dir, pertanyia a la «universitas» de una comunitat, ja fos simple o polinuclear; però la «potestas», és a dir, el comte com a delegació del rei franc va mantenir l'acció juridicopolítica d'època clàssica d'imposició del seu domini eminent de naturalesa fiscal sobre els béns que no eren de propietat privada. Hi ha una relació, però, entre els diferents nuclis que formaven part d'una vall o pagus, i és la mancomunitat de comunals entre els diferents pobles. Més que per la relació gentilícia dels nuclis -que n'hi hagué, almenys allà on els vilars es van desdoblar, per exemple entre Bar i Barguja, Cava Jussà i Sobirà, Banat Jussà i Sobirà, o al Pallars a Boldís o a Berròs- cal pensar en la pertinença a una circumscripció fiscal -vall, pau o altres- amb un ús compartit de les muntanyes que no necessàriament havien d'estar delimitades jurídicament en tractar-se d'espais del fisc. Aquestes comunitats rurals aprofitaven, doncs, els recursos naturals públics sense cap altre impediment que les normes d'ús que elles mateixes es donaven i l'obligació de satisfer a l'autoritat pública comtal un tribut -«pasquarium»,«talla»-. Unes comunitats amples -de vall, de pau, formades per diversos petits nuclis- exercien el dret sobre els comunals d'un territori no necessàriament definit, és a dir, que tenien un espai d'ús permeable que en llurs límits era compartit amb comunitats veïnes. A partir del segle X el manteniment del creixement demogràfic i el procés de fragmentació de petits pobles -relacionat directament amb l'expansió de la parroquialització i l'adscripció de les comunitats a cada parròquia- anirà definint termes interns convertint l'espai d'ús continuat o assidu en espai propi i d'ús privatiu de cada comunitat. Aquests espais d'ús comunitari, amb límits permeables, van acabar en convertir-se en espai jurídic amb límits tancats -excepte en els abundantíssims casos d'emprius d'un poble sobre el comunal de l'altre- quan es desenvolupà la revolució feudal: cada senyor establirà el límit per raons jurisdiccionals i de renda.

artint d'un mateix model poblacional s'arribà, doncs, a uns diferents mecanismes d'accés als recursos del fisc: a les comarques de l'Est el comunal servirà de base per a l'expansió dels masos que inclouen al seu interior espais forestals, de pastures, conreus i altres matèries, quedant doncs, els comunals com a reserva d'expansió i per a obtenir recursos complementaris a l'explotació familiar. A les comarques de l'Oest s'esdevingué tot el contrari: la impossibilitat d'implantar el sistema de masos rendibles a les àrees montanes motivà la concentració de les cases en petits llogarrets que conreaven la terra parcel·lada al seu voltant, i que necessitaven com a recurs estructural els comunals no per a la supervivència sinó per al funcionament general de l'economia comarcal: la fusta, la llenya, l'adob, la pastura per a bestiar de treball i per al comercial, la pedra i llosa, i altres productes s'obtenien del comunal. Aquí els forests públics no eren complementaris a les explotacions familiars sinó recursos estructurals d'aquestes.

Al migdia de totes dues àrees trobem les comarques que estaven sota domini islàmic i on també els espais comunals tenien un pes indiscutible. Al-Andalus va centrar el seu desenvolupament en el món urbà i en els grans eixos fluvials del país, amb centres principals a Lleida i Tortosa, però el conjunt del país era fonamentalment de secà, i aquest es va estructurar en un poblament dispers de cases amb orientació agropecuària i edificacions destinades a l'explotació ramadera que aprofitava les amples pastures. Un bon exemple són les planes del «fahs maskijan» o pla de Mascançà format per les terres a l'est del riu Segre, a les comarques de la Noguera, el Pla d'Urgell, l'Urgell i les Garrigues, on es construïren almúnies i alqueries però també «marj» per a guardar els ramats que pasturaven el «harīm» o pastures comunals (Brufal, 2008). A l'Oest del Segre també trobaríem aquests nuclis d'hàbitat semidispers associats a l'explotació ramadera (Eritja, 1996) que possiblement tindrien delimitades les àrees de pastura donada la major densitat de poblament. Finalment, a les terres del Sud, el model de poblament en aquestes pastures comunals es completaria a través de «rafals», granges amb cercats per als ramats (Negre, 2013).

• La revolució feudal i les tres "Catalunyes"

Entre els segles XI i XII es va produir a Catalunya una veritable revolució -encara que a ritmes diferenciats- força violenta mitjançant la qual els «dominus» i «milites» dels comtes van usurpar el fisc i la «res publica» convertint-se en senyors, gairebé sobirans de cada respectiu terme. Tots els béns immobles dins dels termes van passar a ser de la seva titularitat com a «senyors directes» o «eminents», senyors alodials -entès alodial com a plena propietat-, mentre que els possessors o pagesos que hi vivien van passar a disposar només del «dret útil» dels béns, el que s'anomenaria després «emfiteutes» i al segle XIX «colons». Els comunals, que fins aquell moment eren béns del fisc de lliure disposició i al servei de la comunitat, van quedar sota domini del senyor que hi cedia el dret d'ús als veïns -individualment i com a comunitat. L'administració pública -entesa com a comtal per delegació dels reis francs- desapareixia, i cada senyor assumí com a dret propi el fisc, cobrant els corresponents impostos -que van ampliar- als individus i comunitats i exercint la justícia. A grans trets podem dir que en aquests moments es consoliden els dos models diferenciats de la relació de les comunitats amb les forests comunals, si bé cal tenir en compte que dins cada àrea hi ha nombroses excepcions de tal manera que ni la revolució feudal ni el tipus de poblament -i per tant el paper reservat als comunals- van ser homogenis.

La Catalunya Oriental dels masos

La major part dels comtats al nord del Llobregat i entre el Solsonès -inclòs- i el mar, allò que coneixem amb el nom de «Catalunya Vella», va viure una usurpació total i absoluta de la «res publica» i conseqüentment

Foli miniat de l'exemplar dels Usatges de Barcelona i Constitucions de Catalunya, manuscrit del segle XIV, conservat a l'Arxiu de La Paeria de Lleida. Foto L. Melgosa.

del «fisc» per part dels senyors feudals, aplicant-se en gairebé tot el territori el senyoriu «banal» propi de la França feudal. Fins i tot és habitual trobar el desdoblament entre el senyor jurisdiccional -amb l'exercici de la justícia- i el dominical -propietari alodial dels immobles-, de tal manera que la pressió sobre comunitats i veïns va ser molt forta. El sistema de parcel·lari predominant, basat en els masos que incorporen diferents espais agro-silvo-pastorals feia que l'interès comunitari pels comunals fos menor i, al mateix temps, que els senyors els reclamessin com a propietat plena, relegant als veïns només el dret d'ús. Els comunals, doncs, van passar en la seva major part a ser béns a disposició del senyor que podria establir en emfiteusi part dels terrenys a individus encara que mantenint, això sí, un dret d'ús veïnal de pastures i llenyes sobre les muntanyes i erms. No endebades, aquí s'entén com a «empriu» el dret dels veïns a entrar dins uns terrenys del senyor per aprofitar-ne algun tipus de recurs, és a dir, el dret d'ús comunal. Aquest dret d'«empriu» comporta diversos problemes, ja que limita la capacitat del propietari del domini útil -l'emfiteuta- en gravar sobre les seves terres una -ara- servitud d'aprofitament comunal: calia, doncs, o bé regular aquest accés o bé eliminar el dret d'ús comunal. En el primer cas es va regular a través de la normativa que es convertirà en costum: dret de pastura sobre erms i rostolls -és a dir, un cop llevada la collita-, prohibició de l'accés a zones plantades -vinya i olivera-, i obtenció només de llenya morta, sense poder-la tallar. En el segon cas, eliminar el dret d'ús, es generà una important conflictivitat que s'intentà solucionar a través dels «Usatges de Barcelona»: entre els segles XI i XII el nou poder feudal compilà i generà un conjunt de lleis que serien d'aplicació a Barcelona i, en cas d'absència de costum o norma, sobre la resta del Principat. Entre les lleis redactades trobem l'usatge «stratae»: «Strate et vie publice, aque currentes et fonte vivi, prata et paschue, silve et garrice et roche in hac patria fundate sunt de potestatibus, non ut habeant per alodium vel teneant in dominio, set ut sint omni

tempore adempramentum cunctorum illorum populorum, sine ullius contrarietatis obstaculo et sine aliquo constituto servicio»; és a dir, que els antics comunals, ara alous dels senyors, havien de mantenir el dret d'ús dels veïns en forma de dret d'«empriu». Es reconeixia el pas dels béns públics a alous -propietats- de les «potestas» que podien cedir-les a tercers, però es mantenia el dret d'aprofitament veïnal. Malgrat tot, els senyors no només s'apropiaren dels béns comunals, sinó que en molts casos limitaren els drets d'aprofitament d'aquells recursos, com s'esdevingué al Vallès Oriental al segle XI (Vilaginés: 2001). Limitar l'accés fou una opció dels senyors, però en la majoria dels casos el que feren fou establir una prestació, el pagament d'un cànon per tal que el veïnat pogués aprofitar llenya i pastures d'aquestes terres.

L'equilibri dins de les comunitats es podria mantenir durant un temps, però entre el segle XII i el primer terç del XIV continuà el creixement demogràfic i econòmic, fet que facilità la continuïtat de la colonització de terres per part dels senyors -creant nous establiments emfitèutics- o pels propis veïns sent posteriorment regularitzada la situació pels senyors mitjançant establiments emfitèutics «a carta precària». Els comunals, doncs, anirien sent conquerits per a ús agrícola privat, i els conflictes pels drets d'ús s'incrementarien sent resolts per la justícia dels propis senyors. Dins d'aquest context s'ha d'entendre la ratificació dels costums locals pel rei Pere II, a les Corts de Barcelona de 1283, quan ordenà que els aprofitaments de llenya, pastura i aigües dels castells o llocs i termes d'aquests es fessin tal i com s'havia acostumat des d'antic. O el que és el mateix, que els aprofitaments comunals havien d'estar recolzats o per la normativa senyorial o pel costum de cada poble, sense que es pogués donar una regla general donada l'heterogeneïtat de pràctiques a Catalunya.

I el «costum» de cada poble era la pràctica duta a terme -i provada a través de testimonis- al llarg de almenys trenta anys consecutius sense cap oposició.

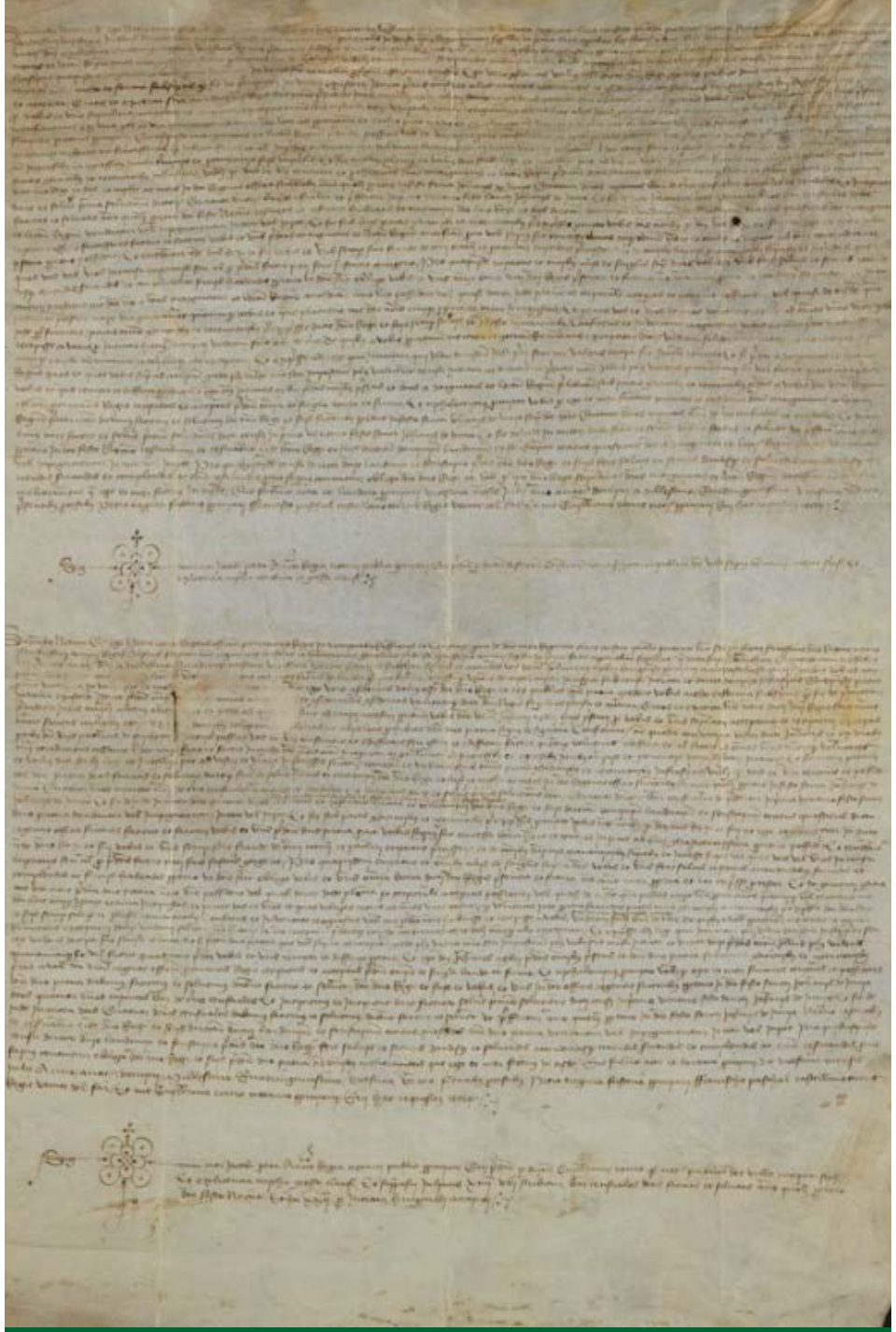

Establiment emfitèutic que fa el procurador reial al comtat de Rosselló i la Cerdanya en favor de Joan Aybri, burgès de Perpinyà, a les margenades i al torrent reial que passa per Toluges, a cens anual de 4 diners menuts. Any 1423. Biblioteca de Catalunya.

La Catalunya pirinenca

A la Catalunya pirinenca, o els comtats de la Catalunya «Vella» Occidental, la revolució feudal seguí uns camins paral·lels però amb un resultat diferent pel que fa a la titularitat i gestió dels comunals. Entre el darrer quart del segle IX i el primer terç del X els comtes van patrimonialitzar la «potestas» del rei frac amb el recolzament dels seus «milites», l'aristocràcia de base local i les institucions eclesiàstiques -monestirs i bisbat d'Urgell-. En aquest moment els poders comtal i aristocràtic van iniciar la pressió sobre unes comunitats rurals fortament cohesionades per tal de fer-se amb el control de la propietat de les muntanyes. L'enfrontament era clar: els pobles consideraven les forests com alous propis segons costum heretat dels seus avantpassats, mentre que els comtes reclamaven la seva possessió com a «potestas», i les institucions eclesiàstiques i els senyors esgrimien les concessions reials o comtals d'alous com a documents de més valor jurídic que la possessió «immemorial». El resultat previsible seria que els pobles mantindrien el dret d'aprofitament de les muntanyes mentre que el domini eminent d'aquestes passaria a mans dels senyors i del comte, però no necessàriament fou sempre així, ja que es documenten casos de «compra» de les muntanyes per part de comunitats: és el cas dels habitants de la Vall d'Osseja i Vallcebollera, a l'Alta Cerdanya, que l'any 1030 es van veure obligats a pagar a Guifré II de Cerdanya 500 sous per tal que renunciés a la reclamació feta sobre les artigues treballades a la vall i els concedís els boscos, pastures i aigües. Es tractava d'un primer pas de la que seria la revolució feudal que es consolidà a finals del segle XI amb una important violència senyorial contra les comunitats -exemplificada sempre amb la guerra entre Artal I de Pallars Sobirà i Ramon IV de Pallars Jussà que destinaren els seus atacs contra els pobles i sagreres del respectiu enemic- i la inclusió de noves imposicions com l'«ademprivium», establint-se la delimitació de termes -i per tant també de les muntanyes- per raó d'exercici de la jurisdicció.

Quin resultat tingué la implantació del feudalisme en aquestes comarques? Hores d'ara ho desconeixem ja que no s'han dut a terme suficients investigacions al respecte, però el que queda clar és que la violència amb que s'aplicà al segle XI no s'avé amb la realitat legal que trobem durant la Baixa Edat Mitjana, quan gran part del territori pirinenc és «enfranquit», moltes comunitats declaren tenir els comunals en alou -«o quasi»- i la gestió de les forests està en mans de les comunitats veïnals. Com és possible? Cal tenir en compte que a les comarques pirinenques el recurs terra -per a conreu permanent- és limitat i que s'havia constituït una economia agropecuària basada tant en la terra individualitzada com en l'ús individualitzat de la forest comunal; els saldos migratoris en la transmissió generacional del patrimoni familiar eren clars i efectius, colonitzant terres fronteres del migdia -la Catalunya «nova»-. Una excessiva pressió senyorial sobre les famílies podia generar l'efecte advers d'aturar el creixement econòmic i, per tant, de les rendes. Més encara quan aquestes famílies estaven fortament cohesionades entre elles al si de les comunitats. I en segon lloc, a les comarques pirinenques trobem un conjunt d'equilibris polítics entre els comtes, entre aquests i els senyors feudals -incloses les institucions eclesiàstiques- i entre els propis senyors que es feia difícil mantenir, i tots ells no van dubtar en atacar o en cridar a les comunitats veïnals, base del seu poder econòmic, per a defensar els seus interessos que sovint s'identifiquen en oposició al senyor veí -i per tant amb la comunitat veïna-, o per finançar el seu deute. Veiem tot seguit el que significà això a les diferents comarques.

La Cerdanya i el Ripollès van viure un important procés feudalitzador que suposà el reconeixement de la divisió de dominis sobre la terra i el seu control per part sobretot d'institucions eclesiàstiques però també de senyors laics. L'enfrontament dels vescomtes -i els seus homes- amb els comtes ha estat paradigma en la historiografia per mostrar aquest procés a gran part de Catalunya. Però l'evolució del feudalisme en aquestes comarques -pel que fa al Ripollès ens referim bàsicament a la Vall de Ribes- quedà truncat per la seva inclusió dins la Corona de Mallorca

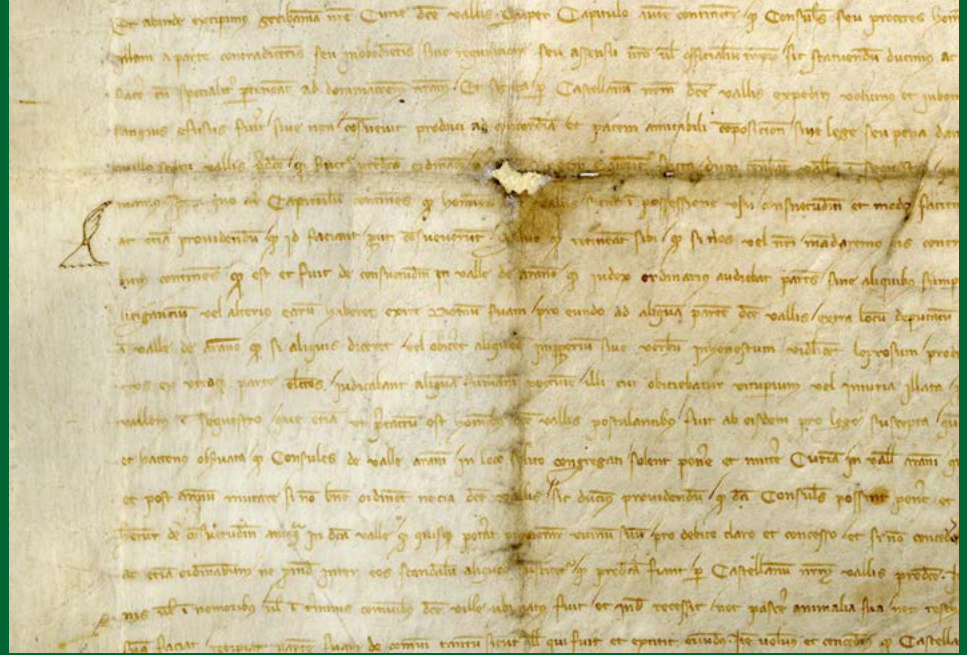

Fragment de la Querimònia de la Val d'Aran de l'any 1313.

entre els segles XIII i XIV. La separació del comtat respecte a la resta de Catalunya tingué un efecte directe sobre el funcionament del feudalisme local, i és que la Corona mallorquina va establir una forta administració a la Cerdanya per tal de controlar la fiscalitat: aquí els funcionaris reials van fer capbreus tant als pobles com als senyors obligant a justificar la possessió dels drets jurisdiccionals i patrimonials i registrant les seves transmissions. Els veïns van romandre com a emfiteutes, però tingueren el dret d'empriu sobre les seves muntanyes, i algunes comunitats obtingueren importants franqueses, ja en forma de cartes de poblament amb privilegis que entre d'altres reconeixien el dret d'aprofitament de les muntanyes (Puigcerdà 1182, Bellver 1225 i ampliada el 1243), o ja confirmant -o concedint, ho desconeixem- privilegis com els atorgats a la Vall de Querol (1257, ampliats el 1366) i la vall de Ribes (confirmats els usos i costums el 1458). Ara bé, no es tractava d'una situació nova, sinó que a la Cerdanya i a la Vall de Ribes convivien comunitats que exercien un control absolut sobre les seves forests per costum o reconegut pel senyor, amb pobles on el senyor s'implicava en l'explotació directa dels comunals i fins i tot en concedia drets a tercers. Tan sols dos exemples: l'any 1184 el vescomte Ramon de Castellbò va concedir franqueses a Meranges i Girul -en realitat els hi va vendre per 50 sous- per tal de poder disposar lliurement de les seves terres, ampliat l'any 1250 per Roger IV de Foix donant-hi a la comunitat el dret de lliure aprofitament dels boscos. En canvi el baró de Travesseres -senyor d'Aràn ser i d'Arsèguel- al segle XV controlava directament els comunals d'aquestes poblacions, amb una explotació forestal mitjançant molina, i l'any 1475 va establir en emfiteusi, a canvi d'un cens anual, l'empriu de la muntanya de la Pera als veïns d'Andorra.

Si en algun lloc la presència de la Corona va facilitar el reconeixement de la possessió dels comunals als pobles fou a la Val d'Aran. L'ús i gestió dels comunals per les comunitats era ja antic i tingut per possessió «immemorial», però fou el conflicte entre el reialme d'Aragó i el de Mallorca el que facilità el reconeixement per escrit d'aquests drets: des de 1283 la Val d'Aran estava ocupada per França, i pel tractat d'Argelers de 1298 Felip IV va cedir l'administració de la vall a Jaume II de Mallorca.

Aquell mateix any Arnau de Sant Marçal, lloctinent del rei mallorquí va relacionar els «costums» de la Vall on s'estableix la possessió de les forests i pastures per part de les comunitats, sense servitud ni pagament al rei, la llibertat de compra i venda de béns immobles sense intervenció del senyor i sense domini, i la prohibició de realitzar tancaments de terres sense consentiment de la vall, el que mostrava ja l'existència de potents institucions de «la terra». Retornada la vall a la Corona d'Aragó, l'any 1313 es redactaria la «Querimònia» atorgant totes aquestes institucions i drets que reconeixien la possessió dels comunals a les comunitats de la Vall. Malgrat tot també n'hi hagué excepcions, i és que a l'any 1478 el rei Ferran II va concedir el títol de baró de Les a Benet Marcó, donant-li la jurisdicció però també els drets senyorials de molins, boscos, herbes i aigües d'aquell terme, un canvi de titularitat ja que Les havia estat senyorial almenys des del segle XIII -com Bossost, malgrat que la baronia es va «perdre» (Sanllehy, 2007)-.

Al Pallars cal distingir entre el succeït a les alts valls d'allò que s'esdevingué al Pallars Jussà. Al Sobirà la presència contínua dels comtes amb un poder efectiu sobre gran part de la comarca, malgrat la presència d'institucions eclesiàstiques, el vescomte i altres senyors menors, marcà l'esdevenir de les comunitats, ja que el poder comtal se sustentà en el recolzament -habitualment forçat- dels pobles en forma d'assumpció del crèdit senyorial. Al Jussà, però, es produí una alta fragmentació feudal i les magres restes del comtat acabaren en mans de la Corona. L'ascens d'importants nissagues senyorials i la contínua confrontació entre elles -i al si de la dinàmica política catalana- facilità també la concessió de cartes de franquesa a nombrosos pobles. En aquestes comarques també es donaren cartes de privilegis, usos i costums, com a la Vall d'Àneu en base al conveni d'Artau II amb la Vall entre 1107 i 1124, els privilegis de 1313 concedits per Hug de Mataplana i ampliats el 1337 per Arnau Roger II i ampliats i compilats el 1398 per Hug Roger II; o a la Vallferrera quan Gaston I de Foix confirmà les llibertats, usos i costums el 1306. També en trobem a la Vall d'Espot (privilegi de 1313) i a la Vall de Cardòs, on s'esmenta ja que son homes lliures entre 1095 i 1122 i que en 1491 veurà reconegudes les seves franqueses. De tots és conegut l'existència d'aquestes cartes de privilegis atorgades a les valls, però també moltes de les altres comunitats pallareses reberen confirmacions o concessions de franqueses: ja l'any 1100 es parla de les franqueses de Castissent atorgades pel comte de Pallars (Castissent, Solanell, Alsamora, Serradell, la Torre, Serra i Montservós), i a mitjans del segle XII l'abat de Gerri havia concedit als homes del seu territori el dret d'emprivar -és a dir, només l'aprofitament- i la capacitat de gestió dels comunals. El 1157 el comte Ermengol VII d'Urgell i el seu feudatari Bernat Estopanyà de Caboet concedien franqueses a la comunitat veïnal d'Abella, en concret la donació complerta del terme excepte la dominicatura senyorial del castell que quedava a mans del castlà, a qui li pagarien un cens anual simbòlic en espècie. Les lluites senyorials van facilitar l'enfranquiment per escrit de molts pobles, exemple clar és el privilegi d'exempció que el rei Alfons donà l'any 1282 als homes d'Alzina, Moror, Guàrdia, Mur, Llimiana, Castissent, Puigcercòs i altres, que per als quatre primers pobles van ser ampliades l'any 1306 per Acard V de Mur convertint-los en propietaris alodials com a recompensa per l'ajut rebut en la guerra tinguda contra el senyor de Castellnou de Montsec. Evidentment també trobem cartes de franqueses com la donada en 1225 per Guillem de Bellera al poble de Tírvia, i cartes de poblament com la que Pere de Vilamur atorgà l'any 1268 a la Pobla de Segur.

També fou ben diferent la relació de forces senyorials a l'Alt Urgell i, per tant, el paper que jugaren les comunitats -molt cohesionades- respecte a la propietat i els drets i béns comunals. El comtat d'Urgell tingué una extraordinària expansió territorial cap al migdia i els comtes traslladaren el seus interessos cap a la Catalunya Nova establint un equilibri de forces a les altes valls entre els dos principals -i gairebé únics- senyors: els vescomtes de Castellbò -amb assimilació de la casa de Caboet- i el bisbe i capítol d'Urgell. Ja en plena revolució feudal s'havien concedit franqueses a algunes comunitats, com l'atorgada pel comte Borrell als homes de

Bescaran i que el bisbe d'Urgell havia anul·lat, retornant-les el 1085; o la concedida el mateix any per Lucia, comtessa de Pallars i Ledgarda abadessa de Santa Cecília d'Elins als veïns de Castelló d'Elins. Però la major part de concessions procedeixen de l'enfrontament entre els vescomtes de Castellbò i els bisbes d'Urgell, afectant als pobles del vescomtat: les franqueses d'ús de totes les muntanyes des de Boumort fins el Cogoll a la vila i vall de Castellbò i a Castellciutat (1196), amb franqueses i privilegis ampliats els anys 1241, 1284 i 1329; la carta de franqueses atorgada a Organyà que inclou els aprofitaments comunals (1233); l'enfranquiment de les Vall de Cabó i Sant Joan de 1284; la incorporació de la Parròquia d'Hortó en els drets d'empriu de pastures, conreus, fusta i llenya a totes les muntanyes, boscos i prats del vescomtat el 1339; o les franqueses concedides a Coll de Nargó el 1346. Es tracta d'unes concessions iniciades pels vescomtes de Castellbò i continuades com a política estructural pels comtes de Foix que venien aplicant-les al vessant nord del Pirineu a Vicdessos (1272, ampliats el 1293), el Donnezan (1389) així com a les viles de Saint-Gaudens (1202), Tarascon (1223), Pamiers (1229), Ax (1241) i la pròpia Foix (1245). Per la seva part els bisbes i capítol d'Urgell també concediren algunes franqueses, com l'excepció del pagament del lluïsme en les transmissions de béns immobles, però en la majoria dels pobles van reclamar el domini eminent de les terres així com de les forests, permetent el dret d'aprofitament -l'empriu- però duent a terme un control efectiu sobre les forests -o sobre alguns boscos- i concedint drets d'explotació.

A l'altre extrem trobem el succeït a l'Alta Ribagorça on les forests comunals van quedar supeditades al domini eminent dels senyors, els Erill i els Bellera juntament amb el monestir de Lavaix i els bisbes de Lleida, que van concedir el dret d'aprofitament als veïns. Exemple clar és el de la Vall de Barravés (Vilaller) on l'any 1339 les «universitats» pagaven pel dret d'ús dels comunals, o millor dit «arrendaven» aquest dret al bisbe de Lleida com a senyor de la vall.

A l'edat mitjana, doncs, i a diferència del que s'esdevenia a la Catalunya Oriental i Central, a les comarques pirinenques les muntanyes constituïen

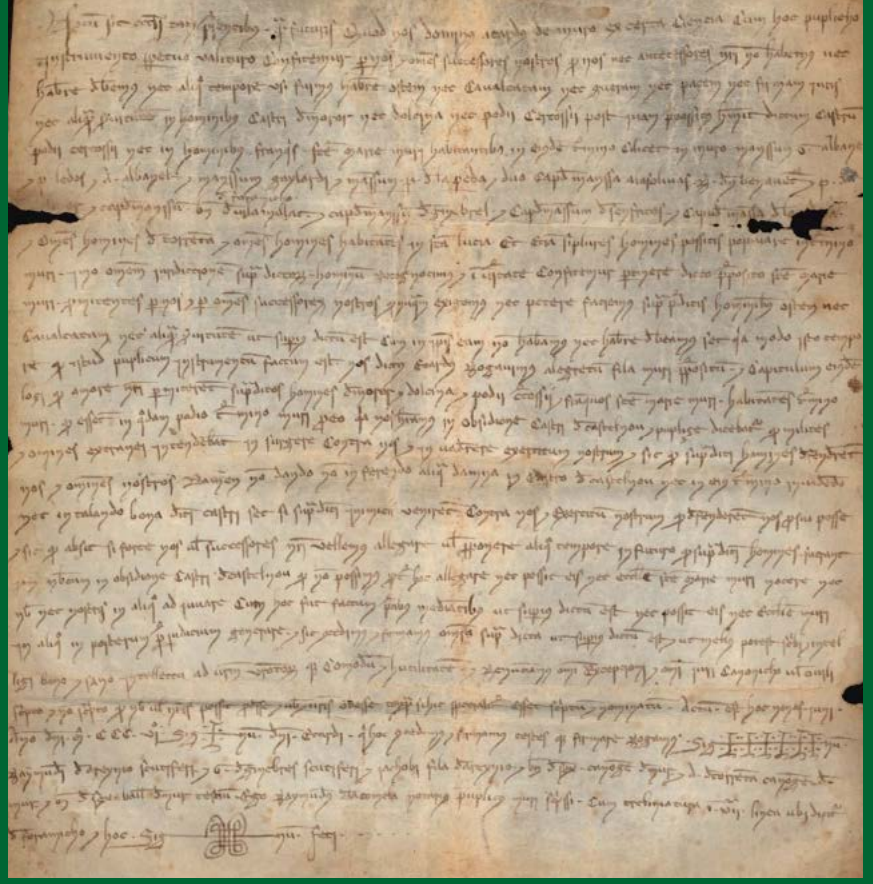

Reconeixement d'Acard de Mur que els veïns de la baronia de Mur són lliures de servitud. Any 1306. Biblioteca de Catalunya.

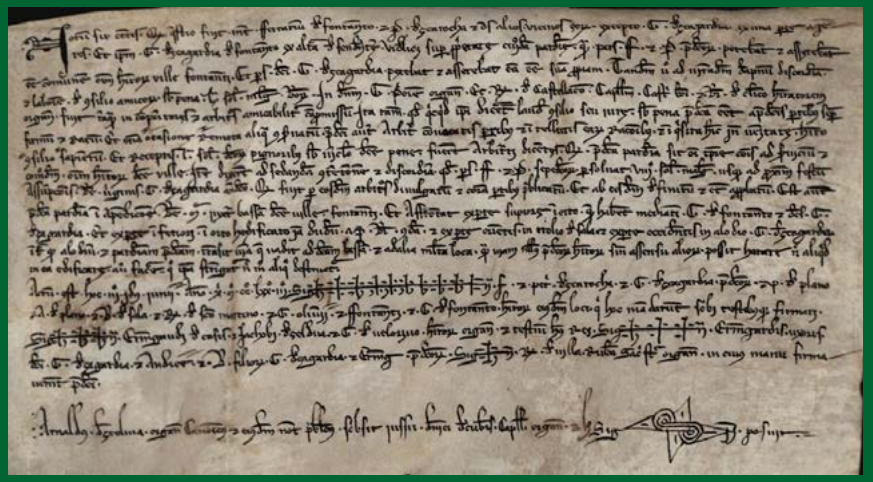

Sentència en el plet que enfrontà veïns de Fontanet (Cabó) amb el castlà Guillem de Guàrdia sobre si uns terrenys eren comunals o no. Any 1273. Biblioteca de Catalunya.

una peça clau per a la reproducció econòmica i social de les famílies, i la lluita per conservar no només els drets d'ús sinó també la plena capacitat de gestió de les forests i pastures va fer que s'aconseguís el seu manteniment i fins i tot la seva titularitat «alodial» en alguns casos (Bringué, 2003). En línies generals els pobles podien administrar, gestionar, privatitzar i fins i tot «comunalitzar» -és a dir, retornar a domini del col·lectiu- els espais comunals, si bé es van haver d'enfrontar en diferents ocasions als intents senyorials de fer-se amb aquesta capacitat. Les guerres entre senyors en un primer moment, i el seu endeutament després, que va ser transmès als pobles, faria que a finals de l'Edat Mitjana les comunitats pirinenques fossin, de fet, les propietàries de les forests. En aquest espai el concepte «empriu» prendrà un nou sentit, fent referència al dret d'ús d'una comunitat sobre part del comunal d'una comunitat veïna. Si en època comtal el concepte empriu feia referència al dret d'aprofitament de forma genèrica -com a la Catalunya Oriental-, després de la revolució feudal pren el nou sentit, el que confirma la cohesió i força de les comunitats veïnals pirinenques en aconseguir fer desaparèixer el nom en referència a l'aprofitament dels comunals del seu terme. L'origen d'aquest «nou» concepte d'empriu és força variat; en uns casos el trobem com a resultat de la fragmentació de termes amplis, de vall o similar, i la formació de nous termes com s'esdevingué, per exemple, amb la creació de parròquies i la posterior divisió de termes del pau de Bar, que va generar nombrosos drets d'empriu com a resultat de la possessió antiga d'aprofitaments en diferents àrees ara separades pels límits de termes; o el cas de Tortosa, a la Catalunya Nova, quan es fragmentà el gran terme per concessióper part de la Corona de pobles amb terme propi a diferents senyors. També es van crear drets d'empriu per concòrdia, és a dir, per pacte entre comunitats, com fou el cas del dret dels veïns de Tremp a aprofitar llenya de termes llunyans com Llimiana i Orrit a canvi de la franquesa de portals i ponts a la vila. I finalment drets d'emprius creats per la «potestas», ja siguin els comtes, ja els senyors (Oliver, 2003), com la concessió de Ramon V de Pallars Jussà a favor dels veïns de Fontsagrada per poder «emprivar» al terme de Llimiana i el seu Montsec l'any 1109; la concessió del comte Roger de Pallars i de Guillem de Bellera als homes de la Coma de Burg i Tírvia dels emprius de Riumadriu i l'Hospital de Vaell l'any 1234, o el ja esmentat establiment de l'empriu a la muntanya de la Pera fet pel senyor de Travesseres a favor dels andorrans l'any 1475.

La Catalunya Nova

El creixement demogràfic dels comtats cristians i la revolució feudal portà a moltes famílies a colonitzar la terra fronterera amb l'Islam com a «aprisionadors». Els senyors, amb el recolzament dels comtes que veien així una via de sortida a la violència senyorial, se'n van fer seves aquestes àrees fortificant-les amb castells i usurpant el domini directe dels colons, legitimant la possessió per la concessió comtal que els hi donà l'alou del castells i els seus termes. Però la conquesta de la «Catalunya nova» es dugué a terme en diferents fases entre el segle X i el XII. Durant les primeres fases d'expansió es va reproduir sobre les noves terres el model de poblament i d'estructuració del territori de les comunitats d'origen. Així a l'Alt i el Baix Penedès, el Garraf, l'Anoia i a part del Camp de Tarragona i de la Conca de Barberà els masos van ser el model d'estructuració parcel·lària i de poblament que reproduïa el dels comtats de Barcelona i d'Osona. Cas a part fou el sistema de poblament establert a les planes occidentals catalanes donada la frontera més propera amb el reialme taifa de Lleida que motivà que, a partir d'uns grans termes «castrals» originals, es repartissin petits termes -«quadres»- entre els diferents «milites» que van conquerir els territoris fronterers dels comtats d'Osona, Berga i Urgell, edificant diferents petits llogarrets dotats de les corresponents església i castell. Si en termes generals les «quadres» van constituir dominicatures senyorials plenes amb concessió de béns en emfiteusi als «colons» i dret d'ús parcial als aprofitaments comunals -bàsicament sobre rostolls i guarets dels veïns-, als «termes» pròpiament dits es va produir un repartiment

de lots de terra als pagesos format per parcel·les situades en diferents partides, es va reservar un conjunt de béns corresponents al manteniment del castell -la reserva dominical- i la resta de l'espai va quedar vagant com a comunals a disposició del col·lectiu de veïns. El territori acabà consolidat amb la repoblació de nuclis principals mitjançant cartes de poblament i franquesa a Balaguer (1118, ampliada el 1174), Cervera (1026, en realitat donació a senyors), Tàrrega (1116), i la donació de Tarragona i el seu terme al Bisbe de Barcelona per a repoblar-la (1118).

Però la major embranzida es produí a mitjans del segle XII quan els comtes i senyors feudals conqueriren les terres de Lleida, Tortosa i Siurana. Feta la corresponent neteja ètnica i la reubicació de població islàmica en els eixos fluvials del Segre i l'Ebre, es creà un desert humà que havia de ser omplert en el termini més breu possible. Per aquesta raó no era possible implantar aquí el sistema feudal de la Catalunya oriental i central, i calia concedir drets favorables als nous veïns per tal que acudissin a poblar tot aquest territori. La colonització es realitzà mitjançant un sistema de poblament concentrat, divisió parcel·lària de part del terme i reserva d'un espai d'ús col·lectiu, els comunals, que serien gestionats per les universitats, és a dir, pels consells de veïns que s'institucionalitzaria en forma de Consell General primer i d'ajuntaments -i paeries- després.

A partir de les cartes de poblament de Tortosa (1149) i Lleida (1150) es creà la normativa de funcionament i els drets que se salvaguardaven, assenyalant les franqueses -bàsicament contra els «mals usos»- i els pagaments que els veïns haurien de fer als seus senyors. Els «costums» de Lleida i de Tortosa servirien de base jurídica per a la major part del nou territori que comptaria amb nombroses cartes de poblament com per exemple Cambrils (1155), Constantí (1165), Montroig (1180) o Reus (1183 i 1186) a l'àrea de Tarragona; Mollerussa (1157), Agramunt (1163), Castellnou de Seana (1179) o Golmès (1204) a la plana de Lleida; Siurana (1153), Porrera (1201) o Torroja (1261) al Priorat; Horta (1165 i 1191), Batea (1181 i 1205), Gandesa (1192 i 1194) o Vilalba (1224) a la Terra Alta; i Rasquera (1206), Els Paüls (1168), Alcanar (1239), la Sènia (1232) o Amposta (1282 i 1286) en les terres d'Ebre avall. A tota la Catalunya Nova les terres comunals serien abundants, i els veïns disposarien del dret de lliure accés a llenyes i fusta, pastures i materials, així com el dret de conreu per aprisió a les terres de l'Ebre. Evidentment no a tot arreu, ja que hi hauria nuclis de poblament sense cartes de franquesa que restarien sota el control més ferm per part de senyors, encara que també podrien gaudir de drets comunals ja als espais vagants, ja sobre les terres «obertes» de rostolls i guarets.

Malgrat tot el ràpid procés d'oligarquització al si dels diferents pobles facilità la dissociació entre la universitat i l'ajuntament, monopolitzat aquest darrer per les elits locals que acabarien gestionant els comunals en nom del col·lectiu, arrendant aprofitaments o cobrant taxes als veïns per segons quin aprofitament, especialment pel conreu de terres comunals.

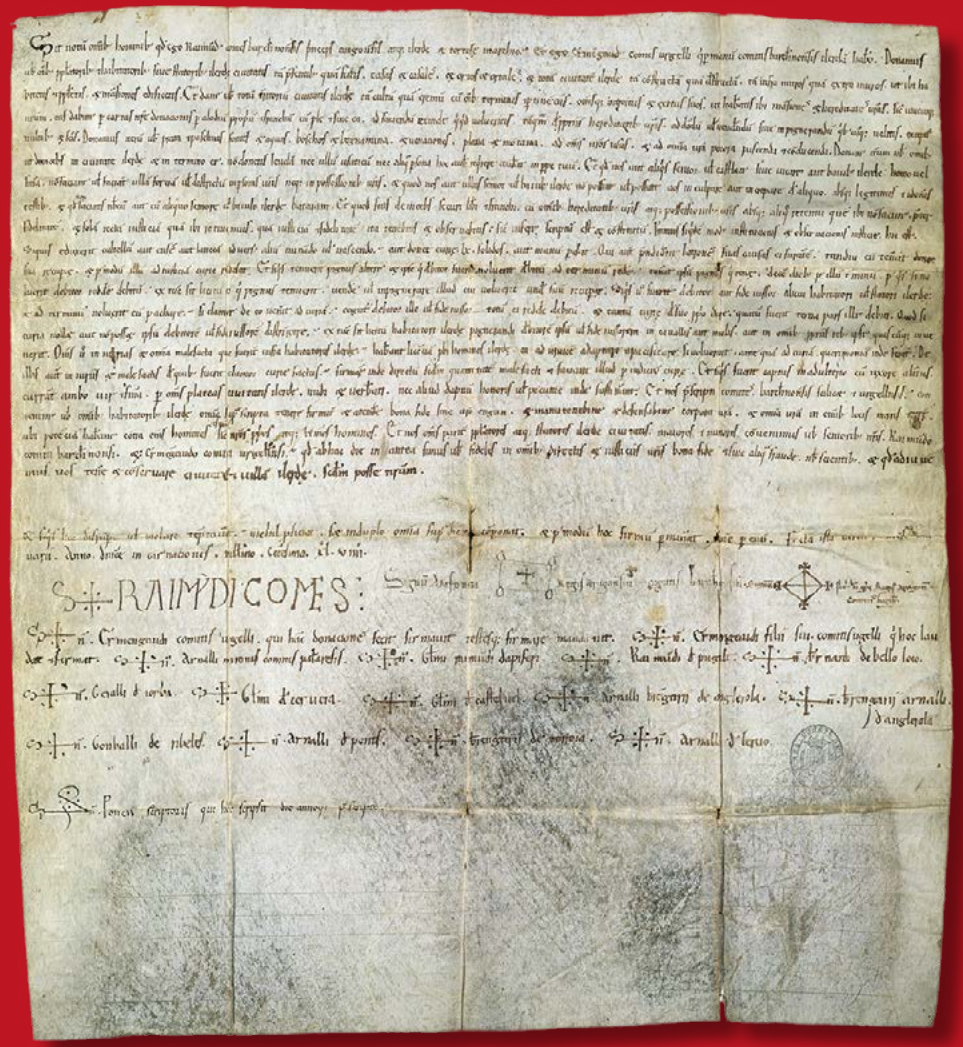

Carta de poblament de Lleida. Any 1150. Arxiu Municipal de Lleida - La Paeria.

Primera edició impresa de les Costums de Tortosa, l'any 1539.
Es tracta de la recopilació del dret tortosí que va ser redactat l'any 1272.

Capítol 2

Els models d'explotació de les forests comunals

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

Els models d'explotació de les forests comunals

L'accés als comunals no era lliure ni universal, sinó que estava regulat per tot un seguit de normes mutables en el temps i l'accés quedava restringit als membres d'una comunitat veïnal determinada que tinguessin plens drets de veïnatge. Des de l'època medieval i fins a principis del segle XIX, els comunals van ser aprofitats seguint aquestes normes que modificaven l'accés als recursos depenent de la conjuntura i l'estructura social i econòmica de cada comunitat en cada moment històric. El concepte des d'«immemorial», igual que el de pràctica «a ús i estil de bon pagès», son extraordinàriament mutables en el temps i la regulació d'un ús podia canviar en tan sols una mateixa generació.

• El model 'modern' dels comunals

La crisi que s'encetà al segle XIV i que es mantingué i agreujà al segle XV suposà tota una sèrie de canvis que tingueren com a efecte la consolidació dels models de relació entre la població i els comunals a les diferents àrees de Catalunya. La fallida del sistema econòmic i social europeu quedà palès amb la crisi demogràfica provocada per l'arribada de la pandèmia de la pesta, encetant uns segles durant els quals diferents onades epidèmiques -de diferents malalties- anaren minvant el nombre d'habitants, sent afavorit el despoblament per l'inici del canvi climàtic -la petita edat de gel- que provocà la caiguda de la producció agrària per les males collites. El fenomen va fer que el capital -fonamentalment urbà- es tornès rendista i que la producció manufacturera i el comerç a l'engròs es reduïssin de forma extraordinària. La minva de la població i fins i tot la despoblació de nombrosos pobles no va provocar necessàriament una «comunalització» del territori, sinó una greu crisi social i política que va esclatar al segle XV amb la refeudalització per part dels senyors que respongueren amb l'ampliació d'exigències i l'enduriment dels «mals usos» per tal de mantenir el nivell de les seves rendes, amb la Guerra Civil catalana, i amb la revolta remença dels pagesos benestants de gran part de la Catalunya dels masos. La crisi política i institucional es tancà a través de dues vies: d'una banda la Sentència Arbitral de Guadalupe el 1486 amb què la Corona va imposar la pau tot abolint els «mals usos» però que en realitat va significar la consolidació de la propietat eminent o directa dels senyors i la seva capacitat de gestió dels espais comunals, al temps que els nous «senyors de l'útil», és a dir, els pagesos benestants però emfiteutes, titulars de nombrosos masos, van veure confirmat el seu poder social i econòmic en l'àmbit rural. De l'altra banda els grans dominis senyorials del Pirineu van desaparèixer mitjançant la Guerra del Pallars i l'expropiació dels béns del comte de Foix, és a dir, que el comtat de Pallars va ser conquerit, convertit en marquesat i cedit als ara Ducs de Cardona i que el Vescomtat de Castellbò va passar a ser patrimoni de la Corona.

A partir d'aquest moment ja podem parlar d'un nou model «modern» de titularitat i gestió dels béns comunals per quant, consolidats, perdurarà durant segles. Fem un breu repàs: a les comarques gironines la sentència arbitral de Guadalupe va acabar atorgant, de fet, la propietat eminent o directa dels senyors feudals sobre tot el terme dels pobles, i amb ella la seva capacitat de gestió dels espais comunals que es resumeix, com veurem més endavant, en l'explotació forestal en uns casos, i en la capacitat d'establiment a cens a favor de particulars de terres procedents dels comunals en gairebé tots els pobles. Els pagesos benestants, però, van instrumentalitzar l'emfiteusi per la via dels subestabliments, és a dir, concentrant diversos masos i convertint-se en «senyors del domini útil», concedint l'explotació d'aquests a tercers i obtenint així la part principal

Mapa de delimitació de propietats entre un veïnat i dos masos a la comarca del Pla de l'Estany, de l'any 1800. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

de la renda de la terra. A més, la seva capacitat de control suposà la incorporació dels béns «vagants» dins l'àmbit del mas, impossibilitant el retorn de terres al comunal i, doncs, al control del senyor. En aquestes comarques no podem parlar de muntanyes o béns comunals, sinó que en direm drets d'ús comunal sobre les muntanyes i vagants del senyor, així com drets d'aprofitament puntual -llenya i pastures- sobre terres individualitzades, és a dir, sobre béns que antigament eren comunals però que ara estan en mans d'emfiteutes, ja sigui en boscos dels masos, ja en forma de servitud d'aprofitament d'herbes un cop llevada la collita. És clar que hi hagué excepcions; un bon exemple ens el proporciona el cas de Tortellà (la Garrotxa), on al segle XIV es produí un important conflicte entre la universitat i el baró de Sales quan aquest reclamà que la muntanya de Sant Jordi (Montoriol) era del seu domini mentre que el poble defensava l'ús comunal des de temps «immemorials». El llarg plet el guanyà el poble, però només veié reconegut l'ús comunal amb aprofitament directe, personal i gratuït dels habitants, ja que el domini eminent restà a mans del senyor, malgrat que aquest no pogués establir terres en emfiteusi ni explotar ell la muntanya.

Més al sud, a les comarques de la Catalunya central i al litoral barceloní, els comunals ja pràcticament havien desaparegut, en molts llocs des del mateix moment de la conquesta cristiana, com fou el cas del Bages on es produí una colonització gairebé completa de l'espai mitjançant els sistema de poblament dels masos; mentre que a d'altres la privatització es dugué a terme durant els segles feudals amb l'apropiació per part dels senyors i dels masos, com en el cas del Vallès. Només restarien espais comunals de certa importància al Garraf i al delta del Llobregat, controlats pels senyors igual que a les comarques gironines.

Tot el contrari s'esdevingué a la Catalunya pirinenca on, ja fos per la condició fronterera (cas de la Val d'Aran), ja per la despossessió dels grans senyors amb la col·laboració dels pobles (el comte de Pallars i el comte de Foix), ja per la necessitat de moneda per part dels senyors (cas dels petits senyors del Baridà i del Pallars Jussà), i sempre per tal d'evitar l'emigració de la població cap a àrees més atractives (pla de Ponent, ribera de l'Ebre, reialme de València), es van mantenir els privilegis atorgats durant els segles XI a XIII. L'existència d'aquest reconeixement unida i lligada amb

la funció estructural de les muntanyes comunals en l'economia familiar i comunitària va fer cohesionar més als pobles, apareixent mecanismes de control de l'equilibri entre explotació econòmica i demografia com eren la limitació de drets polítics i d'ús del comunal -el dret de veïnatge- i la capacitat comunitària de modular-lo a través de l'afillament o acollament. Aquí, els pobles van assolir el control absolut dels comunals, situació que s'estengué cap a l'est com a mínim fins la vall de Ribes (Mikes, 2005). La força que prenen els pobles queda palesa en el procés de «conquesta» de comunals davant el fenomen despoblador: quan els pobles veïns es van despoblar, algunes comunitats pageses van fer-se amb nous emprius, és a dir, van «ocupar» part o tot el terme abandonat mitjançant l'ús continuat, creant nous emprius sobre «termes mitgers», com la Vall del Ruda, les costes de Doseros i la muntanya mitgera de Saboredo repartida entre Son, València d'Àneu, Esterri d'Àneu, Sorpe, Salardú i Tredòs (Bringué, 1996); la Ribalera entre Tírvia, la Coma de Burg i la vall de Castellbò, o el Bosc dels Tres Comuns de Rialb, Sort i Roní (Bringué, 1998).

Al migdia, a les terres del pla de Lleida, tarragonines i de l'Ebre, es van consolidar els processos de diferenciació social que acabarien donant el poder efectiu a unes oligarquies dominadores dels consistoris municipals, gestionant els béns comunals sota els seus interessos i prenent ara empenta l'ús pastoral a Ponent i l'explotació fustera a l'Ebre. Però no ens ha de passar desapercebut un fet transcendental: la crisi demogràfica que s'encetà al segle XIV i que anà escampant-se al XV a causa de la Guerra Civil, i de nou al XVII per culpa de la confluència de la pesta i de la Guerra dels Segadors, va provocar la despoblació de nombrosos pobles d'aquestes contrades, fet que va ser aprofitat pels senyors per fer-se amb el ple domini dels termes i desapareixent així els comunals, com s'esdevingué en nombrosos llocs del pla de Lleida. Aquests territoris no serien repoblats abans del segle XVIII sinó que es van reconvertir en deveses, en termes rònecs en plena propietat del seu senyor dedicats al lloguer de pastures pels ramats transhumants.

• La regulació dels comunals

L'aprofitament de les forests comunals no era lliure, universal, igualitari ni, en molts casos, gratuït. No hi havia enlloc de Catalunya una llibertat plena d'accés als comunals ja que a cada poble existia una normativa «consuetudinària» d'aprofitament de les muntanyes de tal manera que la teoria de la «tragèdia dels comunals» no és aplicable al nostre territori. I en parlar de normes establertes pels usos i costums cal incidir en que aquestes no eren ni «immemorials» ni estàtiques sinó que, tot el contrari, eren contínuament modificades per tal d'adaptar les necessitats locals a la conjuntura econòmica i social i a la necessària regeneració natural dels recursos. Es regulava des de la mida dels ramats -la «tinguda»-, el tipus de bestiar i el calendari d'accés a pasturar als diferents espais, fins la creació i modificació de vedats forestals, passant per la delimitació d'àrees on poder realitzar conreus, la prohibició temporal de tenir bestiar al terme o la quantitat de suro a extreure per família. Tot un conjunt de normes que sovint eren modificades adaptant-se a necessitats i realitats i que en molts casos eren de transmissió verbal, malgrat que són nombrosos els exemples de registre per escrit, ja dins els llibres d'ordinacions locals, ja als senyorials, o ja als protocols notarials. Com es generava aquesta normativa? De nou cal insistir en l'heterogeneïtat catalana fruit de la diferent correlació de forces socials dins dels pobles i entre aquests i els seus senyors. A la Catalunya oriental i central, terra de masos amb senyors propietaris dels comunals i pagesos benestants que controlen el domini útil de gran part dels termes, les normes d'aprofitament comunal eren més estables i, en aquest cas, sí que podríem anomenar-les com consuetudinàries des d'«immemorial» -jurídicament, en ús durant més de trenta anys de forma ininterrompuda-, encara que la norma podia ser variada pels pobles amb la corresponent ratificació o sanció dels senyors. Fins i tot, allà on havia concessió de privilegis com fou el cas de Torroella de Montgrí, el poble podia modificar-les al marge de la sanció senyorial

o reial (Gifre, 1998). En general, i excepte comptades ocasions, van ser els consells generals dels pobles els que van establir normes d'ús dels comunals amb o sense ratificació dels senyors. Sovint senyors i pobles entraren en conflicte respecte als béns comunals i la capacitat recíproca de gestió o d'obtenció de rendes, uns conflictes que en la majoria dels casos es solucionaven a través de concòrdies o sentències arbitrals amb les què cedien ambdues parts i que habitualment concloïen en la cessió -o reconeixement- a la comunitat de la capacitat de gestió o decisió a canvi d'una «satisfacció» en forma de dret o renda al senyor respectiu. Al marge quedaven les terres amb privilegis com la Val d'Aran (Sanllehy, 2007), les valls d'Àneu, el Vescomtat de Castellbò o la Vall de Ribes (Mikes, 2005) i altres poblacions o baronies menors -com la Baronia d'Orcau o la d'Abella- on trobem una regulació complerta per part de les institucions de la terra.

A la majoria dels pobles -no als de gran mida, ni a les viles, ni molt menys a les ciutats- la «universitat» -«universalitat de veïns y habitants»-, que es va mantenir amb personalitat jurídica durant els segles moderns, va ser la generadora de la normativa d'ús, venda i gestió en general de les forests públiques i resta de comunals a través del «Consell General» o reunió assembleària de veïns, mentre que a les ciutats, viles i principals pobles la «universitat» va quedar supeditada a les decisions de l'oligarquia, de les elits locals, a través dels consell restringits de «prohoms» i del cos consular o de paers. Aquí els cònsols i els consells de prohoms eren els qui prenien les decisions sobre la gestió i futur de les forests públiques i comunals, i les universitats només eren convocades a Consell General en casos molt concrets d'endeutament col·lectiu i cada cop en menys ocasions, reduint a mínims la seva existència al segle XVIII.

L'aprofitament dels comunals tampoc era universal, sinó que només hi tenien dret d'ús els veïns -o emprivadors en el cas d'existència d'un empriu per part d'una altra comunitat-, entenent a aquests com a caps de casa amb ple dret polític, així com aquells que en el seu nom i sota la seva autoritat realitzaven l'aprofitament: fills, criats i familiars adscrits a la casa. I és que a l'assemblea de veïns o Consell General tan sols hi participaven aquests veïns, sent habitual -especialment a les comarques pirinenques- la diferència entre veïns -caps de casa amb plens drets comunitaris- i estadants o simples residents, diferència que es consolidà en alguns pobles entre aquells que pagaven determinats drets al senyor -la quístia- i per tant eren cases antigues o mitològicament fundadores del poble, i aquells que no pagaven i que, per tant, eren cases «noves». Cal insistir de nou en l'heterogeneïtat catalana, i aquesta a nivell fins i tot comarcal, ja que cada poble obriria o tancaria el dret de veïnatge en funció de l'estructura -correlació de forces socials, disponibilitat de recursos comunals- i de la conjuntura -endeutament del comú-. A l'Alt Pirineu és habitual trobar en determinats moments pobles totalment tancats, que ni tan sols permeten l'establiment de noves cases ni per part del senyor -cas d'Arsèguel- ni de fills cabalers -cas de Vilanova de Banat-, si bé era habitual que es permetés la creació d'una nova casa a mans de nous matrimonis de cabalers -no hereus- on un dels membres fos fill del poble, però amb drets polítics restringits temporalment. El reconeixement dels plens drets de veïnatge a una família d'estadants al poble es coneixeria com «ahillament» -Val d'Aran-, «afillament» -Pallars Sobirà- o «acollament» -Pallars Jussà-, atorgant al nou cap de casa el dret de veïnatge amb els corresponents drets polítics de participació en el Consell i plens drets d'accés als recursos comunals com a qualsevol altre membre de la comunitat.

De facto tampoc era un accés igualitari als recursos. O almenys no a tots els pobles. Com venim repetint, a la Catalunya Oriental els drets d'aprofitament comunal van significar, en gran part, un complement indispensable per una part de la població, la més humil, pel fet que significava l'obtenció de l'energia que proporcionava la llenya i part de l'alimentació del bestiar, veient-se més beneficiat aquell grup minoritari format pels que podien mantenir al terme un ramat de bestiar «comercial» durant tot l'any, és a dir, oví o caprí. La diferència en el tipus d'accés també la trobem al Pirineu on els comunals són pilars estructurals de l'economia i on les principals cases de cada poble treien un major profit

dels comunals a través de la ramaderia comercial -oví, vaquí i mulatí- mentre que el poble menut assolirà la reproducció econòmica anual a través del conreu de terres comunals. Aquí, com a norma general, només tindran bestiar comercial aquelles cases amb suficient terra privada per mantenir un ramat a l'hivern, que solien coincidir amb les que suportaven una major fiscalitat: els que pagaven la quístia senyorial i la major part de la talla comunal, és a dir, els veïns del «tall major». A Ponent i Migdia tampoc podem parlar d'un accés igualitari als comunals, almenys de fet. Malgrat la igualtat en el dret, els principals propietaris obtenien uns beneficis superiors, encara que no tan visibles com al Pirineu. Un bon exemple ens el proporciona la concessió de terres comunals per la ciutat de Lleida des de finals del segle XVII, quan s'atorgaven lots no a qui més ho necessitava sinó a aquells que almenys posseïen un «parell» de llaurar, o el que és el mateix, als principals propietaris i a les classes mitjanes de la ciutat i pobles del voltant (Vicedo, 1991).

Finalment, no sempre podem parlar d'un accés gratuït als recursos comunals. Ja hem esmentat el fet que els principals contribuïdors a les despeses del poble -el tall major- habitualment tenien una major capacitat d'accés als comunals -almenys per les pastures-, però hi ha casos en que s'estableixen pagaments al comú per a segons quin aprofitament degut als alts nivells d'endeutament col·lectiu sumat a la necessitat d'un control sobre determinats recursos en fases d'alta pressió demogràfica. Així és habitual trobar pobles pirinencs amb escassa terra susceptible d'ésser conreada que cobren una quota o cànon -més o menys simbòlic- als veïns que conreen boïgues, i així mateix n'hi ha que cobren per les «terres quistiades», és a dir, terres comunals de conreu permanent per una família que queden inscrites en els corresponents llibres del comú i que paguen una quota anual a aquest. Finalment, i com a pràctica força generalitzada entre pobles de mida mitjana i gran era la confecció dels «llibres d'estimes», registres de les terres privades i comunals conreades per tots els veïns del poble i que servia per a repartir els impostos anuals per part del comú, fonamentalment la quístia senyorial i la talla comunal.

• Els aprofitaments forestals

Dels boscos s'extreien diferents i valuosos recursos naturals molt demandats als mercats catalans d'època medieval i moderna. La fusta era, clarament, el producte més cobejat dels comunals en generar més ingressos a curt termini, però no ens hem d'oblidar del carbó i de la llenya, del suro, la pega, la barrella o fins i tot del «ram» per al bestiar.

En general, el dret comunal a la fusta quedava limitat a la talla d'arbres indispensables per a ús propi del veí, consistent en bigues i taulons per als edificis -construcció i reparació de la casa i d'edificis agropecuaris- amb la clara especificació d'estar prohibida la venda de fusta per part dels veïns, i dur a terme la talla sempre amb la prèvia autorització dels cònsols -al segle XVIII anomenats regidors- i sovint assenyalats els arbres afectats per part dels «judicadors»: veïns designats pels cònsols amb la funció d'assenyalar els arbres a tallar i taxar el valor de béns i danys. La prohibició de venda de fusta als particulars rau en considerar el bosc com un bé del col·lectiu, i la fusta, doncs, com a un recurs propi del poble que, en cas de vendre's, havia de servir per a fornir les arques locals i reduir l'endeutament o adquirir cereals per a la sembra dels veïns en anys crítics. A més, aquestes vendes no eren indiscriminades, sinó que s'establien normes per tal que l'explotació fos sostenible: el comú establia «boscos vedats» on no es podia fer fusta ni llenya, i fins i tot es limitava l'accés de bestiar per tal d'afavorir la seva regeneració, i també per tal d'evitar la depredació per part del comprador es venien només quantitats determinades d'arbres. Com és evident, l'accés al recurs fuster va generar nombrosos conflictes, des de la capacitat dels pobles amb dret d'empriu sobre els boscos d'un altre poble sobre si podien o no aprofitar la fusta -arribant fins i tot a la Reial Audiència com en el cas de Palau de Noguera sobre la fusta de Castell de Mur, al Pallars Jussà-, fins la ingerència dels senyors en l'explotació forestal, passant per la prohibició de talla dictada per la Reial Marina sobre alguns boscos per tal de monopolitzar l'extracció, com s'esdevingué al segle XVIII a Aramunt, Sant Esteve de la Sarga i la Baronia d'Abella (Pallars Jussà).

Rais a Balaguer. Foto: quinalafem.blogspot.com.

Tramada de rai desmuntada a Lleida, destinats a casa Rossell i Vila (1900-1910).
Foto: xarxes socials.

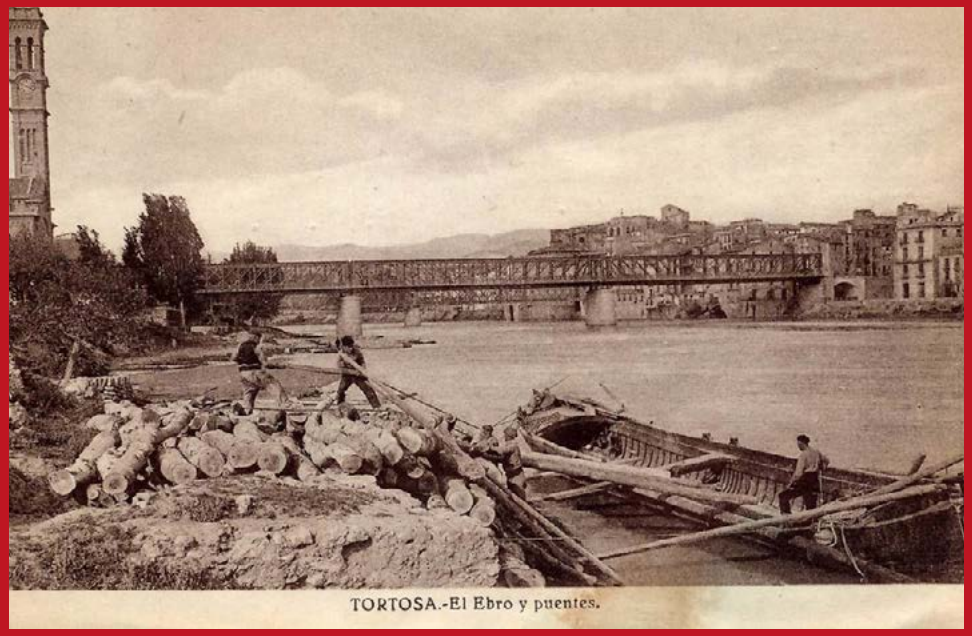

Rais desmuntats a Tortosa. Postal.

L'existència a Catalunya d'una important massa forestal en el transcurs de l'edat mitjana motivà que els senyors de gran part dels termes intentessin o aconseguissin el reconeixement de ser plens propietaris d'aquestes forests. A la Catalunya Oriental i Central, i a gran part de les comarques del litoral no fou difícil, ja que com a senyors eminents de tot el terme tenien la potestat i controlaven l'extracció, si bé sempre amb excepcions. La desforestació aquí fou ràpida i profunda, tant per part de particulars que venien fusta dels boscos dels masos -ja molt important al segle XV a l'Empordà per a fabricar portadores i barrils que s'enviaven a Tortosa i Barcelona, i també important a la Selva durant el segle XVII -, com per part dels senyors, especialment en els moments de «febre» constructora a les àrees urbanes -fonamentalment Barcelona- i durant els períodes d'expansió de la construcció naval. Exemple d'aquesta explotació senyorial és la talla dels boscos de Requesens, a la serra de l'Albera, per venda del Comte de Peralada al segle XVI per destinar la fusta a les drassanes de Barcelona, i de nou a principis del segle XVIII destinats ara a la construcció de vaixells de l'orde de Malta a l'arsenal francès de Toló (Pujol i De la Fuente, 2015). Força diferent fou el succeït a les comarques meridionals on els «ajuntaments» dels pobles, amb cartes de poblament i altres privilegis, van gestionar l'explotació forestal fins la irrupció de la Corona, venent fusta fonamentalment per al mercat barceloní i sovint topant amb problemes amb els pobles emprivants, com s'esdevingué en diferents termes segregats de Tortosa, especialment a Paüls (Ferrer, 1996).

A les comarques pirinenques, principal zona boscosa del Principat (Font, 1994), si exceptuem les valls «privilegiades» on els pobles escapaven al control senyorial, trobem una forta heterogeneïtat de situacions relatives a l'explotació de boscos. A tall d'exemple, l'any 1109 el bisbe Ermengol va atorgar al poble d'Adraén diverses concessions com a gratitud per haver aportat la fusta necessària per la construcció de la catedral de la Seu d'Urgell, mentre que al limítrof terme de Tuixén el Capítol de la Seu concedí a particulars, a finals del segle XV, tot el carbó que poguessin elaborar als boscos comunals sota el seu domini per tal de fer funcionar la farga d'aquesta localitat. Molt propers, a l'est, al darrer terç del segle XVI els boscos d'Ansovell i el Querforadat van ser explotats intensament pels arrendataris dels drets del vescomte d'Èvol, per fer carbó que es destinava a les seves fargues del Canigó; al temps que el poble del costat, Arsèguel, arribava a un pacte amb el seu senyor: ni el senyor ni el poble explotarien els boscos per a vendre la fusta sense el vist-i-plau respectiu. Un mosaic de realitats confrontades on, excepte en les poblacions amb privilegis, els respectius drets no eren estàtics, sinó que depenien de la correlació de forces entre senyor i pobles. Així la Val d'Aran, diferents pobles del Marquesat de Pallars, i universitats com les de Coll de Nargó o Organyà, vendran la fusta dels seus boscos a comerciants que la faran baixar pels rius, cap a França els primers i cap a Tortosa els següents, formant els rais; un negoci comunal datat entre els segles XV i XIX al que es va sumar la venda de boscos particulars i també la de diferents senyors. De les primeres molines medievals dels petits senyors pirinencs es passà a la venda de fusta destinada a Tortosa, Barcelona i les diferents drassanes que s'anaren desenvolupant en època moderna. Els pobles més allunyats dels cursos fluvials navegables no quedaren al marge de la venda de fusta comunal per tal de subvenir les necessitats de les respectives universitats. Pobles com Castellet, Llimiana o Sant Esteve de la Sarga, venien un nombre determinat de roures als «forasters» que elaboraven, in situ, les taules per a barrils i tones o, com en el cas de Puigcerdà, es venien parts de boscos a les companyies de mariners que feien les seves provisions de fusta per a construir els barrils d'anxoves. El negoci, lucratiu, provocà que alguns senyors interferissin en els «usos i costums immemorials» dels pobles per tal de fer-se amb el control de l'explotació fustera. Bon exemple fou el litigi a la Reial Audiència entre el duc de Medinaceli i els comuns d'Alinyà i Perles (Alt Urgell) a la darrera dècada del segle XVIII amb el què el senyor va aconseguir que es prohibís la venda de fusta per part dels comuns (Carbonell, 1983). No ens ha de resultar estrany, doncs, que determinats termes pirinencs que quedaren rònecs entre l'edat mitjana i la moderna restessin despoblats convertint-se en boscos senyorials, com fou el cas de Carreu a la baronia d'Abella (Pallars Jussà), la muntanya de Boumort del Marquesat de Pallars, o la muntanya de Lletó del capítol d'Urgell.

Imatges de tres fases per elaborar carbó vegetal: la pila de fusta, el cobriment de matolls i terra, i la cocció. Fotos: moiadabans.blogspot.com.

Des del segle XVI un nou agent va irrompre en la gestió dels boscos comunals: la Corona. Efectivament, les drassanes de Barcelona van incrementar de forma extraordinària la construcció de vaixells de mans de la Corona, el que comportà una explotació massiva dels boscos del litoral i es començaren les primeres talles importants als Pirineus, concretament als boscos del patrimoni reial, que no eren altres que les forests comunals dels pobles sota la seva jurisdicció. Així al darrer terç del segle es dugueren a terme tales reials al Rosselló, l'Empordà, el Gironès, la Selva, el Montseny, el Baix Llobregat i diferents boscos del Vallès i de la Conca d'Òdena, al temps que la Corona i la Generalitat realitzaven talles continuades als boscos de Tortosa. Unes talles reials que afectaren també els boscos del vescomtat de Castellbò (Alt Urgell) malgrat disposar d'antics privilegis. L'extracció continuà al segle XVII, i arribà a un nou zenit al XVIII quan s'ordenà que els boscos catalans havien de donar provisió de pins i avets als departaments navals de Cartagena, Cadis i el Ferrol, incidint especialment allà on encara quedaven importants superfícies arbrades: les terres de l'Ebre i el Pirineu.

La gestió dels boscos, almenys a les terres tortosines, passà a mans de la Marina reial a partir de 1748 quan es va promulgar l'Ordenança per a la conservació i augment de les muntanyes de Marina, amb la què els municipis perdien la seva capacitat d'administració en favor d'aquesta institució que s'encarregaria ara de supervisar i autoritzar la talla d'arbres dels boscos comunals (Miranda, 2001).

A diferència de la fusta i del carbó, que van despertar un gran interès en els comuns, els senyors, els comerciants i la Marina pel negoci que suscitaven, l'aprofitament de la llenya tingué una repercussió comercial molt menor i l'accés per part del conjunt dels veïns estava generalitat a tot el Principat. La llenya era el combustible domèstic bàsic, però també constituïa el fertilitzant de la terra de conreu més habitual a través de la seva combustió, els coneguts com «formiguers» o «boïcs», i emprada pels forns de guix, de teules i de calç per tot el Principat; per aquesta raó l'aprofitament veïnal era consentit per gairebé tots els senyors i ajuntaments catalans, i en els terrenys antigament comunals i convertits

en masos es permeté l'aprofitament de llenya morta fins el segle XIX. Els pobles en uns casos, i els senyors en altres -a instància dels «ajuntaments»- van regular l'aprofitament per tal de fer sostenible la pràctica i evitar la degradació del comunal, sent generals certes normes conservacionistes com la prohibició de tallar llenya d'arrel o fer-ho amb «instrument de dents», limitar temporalment o prohibir la venda, restringir l'elaboració de llenya a només matolls i llenya morta, prohibir tallar llenya grossa; establir vedats temporals per exemple limitant l'elaboració de «ram» per al bestiar a determinats mesos a l'any o prohibir tallar arbres petits per a aquest ús; prohibir tallar o arrencar matolls en diferents partides durant períodes de temps al voltant de deu anys -cas de Talarn i Salàs de Pallars-; delimitar determinats espais per a usos concrets com vedats per a llenya únicament destinada a ús domèstic mentre que la resta del comunal era destinat a llenya per a fer adob o per «ram»; i en casos més extrems que localitzem tant al Prepirineu com al pla de Lleida, la creació de vedats de llenya destinada únicament per abastir els forns de pa en el primer territori, o prohibir fer llenya en tot el comunal per tal de destinar-la al forn de pa en el segon, limitació que des del segle XVIII i fins al XX es donà en municipis com Torrelameu (la Noguera).

Al llarg dels segles moderns altres productes forestals tingueren un pes força important en les comarques meridionals. A les Terres de l'Ebre i al Camp de Tarragona es van produir als boscos comunals quitrà, pega i teies en un volum considerable, sota llicència del comú i pagant el corresponent arrendament als «ajuntaments»; uns productes elaborats al bosc i que eren venuts a la resta de Catalunya -fonamentalment destinats els betums a les drassanes- i exportats al país Valencià i altres ports de la Mediterrània. Un altre producte també amb un paper important en els espais comunals de les Terres de l'Ebre fou l'extracció de barrella, especialment al delta de l'Ebre, matèria primera per obtenir la sosa i la fabricació de vidre de bona qualitat, i que aportava un recurs econòmic important pels productors ja que al segle XVIII es va constituir una xarxa d'exportació a gran escala cap a Gènova, França i Anglaterra monopolitzada per companyies de negociants.

• Els aprofitaments ramaders

L'altre pilar bàsic que explica que les muntanyes comunals s'hagin mantingut fins l'actualitat és el seu aprofitament ramader. Si a la Catalunya Oriental i Central el principal volum ramader quedava circumscrit dins l'àmbit individual de la masia -encara que no únicament, especialment a les viles-, a la resta del Principat, amb un parcel·lari fragmentat i una propietat dispersa pel terme els comunals jugaven un paper transcendental: a les valls pirinenques, a les terres de Ponent i a les Meridionals els ramats familiars s'aplegaven dins la «dula» (ramat conjunt del veïnat) i aprofitaven rostolls i guarets de tots els veïns i especialment les pastures proporcionades pels erms i muntanyes comunals; mentre que en altres pobles com a les àrees prepirinenques, la «dula» estava prohibida pel comú i s'exigia que cada ramat tingués el seu pastor i anés pel seu compte, fet que dificultava la possibilitat de l'increment de ramats i facilitava la cessió de bestiar de les cases principals en contractes de parceria -a mitja cria i mitja llana, o a mig guany- en favor de les cases mitjanes i «menudes». L'aprofitament de pastures en cap cas era depredador: els pobles van generar tota una sèrie de normes per tal de fer sostenible l'explotació ramadera sobre aquests espais. Unes normes que passaven per la limitació del nombre de caps de bestiar que podia tenir cada casa al terme -la «tinguda»-, la regulació de l'arrendament temporal de ramats -el bestiar a «conlloc»-, el calendari d'aprofitaments -dates d'entrada als comunals o a les terres particulars-, la limitació d'espècies animals -especialment el caprí- i la creació de reserves de pastures per arrendar, per a les carnisseries, per al bestiar malalt o per a la regeneració forestal -«vedats», «cortons», «costes» o «baixants», etc.-.

La «tinguda» és el nombre màxim de caps de bestiar de cada espècie propietat de cada casa que cadascun dels pobles estableix que pot estar dins del terme. És, doncs, la mida màxima del ramat de bestiar de cada casa dins del terme. Això no implica que una família no pugui tenir més

Ramat oví de 3.000 caps a les peixenes pirinenques. Els grans ramats d'un únic propietari no arribaran fins al segle XX.

caps de bestiar, sinó que no poden menar-los ells pel terme: haurà d'estar fora o bé cedir bestiar a una altra casa sota algun tipus de contracte de parceria. La tinguda era molt variada d'un poble a un altre, i gairebé mai era superior als 300 caps d'oví, sent habitual entre els 120 i els 160 caps podent variar el nombre segons l'època de l'any -estiu o hivern-. El dret de tinguda estava directament lligat amb el dret de veïnatge, i en ocasions trobem «capmassers» que reclamen el seu dret de pastura en diferents pobles, és a dir, que tenen cases amb heretat i drets veïnals en diferents pobles i reclamen tenir el dret a fer péixer la seva tinguda en tots ells, provocant sovint conflictes en no residir més que en un poble. També es documenta l'existència de la «doble tinguda» quan un veí compra el dret de tinguda d'un altre, podent en teoria tenir el doble de caps de bestiar, situació que normalment topava amb la negativa del comú. Evidentment la tinguda no era estàtica en el temps, sinó que variava segons l'evolució de la ramada local, les transformacions estructurals del mercat del bestiar i de la carn i el model d'adaptació de l'elit ramadera de cada lloc. Un bon exemple ens el proporciona Torroella de Montgrí que des de finals de l'edat mitjana va regular la tinguda, el calendari i els espais de pastura: el 1502 els pastors no podien fer péixer el bestiar a les terres del pla més que deu dies del mes de maig per tondre, i s'establia un límit de 200 ovelles que podien deixar la muntanya entre el 1 de gener i el 10 de març per poder anyellar. La normativa varià l'any 1670 quan s'establí que per a poder tenir un ramat de 100 caps de llana i 6 vaques per pasturar al terme i muntanya era necessari tenir una mínima propietat en conreu de 25 vessanes de terra (Gifre, 1998, 2012). Directament lligades a la tinguda trobem les limitacions que els pobles estableixen sobre les espècies animals, on destaca a pràcticament tot el Principat la limitació màxima i fins i tot la prohibició de presència de bestiar caprí acusat de depredador i de provocar efectes erosius al territori. Finalment la tinguda també estava directament lligada amb el «conlloc»: si un veí no tenia ramat podia «llogar» el seu dret a un foraster, habitualment a un tant per cap de bestiar, que aprofitaria les pastures comunals, encara que en aquest cas habitualment es pagava un cànon al comú (Bringué, 1996).

La regulació comunitària sobre espais i calendaris ramaders variava molt d'un territori a l'altre degut al diferent model d'especialització de la ramaderia fonamentalment ovina. Catalunya reuneix àrees de presència constant de bestiar al terme i altres àrees d'estivada i d'hivernada que convivien amb ramats presents permanentment al poble. Si a això sumem les diferents estratègies productives dins el si del poble i de la comarca podrem

Les muntanyes i plans de Torroella de Montgrí a «Les environs de Palamos et de Girone» de Nicolas de Fer, 1705.

comprendre la complexitat de la regulació comunal sobre les pastures. Per exemple, quan parlem de ramats d'oví en un poble hem de diferenciar la seva tipologia productiva: trobem el ramat comercial conegut com «la moltonada», mascles destinats a l'engreix fins el seu estat òptim per a ser venuts com a carn i que normalment no aprofitaven les pastures comunals mitjançant el dret veïnal, sinó que llogaven pastures d'estiu als pobles pirinencs, i pastures d'hivern al pla. El mateix propietari solia tenir el ramat de «cria», un ramat d'ovelles que aprofitava les pastures mitjançant el dret veïnal, restant al terme fent una transhumància vertical o com a molt es desplaçava durant l'hivern a pastures llogades del prepirineu i del pla. També disposava del petit ramat «de rebuig» format per les ovelles bacives i els animals que no s'incorporaven dins de la moltonada i que serien venuts a les fires del territori. En cas de tenir bestiar malalt -sent molt habitual la «pigota»- es formava un ramat diferenciat, ja que malgrat estar malalt havia de péixer i no ho podia fer amb la resta del bestiar per quant el contagiaria. I finalment encara trobaríem el ramat de les carnisseries, és a dir, aquell que peix a una vila o poble i que té en exclusiva algunes partides del terme per poder abastir de carn la carnisseria local. En funció de les característiques i necessitats dels ramats locals -de cria, de rebuig i malalt; oví, vaquí, mulatí i equí-, de la demanda dels ramats forans -moltonades i vaquí-, i de la presència o no de carnisseries al poble, cada Consell General o ajuntament -segons el cas- havia de dividir el territori en àrees de pastura, delimitar circuïts de pasturatge, establir calendaris i reservar vedats d'herba a les zones alpines, als baixants i costes, als solans i als obacs, i regular el calendari de collites i la rotació dels camps oberts per tal d'aprofitar els rostolls un cop feta la recol·lecció; i calia també establir vedats permanents allà on hi havia «plantades», és a dir, terres amb vinya, olivera i altres fruiters on el bestiar no podia entrar en determinats mesos i, per tant, el comú regulava també on es podia plantar i on no per tal de fer compatible agricultura i ramaderia. Cal tenir en compte que aquestes normes, constantment mutables, no tenien un sentit totalment conservacionista dels recursos naturals sinó que eren una negociació i disputa contínua dins el si de la comunitat al voltant de l'assignació dels recursos per fer compatible

o assolir contraprestacions davant l'adaptació de tot el col·lectiu a les estratègies productives de les principals cases.

Hom pot pensar que totes aquestes normatives eren pròpies de les contrades pirinenques, no sent assimilables a la resta del territori. El fet que l'alt Pirineu i el Prepirineu disposin -a priori- d'una major massa de pastures, una major especialització ramadera i sobretot d'una visió bucòlica del pastoralisme ens pot dur a un error. Ja hem vist que a l'Empordà, en el cas de Torroella de Montgrí, hi havia una llarga tradició de regulació de l'aprofitament ramader local, que es complica amb l'existència de circuïts transhumants amb el Ripollès i el Collsacabra. El mateix succeeix en comarques situades més al sud com al Penedès, on gairebé no existien espais comunals i on les ramades del país havien de conviure amb els ramats de les carnisseries que gairebé monopolitzaven l'aprofitament de rostolls -les «herbes comunals»- de les terres i els boscos privats (Vidal, 2000). La consolidació de la gran transhumància al final de l'Edat Mitjana va condicionar de forma important la gestió sobre els espais comunals també a les Terres de Ponent en crear fluxos de circulació de bestiar Nord-Sud amb les comarques pirinenques occidentals, mentre que a les comarques meridionals aquests circuïts també existiren encara que amb menys distàncies unint les serres dels Ports amb els plans de l'Ebre i el Delta. La major part de les forests comunals -especialment de muntanya baixa i matoll- van ser reorientats cap a l'aprofitament transhumant i s'encetà l'especialització ovina de diverses comarques, ja que els principals propietaris dels ramats eren del pla i del Prepirineu. A les terres planes de Ponent les herbes, és a dir, el dret de pasturatge sobre les terres comunals però també sobre els rostolls, guarets i erms particulars, solien estar en mans dels pobles i gestionats pels ajuntaments. Aquests normalment llogaven el monopoli de la pastura d'hivern als ramats transhumants, quedant-se amb el total d'allò percebut l'entitat local malgrat que en molts casos havien de pagar una part (un terç o la meitat) al senyor jurisdiccional (Vicedo, 1991). Evidentment no s'esdevenia així als termes que havien quedat despoblats a l'Edat Mitjana o a la crisi de mitjans del segle XVII; en aquests casos el senyor es va fer amb el domini total dels comunals convertint-los en propietat plena i reconvertint el terme en devesa per a llogar les pastures als ramats transhumants.

A les ciutats i viles es va desenvolupar el sistema de les carnisseries públiques subministrades per un ramat -«moltonada»- contractat per aquesta finalitat. En la majoria dels casos aquest ramat monopolitzava gran part de l'espai comunal de dita ciutat o vila, i a més el seu propietari llogava l'aprofitament de les herbes de les poblacions del voltant. Aquesta pràctica portà a que a la Catalunya litoral, des de Tarragona fins al Maresme inclosos, així com gran part de les comarques orientals i centrals, el dret comunal de les herbes -rostolls i erms privats- quedés copat de fet en favor d'aquests ramats, limitant el desenvolupament de ramats particulars i encarint el preu de les herbes per al bestiar transhumant, el que feia més lucratiu pels municipis el seu lloguer. A la plana de Lleida, espai ben estudiat, es produí de fet una important reducció de la cabana ovina estant ja que es van crear nombrosos vedats per a les carnisseries al temps que els municipis, molt endeutats, llogaren la resta d'herbes del terme als ramats transhumants. No foren pocs els pobles que prohibiren l'alimentació de ramats ovins del poble a les pròpies herbes comunals, havent de llogar els propietaris les herbes i introduir-se en els circuïts transhumants.

• L'explotació agrària

Els comunals van constituir una important reserva de terres de conreu, especialment entre els segles XIV i XVIII degut a la baixa pressió demogràfica a conseqüència de les crisis pandèmiques. A les terres planes de Lleida, així com als termes de pobles concentrats, viles i ciutats de la Catalunya Central i Oriental, els ajuntaments van gestionar l'aprofitament agrari d'aquestes terres, si bé en la major part de les comarques de l'Est fou el senyor qui controlaria els processos. Així doncs, en diferents moments de creixement demogràfic i econòmic la superfície de comunals es veié retallada per la cessió sota contracte -emfitèutic, llicència de conreu, arrendament- o venda de terres.

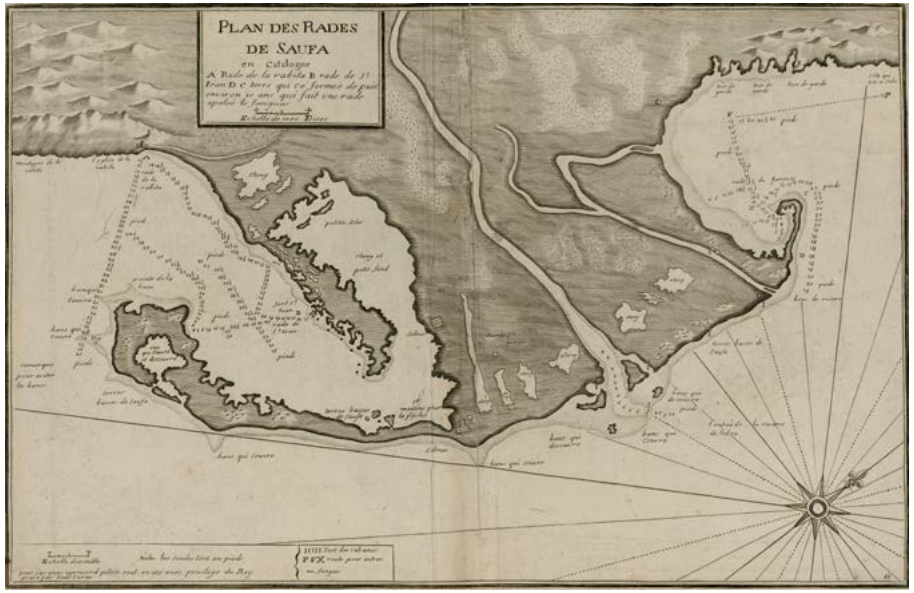

El Delta de l'Ebre, en constant creixement, va ser colonitzat al llarg de segles a través de concessions senyorials, d'establiments de la corona i de l'aprisió de comunals per part dels veïns. Mapa de Louis Corne, segle XVIII.

A les terres de l'Ebre es consolidà una figura jurídica d'accés a la terra que també havia estat present a la Catalunya occidental i pirinenca, però que en aquestes havia anat perdent pes. Es tracta de l'aprisió o dret de propietat individual adquirit per la possessió i conreu de forma ininterrompuda durant més de trenta anys, sense oposició de ningú, d'un tros de terra comunal. Cal recordar que les comarques meridionals, amb privilegis als municipis per tal d'aconseguir la seva repoblació, van mantenir una molt baixa densitat de població que es contradeia amb el gran volum de terres comunals susceptibles d'ésser conreades. Fou a través de l'aprisió -i la posterior regulació municipal, de caire fiscal- que moltes de les terres de conreu van convertir-se en propietats privades.

Sense necessàriament generar drets de propietat durant els segles moderns, trobem al Pirineu i al Prepirineu altres formes d'aprofitament agrari de les terres comunals regulades pels pobles. En aquestes comarques, on la superfície de comunal susceptible d'ésser conreada en principi era inferior, es va consolidar des de la Baixa Edat Mitjana una figura clau per a comprendre el sistema comunal: la «boïga», que no és altre que el medieval «scalii» regulat pel comú. Es tracta del dret de qualsevol veí -o membre de la seva casa- a marcar un tros de comunal i en el termini de tres anys posar-lo en conreu. Aquest terreny quedava «vedat» a l'aprofitament comunal durant el temps que estigués conreat, que normalment era entre tres i set anys. Quan, transcorregut aquest temps, la boïga era abandonada, tornava a ser de domini comunal i podia ser aprofitada col·lectivament -treball col·lectiu per a reduir els deutes del poble- o bé marcada i conreada per un altre veí. Es tractava normalment d'un conreu amb guaret forestal: s'abandonava durant més de deu anys fins que creixien prou els matolls, i llavors es tornava a conrear tallant i cremant la llenya en la mateixa terra. Sovint aquestes boïgues es mantingueren en conreu de forma permanent, convertint-se en «terres quistiades», registrades pel comú i sotmeses a la fiscalitat comunal per, entre el segle XVIII i XIX acabar convertint-se en propietats privades. Això sí, amb diferències entre termes senyorials i termes alodials: en els

termes sotmesos a una senyoria dominical ferma, per passar de boïga a terra el pagès havia de pagar un cens emfitèutic al senyor a partir del moment de la realització del capbreu, mentre que els termes en franc alou simplement participaven en les «estimes» per tal de pagar els «mals càrrecs» del comú. La diferència transcendental entre termes senyorials i pobles enfranquits o alodials era que en cas de perdre's una casa -és a dir, de ser abandonada- en els primers casos els béns retornaven al senyor, mentre que en els segons tots els béns passaven a ser comunals. El conreu de boïgues, al marge de les normes genèriques descrites, també estava regulat pel comú per quant aquest les havia de fer compatibles amb la resta d'aprofitaments; així els pobles establien ordinacions al respecte com la prohibició de «treure boïgues» en les partides reservades a pastures, no permetent fer boïgues als límits amb termes veïns, o crear vedats temporals de boïgues per tal de facilitar la regeneració de matolls necessaris per a llenya.

Finalment, els comuns regulaven també les pràctiques agràries sobre les terres privades per tal de salvaguardar el dret -que no el bé- d'aprofitament comunal de les pastures sobre els rostolls i herbes particulars. Aquest aspecte, en el que no entrarem, va generar molts conflictes a tot el territori, ja que significava que els propietaris no tenien plena disponibilitat d'ús de les seves terres privades: els comuns o ajuntaments, bàsicament a la Catalunya de pobles concentrats, establien les zones a conrear cada any, els tipus de conreu, i les dates de collita per tal de fer compatible l'agricultura amb l'aprofitament ramader. Degut a l'endeutament i als interessos del sectors socials més forts dins de cada poble, aquestes terres «obertes» van començar a ser «tancades» ja a finals de l'edat mitjana amb la concessió de «vedats», «defens», «guarda» i «coltia», amb els que els particulars aconseguien que la resta de veïns no entressin als seus masos, prats o boscos, o que no poguessin aprofitar la segona o tercera herba de dall dels seus prats.

Capítol 3

Comunals i propietat «perfecta»

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

Comunals i propietat «perfecta»

Al voltant de les forests comunals van sorgir nombrosos conflictes, litigis i violències en confluir els interessos contraposats dels diferents veïns de cada poble, entre pobles veïns i entre senyors i comuns per controlar la seva gestió, el seu aprofitament i les rendes que generaven. Les muntanyes, boscos, terres i pastures es van veure pressionats per uns agents socials que intentaren sempre individualitzar no l'ús sinó la propietat. Sempre s'ha considerat la desamortització del segle XIX com el principal procés de privatització dels béns dels pobles, però ja des de l'Edat Mitjana i sobretot als segles XVII i XVIII aquest fou un fet constant i creixent cap a la individualització i la construcció d'allò que els liberals anomenaran la propietat «perfecta», és a dir, la privada.

• La conflictivitat al voltant dels comunals

En el seu estudi sobre la conflictivitat a la Catalunya de la primera meitat del segle XVII J. Olivares (2000) constata que, al voltant dels comunals, aquesta conflictivitat no es va donar d'igual forma a tota Catalunya sinó que entre 1591 i 1662 trobem una geografia de la conflictivitat força diferenciada que respon als models històrics descrits a les pàgines anteriors. En aquest període documenta un total de 449 litigis a la Reial Audiència relatius als béns i drets comunals, dels quals una minsa part es va donar a les actuals vegueries de Barcelona i Catalunya Central, terra de masos on la superfície comunal era escassa, i on els litigis no arriben al 5% del total. Però també era molt baixa allà on els comunals tenien un pes fonamental com era l'Alt Pirineu i Aran i les Terres de l'Ebre, assolint cada una d'aquestes vegueries entre el 5 i el 10% dels litigis totals; una situació que també trobem al Penedès on, de nou, eren pocs els forests comunals. En canvi a les comarques de Girona i al Camp de Tarragona s'assoliren uns nivells alts de conflictivitat -entre el 10 i el 20% dels litigis- que girava al voltant del tancament dels aprofitaments comunals en terres privades, el que es coneixia com a «crida de ban». Finalment, l'àrea amb més confrontació a causa d'aquests béns eren les Terres de Lleida, on confluïen els intents de tancament, la municipalització dels comunals -amb l'arrendament de pastures i herbes dels particulars- i sobretot la reacció senyorial en intentar fer-se amb el control dels comunals.

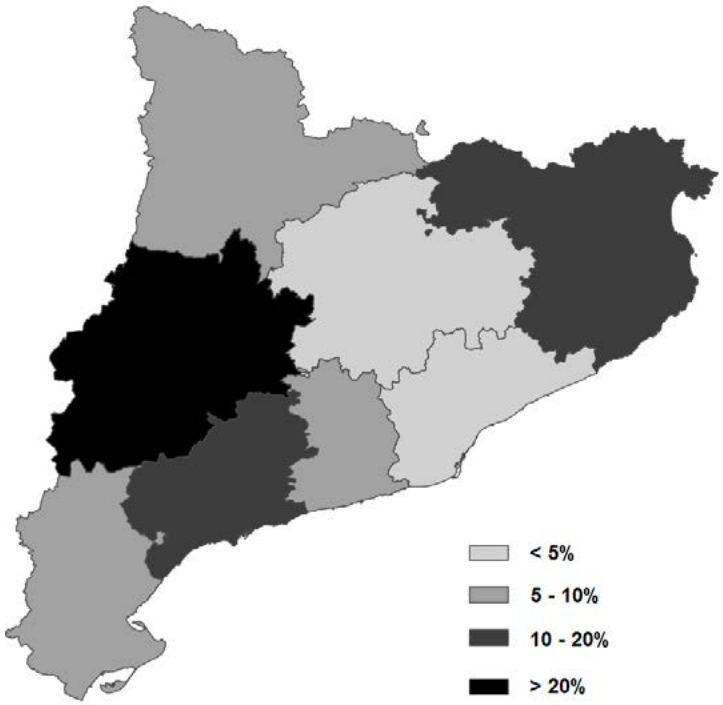

Litigis pels béns i usos comunals a la Reial Audiència de Catalunya entre 1591 i 1662, per vegueries actuals. Font: dades aportades per Olivares (2000).

Cal tenir en compte que els conflictes al voltant dels comunals eren cíclics i estaven directament relacionats amb els moviments demogràfics i econòmics des de la Baixa Edat Mitjana fins al segle XIX. En línies generals, en fases de crisi es repetien els conflictes entre pobles i senyors, mentre que en fases de creixement es reiteraven els conflictes entre els pobles. Sempre presents, però, estaven les disputes internes dels pobles, on aconseguir el consens o la confluència d'interessos de tots els grups socials era gairebé impossible davant les diferents estratègies d'aprofitament del comunal o del gaudi de les terres privades.

La titularitat dels comunals va ser un dels pilars de discussió entre pobles i senyors al llarg de tots els segles. Els comunals, com a procedents jurídicament de béns públics, de qui eren? Qui els havia de gestionar? La «potestas», representada pel comte, va perdre la seva capacitat de fet i de dret amb la revolució feudal dels segles XI i XII, però els senyors feudals no van aconseguir fer-se amb el control absolut d'aquests béns públics a tota Catalunya. A la Catalunya oriental i central, on el senyoriu banal es va establir amb més força, el senyor es titulava «alodial i campal» i fou reconegut com el propietari eminent dels comunals -ratificat de forma indirecta amb la Sentència Arbitral de Guadalupe-, o fins i tot el propietari ple, cedint l'aprofitament als veïns segons unes constitucions que van ser ratificades en diferents moments pels monarques ja que no sempre es complien. D'aquesta manera els comunals eren tan sols un dret d'ús i l'empriu era l'exercici d'aquest ús. Com a conseqüència d'aquesta situació els senyors podien explotar directament o indirecta aquests comunals sempre que reservessin una part dels recursos per l'aprofitament dels veïns. Cas a part eren les viles i alguns municipis amb determinats privilegis o «costums» que tenien permès gestionar ells els comunals, normalment pagant una quantitat determinada al senyor. Aquesta situació no va ser sempre estàtica sinó que va generar conflictes i litigis als tribunals degut a la intenció dels veïns o dels senyors d'ampliar la seva capacitat d'actuació sobre aquests espais. I dins d'aquestes àrees destaquen especialment les comarques gironines, en concret l'Empordà. Segons Alvarado (2001) en aquestes comarques van sorgir nombrosos problemes socials a causa de la progressiva diferenciació social dins dels pobles entre els pagesos benestants afavorits per la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486, gairebé propietaris de les terres, i el conjunt de la població, els «menuts», ja que els primers volien aconseguir una major capacitat de gestió sobre les seves terres privades al temps que els segons volien mantenir les pràctiques comunals de pastures i llenya sobre tot el terme, el que motivà que els pagesos benestants acudissin a la Reial Audiència demanant la «crida de ban», és a dir, el dret de tancar les seves possessions i fer desaparèixer els aprofitaments comunals. A aquest moviment se sumà el problema crònic d'endeutament dels comuns que facilità la privatització de drets d'ús o fins i tot de parts dels comunals, situació que beneficiava a les capes més benestants dels pobles i que significava una reducció de la capacitat de reproducció econòmica de gran part del poble.

Similar fou la conflictivitat sorgida al Penedès i el Garraf, on els conflictes es produïren per la privatització dels pocs espais comunals que pervivien al temps que també s'escampava aquí la «crida de ban» o tancament de terres, una situació que es mantindria al llarg de tota l'època Moderna tal i com indica R. Arnabat (1990) quan constata que a la segona meitat del segle XVIII un 20% dels conflictes estava relacionat amb els comunals, sobretot enfrontant ajuntaments amb els sectors benestants de la pagesia i amb la noblesa respecte als drets d'allenyar i pasturar sobre les terres comunals que s'anaven privatitzant.

Ben diferent fou el que succeí tant a les Terres de Lleida com al Camp de Tarragona, on els litigis suposen el 31,83% dels casos catalans en la primera vegueria -especialment a la comarca de La Noguera- i el 18,55% en la segona -sobretot al Baix Camp i al Tarragonès-. En aquestes comarques podem parlar de tres mòbils fonamentals que expliquen la conflictivitat; d'una banda la dissociació entre «comú» i «ajuntament» que afavoreix que l'elit local acabi decidint al marge del conjunt de la població; en segon lloc per les polítiques municipals de vendes de terres i limitació d'usos -especialment pastorals- per destinar les herbes comunes -comunals i

particulars- a l'arrendament; i finalment per la reacció senyorial, tant de laics com d'institucions eclesiàstiques i ordes militars per fer-se amb una major capacitat de decisió sobre comunals i aprofitaments, és a dir, per assolir una major percepció de rendes. Una de les principals causes de la conflictivitat entre senyors i pobles pels drets i titularitat dels comunals era el crònic endeutament senyorial: no és que els senyors volessin controlar els comunals per tal d'establir terres en emfiteusi com s'esdevenia a la Catalunya oriental, sinó que disputaven als pobles la capacitat d'arrendar les pastures, de cobrar rendes de les terres comunals conreades, o d'obligar els veïns a reconèixer els monopolis senyorials de molins, forns, etc.

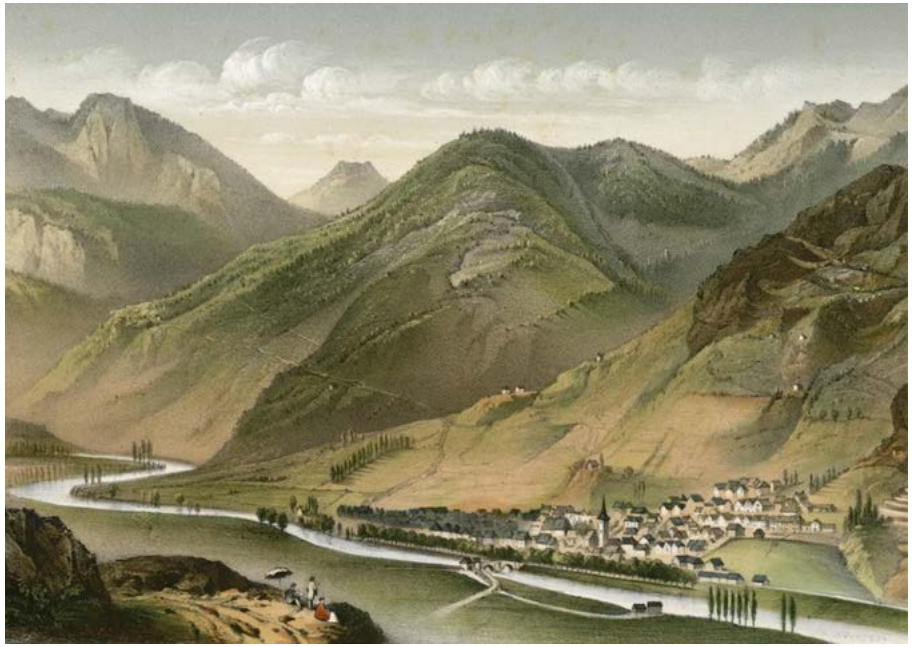

Bossost i les seves forests comunals. Pierre-François Gorse, segle XIX.

A l'Alt Pirineu i Aran la situació va ser radicalment diferent; sent el territori amb més comunals del Principat, aquí els litigis van ser ínfims i centrats bàsicament en disputes entre pobles i no amb els senyors, encara que testimonialment també es produïen conflictes dins el si de la comunitat. Si bé el senyor podia reclamar un dret final sobre els comunals en aplicar-se els «usatges» i «constitucions», la possessió immemorial en uns casos, el reconeixement dels drets per part dels antics senyors i altres vies van desembocar en que fossin els pobles -mitjançant els consells generals- els que fossin els titulars dels espais comunals. No només els gestionaven i creaven normes al marge del senyor i de la Corona, sinó que empenyoraven i venien terres comunals i, el més significatiu, les terres vagants retornaven al comú, que podia vendre-les o reincorporar-les a l'espai comunal.

Els privilegis atorgats a gran part dels pobles de les Terres de l'Ebre consolidaven la tinença i la gestió dels comunals a mans dels ajuntaments, i les característiques d'aquest territori amb abundant superfície per municipi i una baixa densitat demogràfica facilitaren que la conflictivitat aquí també fos força reduïda malgrat que els comunals constituïen una important superfície. Evidentment sí que n'hi hauria al llarg dels segles moderns, especialment pel control oligàrquic dels principals nuclis i pel negoci que sorgí al voltant de l'explotació i comercialització de productes com la sal i la barrella.

Un aspecte a destacar és que durant tota l'Edat Moderna, especialment en les diferents fases de creixement demogràfic i econòmic, es produí una important conflictivitat entre pobles a causa dels límits de termes i els drets d'empriu. El fenomen es produí fonamentalment a les comarques pirinenques i prepirinenques i tenia com a objecte de disputa l'espai comunal a aprofitar. No tots arribaren a la Reial Audiència, ni molt menys, sinó que es buscaven solucions alternatives com les concòrdies. Cal destacar que els plets pels límits dels pobles no versaven sobre qüestions administratives sinó sobre la delimitació dels recursos dels comunals entre diferents poblacions, és a dir, d'establir fins a on els veïns de cada poble podien aprofitar els recursos naturals en forma de llenya, fusta i pastures.

Creu picada a la roca que, igual que les fites, servia de marca física dels límits de termes i d'espais d'empriu. Periòdicament eren revisades per comissions dels pobles implicats per ratificar el límit recíproc.

Com és evident els senyors també van participar d'aquesta conflictivitat en assumir com a pròpies les reclamacions dels seus pobles i defensar tant els recursos -la renda- com la seva capacitat d'exercici del dret a la justícia, però ja al segle XVII, i especialment al Pirineu, les «universitats» aniran per lliure en els plets. Un exemple del caràcter cíclic d'aquest tipus de conflicte, tan constant al Pirineu, el trobem també a les Terres de l'Ebre entre Alfara de Carles, Horta de Sant Joan i Tortosa a la partida de la Paridera i les Gúbies del Regatxol, àrea delimitada ja l'any 1321 i que entre els segles XVI i XVIII generaren disputes contínues amb Tortosa per les fitacions i la talla d'arbres que culminà amb el reconeixement a favor de la ciutat de la partida de la Mola de Catí, en detriment d'Alfara.

Un altre motiu de conflictivitat entre els pobles era el dret d'empriu, entès com el dret dels veïns d'un terme a aprofitar part o la totalitat dels recursos -o d'un recurs determinat- de les muntanyes comunals -o d'una partida comunal- d'un altre terme. Aquests drets d'empriu habitualment tenien un origen molt antic, del període anterior al feudalisme, quan els pobles exercien l'aprofitament en un espai -amb límits d'ús- sobre el què es va establir una delimitació jurídica en el moment de triomfar el feudalisme; a aquests se sumaven els creats per la «potestas» comtal, i aquells sorgits en els processos de fragmentació parroquial o divisió de grans termes antics. Però els emprius més conflictius són aquells de caire «nou» fruit de la desaparició d'un antic poble o els generats durant les fases crítiques amb baixa pressió demogràfica quan es feia un ús continuat fraudulent sobre part d'un terme veí, que podia acabar legalitzat -pel «costum immemorial»- en forma d'empriu si no hi havia protesta per part del poble propietari.

La situació es complicava encara més en els casos de diferents pobles -amb cos municipal propi- que compartien terme i, al contrari, en aquells cossos municipals que estaven formats per diferents pobles. En trobem exemples a diferents punts de Catalunya, sent més habitual del que en principi podríem pensar. El cas d'Horta de Sant Joan i la vila de Lletó és un bon exemple: dues poblacions amb cos d'ajuntament i universitat pròpia i diferenciada que compartien un mateix terme comunal aprofitable en igualtat de condicions. Com és habitual en aquests casos, les elits socials de cada lloc topaven pels interessos en l'ús dels comunals, intentant excloure o limitar els aprofitaments al poble veí. L'any 1503 ja es va reconèixer mitjançant sentència arbitral que tots dos pobles tenien els mateixos drets, però els conflictes retornaren dècades després, i fou reconegut el dret d'ambdós als tribunals l'any 1592. Finalment l'any 1610 les parts van demanar a la Reial Audiència que creés un límit territorial entre ambdós pobles. Un altre exemple que arriba a extrems insospitats és el de la Dena de Supersallente, a l'Alta Ribagorça: els pobles de Senet i Aneto aprofitaven mancomunadament les muntanyes, i la riquesa de les seves peixenes feia que grans ramaders forasters intentessin establir-se com a veïns en dites poblacions. Els conflictes per l'ús comunal esclataren al segle XVI, i es van solucionar mitjançant una concòrdia l'any 1571;

entre els seus capítols s'incloïa la clàusula que cap dels dos pobles podria donar veïnatge a forasters -amb la figura jurídica de l'«afillament»- sense el coneixement i llicència de l'altre poble (Piqué, 1998).

La muntanya de Montserrat, malgrat ser del monestir, estava sotmesa al dret d'empriu dels pobles del Bruc, Collbató, Monistrol de Montserrat i Marganell. Imatge: Nicolas de Fer, 1701.

Més freqüent era l'existència de comunitats «de vall» o polinuclears, és a dir, d'un conjunt de pobles formant una única universitat i amb un únic cos consular -o de regidors-, on solien sorgir força conflictes especialment quan algun dels pobles pretenia assolir la segregació del terme original, aspecte que fou molt habitual al segle XVIII amb la creació de la divisió territorial del Cadastre i la transformació dels nous tipus d'ajuntaments per part de les autoritats borbòniques. Cal tenir en compte que no necessàriament tots els pobles d'un d'aquests termes podien gaudir en igualtat de condicions dels comunals que existien al gran terme, sinó que sovint existien «vedats» reservats als diferents pobles, fonamentalment de pastures. Però igual que existien diferents comunals, també era habitual que una part de la muntanya fos de tots els pobles del terme, de tal manera que en possibles processos de segregació es disputava la part alíquota del comunal general que corresponia a cadascun d'ells. A diferents comarques de Catalunya hi havia muntanyes que pertanyien -o tenien dret d'ús comunal- a diferents pobles -amb els seus corresponents ajuntaments- de forma mancomunada. És prou conegut el cas de les muntanyes dels terçons de la Val d'Aran, i també en trobem a la Vall Fosca (Pallars Jussà), donant-se el cas en altres muntanyes no pirinenques, com fou el cas de la serra de Montserrat.

• Els processos de privatització dels comunals

Al segle XIX Espanya visqué la revolució liberal amb la què es va establir una nova forma d'Estat i un nou marc legal. Una de les mesures preses pels governs liberals fou la desamortització eclesiàstica, és a dir, l'expropiació dels béns de les institucions eclesiàstiques, entre els que es trobaven algunes de les muntanyes comunals de pobles sota jurisdicció de l'església, i que van passar a formar el patrimoni de l'Estat. Posteriorment, en concret l'any 1855, es va dictar la legislació de la desamortització civil, o el que és el mateix, la posada en venda dels béns dels pobles, entre ells les forests d'entitats locals. Però el procés de privatització de comunals venia de molt abans, encetant-se de forma important al segle XVII i consolidant-se al llarg del XVIII. Si bé va seguir una evolució similar a tota Catalunya, tingué una cronologia i unes característiques en part diferenciades segons els territoris i comarques.

A la Catalunya Oriental i Central es va produir una ràpida encara que sovint conflictiva privatització de comunals; és clar que cal distingir entre pobles de masos i pobles de població concentrada amb espais

comunals encara pervivents als segles XVII i XVIII. Aquí, l'entramat jurídic de l'emfiteusi ja havia donat lloc a una quasi privatització de fet de les forests públiques a nivell local, si bé amb una forta conflictivitat al voltant dels drets d'aprofitament sobre terra privada que es mantindria fins el segle XIX i que es materialitzà, com hem dit, a través de la «crida de ban». En la zona de predomini de masos es va ocupar el territori a càrrec d'aquests, ja per repartiments municipals, ja per la legitimació de les rompudes, o ja, al segle XIX, inscrivint al registre de la propietat els boscos i pastures circumdants a la masia gràcies al tracte de favor que atorgava la llei hipotecària de 1861 (Sala, 1997). En canvi, en les zones de població concentrada de les comarques gironines, barcelonines i tarragonines ja des del segle XVII i sobretot durant el XVIII es va incrementar la dinàmica d'ocupacions de comunals, de rompudes agrícoles i de repartiments veïnals que s'allargarien en el temps fins a ben entrat el segle XIX. La comarca més estudiada en aquest sentit i que ens serveix per exemplificar aquesta privatització és l'Alt Empordà. Aquí es documenta perfectament com la privatització de comunals es dugué a terme per part dels senyors, dels ajuntament i fins i tot dels grans tenidors de terra, els «senyors de l'útil». La privatització per part dels senyors podia comptar amb l'oposició de gran part del poble o bé ser demanada per aquest; a Cabanes el senyor va crear un «vedat» al comunal per tal de mantenir els aprofitaments veïnals, però va establir la resta dels comunals en emfiteusi (Bosch, Congost i Gifre, 1996); i a Cantallops les forests comunals també eren del senyor, si bé part de les muntanyes eren gestionades pel comú, en concret «la Muntanya» o Serra de les Canals, que al segle XVII era arrendada per la universitat. Al segle XVIII el comte de Peralada va cedir en emfiteusi a particulars els boscos, incloent la clàusula de la servitud de pasturatge dels veïns i fins i tot el dret d'empriu dels veïns de la Jonquera (Compte, 1988). Posteriorment, al segle XIX, es tancaren les terres, és a dir, van desaparèixer les servituds d'aprofitament encetant un llarg període de plets i conflictes que arribaren fins la Guerra Civil, quan la CNT va confiscar la muntanya (Serrano, 2009).

Si els senyors van privatitzar els comunals, molts pobles no es van quedar enrere degut a l'endeutament crònic ja des del segle XVII. A Viladamat, on el senyor directe era la pròpia universitat -l'Ajuntament- també van fer un «vedat» per aprofitament comunal i van establir en emfiteusi la resta dels comunals (Bosch, Congost i Gifre, 1996). Un fenomen que s'aniria repetint i es mantindria en el temps com bé mostra el cas de la Jonquera on l'any 1842, i a petició dels veïns, es va dur a terme el repartiment de 220 lots de terres comunals pagant una quota a l'Ajuntament. El repartiment, que pretenia proporcionar terra a una ampla capa de la població local, acabà provocant la concentració de la propietat en tan sols 89 propietaris, destacant un grup de titulars que van acaparar espais forestals d'arbres surers per subministrar la indústria (Compte i Juan, 1984; Alvarado, 1996).

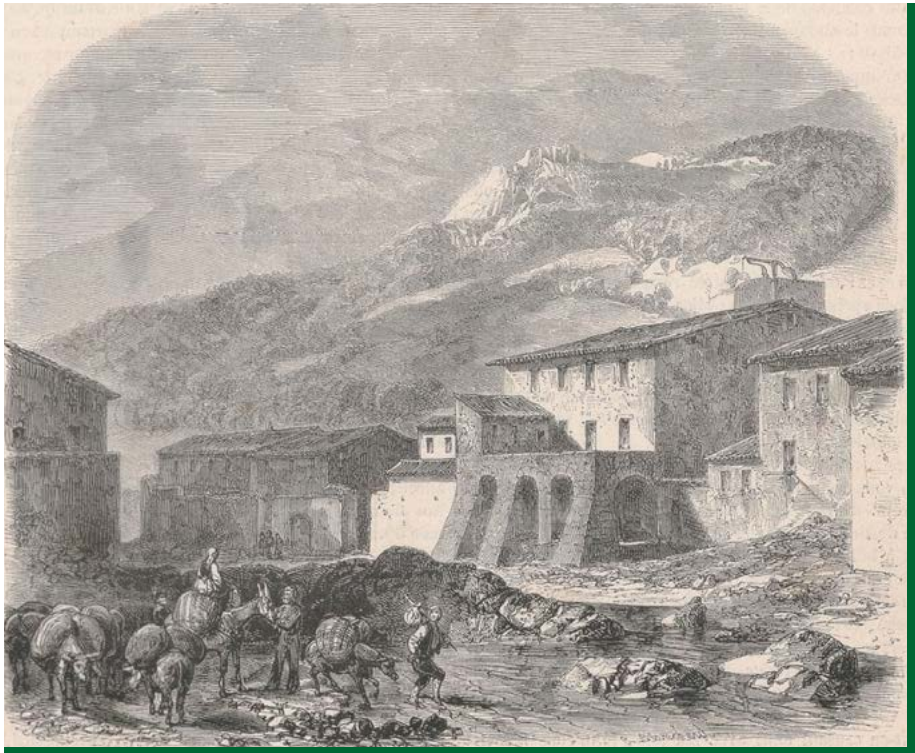

La Jonquera al segle XIX. Gravat sobre fusta de P. Blanchard. Collection Jaquet. Gallica.bnf.fr/BnF

En altres llocs foren els grans propietaris, hisendats, i fins i tot terratinents, els que aprofitant la debilitat de la comunitat i el seu endeutament van usurpar els drets del comú, com a Vallveralla l'any 1780 (Bosch, Congost i Gifre, 1996); i en general van aconseguir anar tancant les seves terres -amb els espais forestals inclosos- al conjunt de la població ja fos amb la «crida de ban» o ja progressivament. L'exemple d'Agullana així ho mostra: ja al segle XVII els «senyors de l'útil» van limitar el dret d'aglanar i fer llenya als seus boscos; davant el conflicte amb els menestrals van haver de reconèixer el dret de fer llenya, però només morta. Posteriorment es limità l'accés pastoral a les vinyes -«vedades»- i s'anà tancant temporalment l'accés pastoral a la resta de terres. Al segle XIX s'estengué la prohibició a l'aprofitament del suro, però els propietaris van haver de reconèixer que el veïnat es podia endur la llenya morta -sense pelegrí, és clar-. A finals d'aquell segle, emparant-se en la legislació de redempció de censos, els propietaris demanarien a l'Ajuntament d'acabar amb la servitud de pastures i llenyes mortes (Alvarado, 2001).

Grup de persones traient l'escorça d'una surera al bosc de Guinart (Agullana) l'any 1891. Foto: Lluís Marià Vidal i Carreras. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya.

Tancaments i repartiments de terres els trobarem per tota la Catalunya Oriental i Central. Al Baix Empordà la «fam» de terres provocada pel creixement demogràfic i econòmic del segle XVIII va portar a una ampliació de l'espai conreat amb rompudes de terrenys forestals i de pastura, dessecament d'estanys, etc., i només van quedar forests comunals a la mola de Torroella de Montgrí i a l'àrea de les Gavarres i del massís de Begur (Saguer, 1993). Un exemple del repartiment de terres comunals dirigit per l'ajuntament fou el de Pals, dut a terme al segle XVIII amb l'autorització de l'Intendent General de Catalunya (Corredor, 2002). Cap a l'Oest, el desboscament comunal per a conreus fets pels ajuntaments en aquell segle XVIII el trobem per exemple a les Preses (la Garrotxa) sobre el bosc de Malatosquera; mentre que a mans dels grans propietaris es documenta a Campdevànol (Ripollès) quan l'any 1771 deu propietaris es van fer amb la propietat de les muntanyes i van obligar a pagar una part de fruits -és a dir, mitjançant un contracte de parceria- a tot el que volgués conrear terrenys. Obert plet a la Reial Audiència, aquesta va sentenciar -seguint el testimoniatge del propi alcalde- que el poble mai havia tingut terres comunals (Badosa, 1990). A la comarca d'Osona també es produí un important repartiment de comunals durant aquell segle, i com en el cas de Campdevànol fou entre els principals veïns dels pobles -els «prohoms»- que van aprofitar l'endeutament col·lectiu. La importància del procés en aquesta comarca arriba fins al punt que es van produir diferents segregacions municipals fruit de les dissensions entre els membres d'aquesta elit local en fer-se els repartiments, com s'esdevingué a Voltregà, Manlleu, Torelló o Roda (Serrallonga, 2000). Més cap al Sud, al Bages (Ferrer Alòs, 2014), al Maresme (Urteaga i Nadal, 2013), al Vallès (Dantí, 1998) i al voltant de Barcelona (Gras, 1988) al segle XVIII ja pràcticament no hi ha notícia de comunals, tant en termes senyorials com de reialenc, i a mitjans del XIX ja és difícil trobar indicis de servituds comunals als boscos. A principis del segle XIX al Baix Llobregat tampoc hi havia comunals (Tribó, 1999) degut al llarg procés de privatització i de tancament de terres que ja es documenta al segle XIV (Fernández

Trabal, 1989), malgrat que aquí hi ha importants excepcions: el delta del Llobregat a Gavà i Castelldefels, amb comunals que s'anaren perdent per la colonització mitjançant establiments emfitèutics a mans dels barons d'Eramprunyà (Campmany, 2003), i on també s'establiren reserves de pinedes i marines per a pasturatge i llenya; i a Begues, on el poble pactà amb els barons la compra dels drets de pastura en una gran part del massís del Garraf l'any 1704, i que hagué de patir l'entrada reiterada, de forma il·legal, dels veïns de Sitges que tallaven arbres i fusta del comunal.

Les ocupacions, rompudes, vendes i repartiments fets per senyors, propietaris de masos i municipis al segle XVIII i mantinguts al segle XIX van provocar que quan comencés la desamortització civil l'any 1855 ja no hi hagués pràcticament béns comunals en aquestes comarques. A més, els tancaments realitzats per «crida de ban» i les limitacions progressives que s'establiren contra les «servituds» comunals en terres particulars van culminar amb la revolució liberal, amb la idea de propietat «perfecta» i amb la desamortització, de tal manera que en la major part dels pobles van desaparèixer els drets particulars a les pastures o altres aprofitaments sense rebre cap indemnització (Congost, 2002).

La doble via de privatització municipal i senyorial, en ambdós casos jugant un paper fonamental l'elit social local- la trobem també més cap a migdia, fonamentalment municipal de les Terres de Lleida, i amb un important impuls pels senyors a les del Camp de Tarragona, Priorat i la Conca de Barberà, encara que els municipis i els senyors jugaren un paper important en les dues àrees. El creixement demogràfic i l'increment de la superfície conreada a les Terres de Lleida durant el segle XVI, que mai arribà a recuperar allò perdut amb la crisi de la Baixa Edat Mitjana, quedà truncat amb la guerra dels Segadors i la consegüent onada pandèmica, i després amb la guerra de Successió, el que provocà un increment dels despoblats on totes les terres quedaren sota la propietat del corresponent senyor, i un extraordinari endeutament dels municipis supervivents. Aquests, des de finals del segle XVII van iniciar la privatització de terres comunals destinada a conreus agrícoles per tal de deslliurar-se dels deutes, concedint terres a cens emfitèutic a pagesos mitjans i benestants, un procés que tingué una extraordinària embranzida a partir de la dècada de 1760, amb exemples ben documentats als municipis de Lleida, Almenar, Alguaire, Rosselló, Albesa, Menàrguens (Vicedo, 1991; Vidal, 1997) i fins i tot Agramunt (Badosa, 1990), en un moviment general que s'estengué pel Segrià, el Pla d'Urgell, les Garrigues, l'Urgell i la part plana de la Noguera i que transformà el paisatge de les terres de Ponent.

A les comarques de Tarragona també es va produir un «assalt» als comunals entre els segles XVII i XVIII, fonamentalment per part dels senyors a través de nous establiments emfitèutics, malgrat que alguns pobles també van fer ús de la privatització per reduir l'endeutament, com en el cas de Vilaverd (Gual, 1998), entrant sovint en conflicte amb els grans senyors eclesiàstics com el monestir de Poblet (Gual, 1997). A l'Espluga de Francolí fins i tot s'aprofitarien les primeres lleis expropiadores contra l'Orde dels Hospitalers a principis del segle XIX per convertir els drets d'aprofitament comunal en béns comunals i dur a terme repartiments de lots de terra (Recasens, 2019).

Malgrat que les Terres de l'Ebre són un territori amb una important presència dels comunals, en aquestes comarques també es produí una importantíssima reducció de la seva superfície, ja a mans de municipis i senyors -fonamentalment l'Orde dels Hospitalers- en les comarques septentrionals, o ja per la doble via de l'aprisió individual i de l'establiment emfitèutic municipal en les comarques més properes al mar. Especialment al voltant de Tortosa, a mitjans del segle XVIII es documenten nombroses superfícies comunals que ja no existiran en iniciar-se la desamortització. El creixement demogràfic i l'endeutament municipal van provocar la pràctica desaparició de béns comunals a Tortosa no sense generar importants conflictes (Fabregat, 1996 i 1997).

El procés d'individualització de terres també es va produir a les comarques pirinenques, però amb un caire parcialment diferenciat degut al paper primordial que jugaven els béns públics en l'economia familiar i

comunitària, especialment a les altes valls. A les comarques altes més que una privatització de béns trobem una individualització total de la gestió sobre els terrenys privats, amb el tancament de terres un cop feta la collita impedint l'entrada de bestiar a aprofitar herbes i rostolls (Sanllehy, 1997). A totes aquestes comarques el procés de formació de la propietat privada segueix una mateixa línia, encara que a ritmes diferents: un primer procés d'individualització d'espais forestals en forma de «vedats» ja a l'Edat Mitjana, a la que segueix una individualització de terres de regadiu i de prats en forma de compra dels drets d'ús de les segones herbes per part dels pagesos, pagant al comú la «indemnització» per deixar de pasturar a les segones herbes un cop llevada la collita -«defens», «guarda»-; i una segona fase de plena individualització del prat privat mitjançant els tancaments físics i pagant al comú la corresponent «indemnització» pel dret de «coltia». Però no hem d'oblidar que, malgrat tot, a l'alt Pirineu també es van produir privatitzacions per venda dels municipis de petites parcel·les de terres comunals per subvenir les necessitats causades pel fort endeutament, com es va donar a la Seu d'Urgell a principis del segle XIX. En canvi a les comarques prepirinenques del Pallars Jussà i part central i meridional de l'Alt Urgell la privatització de comunals va ser extraordinàriament important, amb un gran volum de terres que es va anar tornant privat ja al llarg de tota la segona meitat del segle XVIII de mans dels propis veïns a través de l'aprisió, com a les terres de l'Ebre. Aquí, l'ús continuat del conreu de la boïga i especialment la plantació de vinya -i menys d'olivera- convertí gran part de la superfície erma comunal en conreus particulars que serien legalitzats al segle XIX en incloure'ls com a particulars als amillaraments. Exemples com Talarn, Castell de Mur o Isona són paradigmàtics per quant al llarg del segle XVIII i primeres dècades del XIX es va duplicar la superfície de conreu, i aquest es feu sobre terres comunals. Aquesta privatització no suposà ni un trencament amb les estructures socials i econòmiques -es feu en forma de consens entre els diferents grups socials, per exemple limitant la tinença de ramats només a les cases principals- ni la desaparició dels terrenys comunals -es partia d'una densitat de població molt baixa- (Bonales, 2003), i tingué continuïtat fins a dates tan properes com la dècada de 1920. En qualsevol cas, però, aquest procés no significava que s'estigués tendint cap a una economia ni mentalitat «descomunalitzadora» (Bonales, 2001, 2007), no endebades, fins a la irrupció de la legislació liberal, les terres vagants retornaven al comunal.

Capítol 4

La desamortització civil del segle XIX

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

La desamortització civil del segle XIX

La revolució liberal, el procés mitjançant el qual l'antic estat senyorial va ser abolit i es va crear una nova forma d'estat basat en el liberalisme sota els marcs constitucionals, va suposar un trencament indiscutible respecte als segles anteriors. Les noves lleis van acabar amb el règim dels «privilegis» locals i de les «normes consuetudinàries» al temps que es va crear una nova titularitat per als comunals -la municipalització- i es va generalitzar la participació de l'estat en la gestió de les forests. Tot plegat va anar unit a un intent de privatització massiu fruit de la combinació entre l'ideal liberal de la propietat «perfecta» -per privada- i les necessitats monetàries del ministeri d'Hisenda.

• L'abolició del senyoriu

L'abolició dels senyorius a Espanya va ser un llarg procés que s'encetà a les Corts de Cadis l'any 1812 i que no va cloure fins l'any 1837 quan triomfà definitivament el liberalisme. Si ens centrem en els aspectes que afecten les forests públiques cal destacar que l'abolició significà el retorn de la jurisdicció -és a dir, de l'exercici de la justícia- a l'àmbit públic, a l'Estat; però en canvi els drets senyorials sobre els béns -la senyoria dominical- en principi no es veié afectada; almenys la laica, ja que l'eclesiàstica va ser «expropiada» durant el mateix procés revolucionari a través de la desamortització de Mendizábal l'any 1836. Així doncs, una de les principals característiques de la revolució liberal a Espanya va ser que els drets senyorials van ser convertits en propietats, però tan sols en els casos en què els senyors els reclamessin, és a dir, que van mantenir la propietat dels béns que els hi va interessar. Cal tenir en compte que ara, amb el nou Estat, els béns dels senyors deixaven de quedar exclosos de fiscalitat i havien de ser incorporats dins els «apeos» -posteriorment anomenats amillaraments, els cadastres del segle XIX- i els ajuntaments els valorarien i n'hi imposarien la càrrega fiscal de la «contribució». Per aquesta raó, i en termes generals, tan sols van mantenir aquelles muntanyes que durant el segle XVIII tenien directament en llurs mans, en explotació sota arrendament -per exemple en explotació forestal-, les que més beneficis els hi podien aportar, o aquelles establertes en emfiteusi i que, per tant, els hi proporcionaven una renda. L'abolició dels senyorius i les reformes liberals van produir, doncs, resultats molt heterogenis a Catalunya fruit dels diferents «models» territorials que hem descrit fins ara.

Els béns comunals «alodials» o «quasi», propis de gran part de les comarques pirinenques, del pla de Ponent i de les Terres de l'Ebre, es van mantenir en mans comunitàries, però l'Estat liberal no va reconèixer jurídicament a la «universitat» o poble, sinó a l'entitat administrativa que el representava, el municipi i el seu òrgan rector l'ajuntament. Així doncs, en teoria i en termes generals, els comunals passaven a ser béns públics d'entitats locals amb aprofitament -en forma de servitud- dels veïns. Això comportaria diferents problemes amb el curs del temps, especialment en els processos d'agregació de pobles i de municipis que ja s'inicià a la dècada de 1840. S'igualava, doncs, el caire jurídic de l'antic comunal entre les comarques pirinenques al de les de Ponent i Terres de l'Ebre: en totes elles seria l'Ajuntament i no els consells veïnals els que tindrien legalment la titularitat i la capacitat de gestió de l'espai. Cal dir que no sempre va ser així de fet -encara que sí de dret- sinó que hi hagué una cointegració, una adaptació de la «norma» consuetudinària a la legislació: a diferents municipis del Pirineu amb diferents poblacions es documenten fins a mitjans del segle XX l'existència de «juntes» de veïns, amb representants davant l'ajuntament que malgrat no tenir personalitat jurídica n'eren portantveus dels seus pobles i reclamaven o defenien llurs interessos davant la potencial centralització administrativa del cap municipal, i que

van reclamar -i en molts casos van mantenir- la gestió i l'ús privatiu del seu comunal davant la resta de veïns dels altres pobles que formaven el municipi. Aquests comunals «municipals» van ser els que es van veure afectats per la desamortització civil de 1855.

Si a les comarques de Ponent i de les Terres de l'Ebre es va consolidar la titularitat municipal de les forests comunals, al Pirineu no totes aquestes muntanyes van tenir aquest destí; aquí els senyors van assolir la plena propietat d'algunes muntanyes -fonamentalment les que tenien un major interès per a l'explotació forestal-, en especial les que havien quedat despoblades des de l'edat mitjana i que van ser explotades per ells durant el segle anterior, reservant-se els drets d'ús comunal com a «empriu» dels pobles del voltant, com seria el cas de la muntanya de Boumort (Pallars Jussà) a mans dels ducs de Medinaceli, o la de Carreu a mans dels barons d'Abella (Pallars Jussà). En altres casos es van generar llargs litigis, de prop d'un segle, entre els pobles i els seus antics senyors per mantenir uns i intentar deslliurar-se els altres de la «servitud» dels aprofitaments comunals com a la Garriga de Montsec de Sant Salvador de Toló (Pallars Jussà) del Duc de Medinaceli.

Els resultats de l'abolició també van ser força diversos allà on es donava la divisió de dominis emfitèutica. En termes generals els «contractes» emfitèutics es van mantenir, restant els senyors com a propietaris i els pagesos com a «colons» sempre i quan els antics senyors aconseguissin mantenir el cobrament de les rendes i no deixessin «caducar» els seus drets, que calia inscriure al Registre de la Propietat. Si a títol individual, la legislació propiciadora de les redempcions de censos a partir de 1855 va provocar que molts pagesos arribessin a ser plens propietaris, especialment a les comarques gironines (Congost, 2003), la redempció no fou un fenomen generalitzat, motiu pel qual encara al segle XX es dictarien noves lleis per afavorir-la enmig d'un llarg debat polític a mans dels opositors, entre els que es trobaven els descendents dels pagesos benestants «senyors de l'útil». Pel que fa a les forests senyorials amb aprofitaments comunals, gairebé ja inexistents a les comarques orientals i centrals de Catalunya, trobem també les tres vies d'evolució: plena propietat senyorial, manteniment d'aprofitaments comunals dels veïns, i municipalització o «comunalització» de les forests, un procés aquest darrer que es donà en part dels antics dominis eclesiàstics.

Paga la pena que observem alguns casos pirinencs ja que proporcionen una interessant visió dels processos de construcció de la propietat. Al Pallars Sobirà un 29% de la superfície de muntanyes quedà a mans dels ducs de Medinaceli i d'altres senyors, les millors forests -algunes com a senyors directes i amb cessió en emfiteusi a pobles, com el cas de Baiarri establerta a favor del comú de Sossís al segle XVII i amb drets d'empriu de pobles del Baix Pallars- generant una gran conflictivitat especialment a la Vall d'Àneu, Escaló, Llavorsí i el vescomtat de Vilamur, si bé no les mantindrien ja que a mitjans del segle XX aquestes propietats o van ser recuperades pels pobles o comprades per l'Estat (Bringué, 2003). Més a l'est, a l'Alt Urgell, és interessant la contraposició entre uns municipis i altres a causa de la construcció secular de drets; a Ansovell i el Querforadat, els ducs d'Híxar -com a vescomtes d'Èvol- eren els senyors directes i arrendaven l'explotació dels boscos del Cadí almenys des del segle XVI amb servitud d'aprofitament comunal per als veïns. L'any 1845 els ducs van obrir un expedient de possessió d'aquests boscos al jutjat de primera instància, fent-se legalment com a plens propietaris, i van concedir el bosc en emfiteusi al comerciant barceloní d'origen vigatà Jaume Safont. Els veïns, desposseïts dels seus drets, van iniciar causa judicial però sense èxit. L'any 1853 van comprar el domini útil del bosc a l'emfiteuta per 40.000 rals, fent-se càrrec d'un cens a pagar al senyor de 1.000 rals anuals. Finalment l'any 1861 aquests veïns van «redimir» el cens, és a dir, van comprar el domini directe als ducs per 16.000 rals. Que l'emfiteusi era una eina vàlida i activa i que les forests eren un recurs bàsic per als pobles ho mostra el fet que el 1843 es concedís a cens el bosc de Gresolet en indivís als 112 capmassats de Saldes i Massaners (Berguedà), convertint-se en una propietat comunal.

• La desamortització

Abans d'endinsar-nos en la desamortització civil, la que més ens interessa en afectar les forests dels pobles, cal fer esment a les expropiacions i vendes dels béns de les institucions eclesiàstiques -monàstiques i militars- que s'anaren duent a terme durant la primera meitat del segle XIX. Si bé en principi aquests béns no eren comunals, en alguna d'aquestes forests sí que hi havia drets d'aprofitament comunal, ja per tenir el veïnat dret d'accés, o simplement per tractar-se de béns comunals situats en termes de senyoriu d'alguna institució eclesiàstica. Val a dir que aquests darrers foren pocs, i menys els que s'arribaren a privatitzar de forma efectiva durant aquesta primera onada de desamortitzacions. Així, la desamortització de Godoy de l'any 1806 sembla que afectà a terrenys erms d'ús comunal de l'Orde dels Hospitalers a l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà); mentre que la duta a terme durant el Trienni Liberal (1820) afectà a boscos com els d'Aiguamúrcia i les Pobles (Alt Camp) que fins al moment pertanyien al monestir de Santes Creus, així com a grans hisendes senyorials procedents de despoblats com Vallmanya (Segrià). La major embranzida a la privatització de béns de l'església es produí amb la llei de Mendizábal a partir de 1837. En aquell moment l'expropiació de béns es feu efectiva, i són nombrosos els exemples de boscos que passen a mans de l'Estat i, en alguns casos, que arriben a ser privatitzats. Un exemple per tots conegut és el bosc de Poblet (Conca de Barberà), un dels dos espais forestals més importants de la província de Tarragona, que passà a mans d'Hisenda; i un altre fou l'altra gran massa forestal del migdia de Catalunya, el bosc de Refalgarí, a les Terres de l'Ebre, que l'any 1835 va ser expropiat al monestir de Santa Maria de Benifassà i que es va nacionalitzar. Part d'aquest darrer bosc, en concret el de Millés, va ser subhastada el 1842 i adquirida per un comerciant tarragoní, quedant la resta nacionalitzada i sota la gestió del ministeri d'Hisenda (Miranda, 2001). A les comarques de la província de Lleida, com a les de Tarragona, la privatització també va ser important, però no en el que respecta a forests comunals. Les principals expropiacions i alienacions van afectar els grans dominis monacals i de les ordes que estaven fonamentats en els despoblats medievals i moderns i que en gran part havien estat posats en conreu al segle XVIII i primeres dècades del XIX; ens referim als antics termes de Vincelló i de la Gilella, de l'Orde dels Hospitalers; als de Montalè i de Montalbà del monestir de Santes Creus; als de la Filella, Tarasó, Torre Neral, Castell del Remei i Montsuar del monestir de Poblet; o als de Melons, Matxerri, Sant Jaume o Xisperta dels cartoixans de Scala Dei.

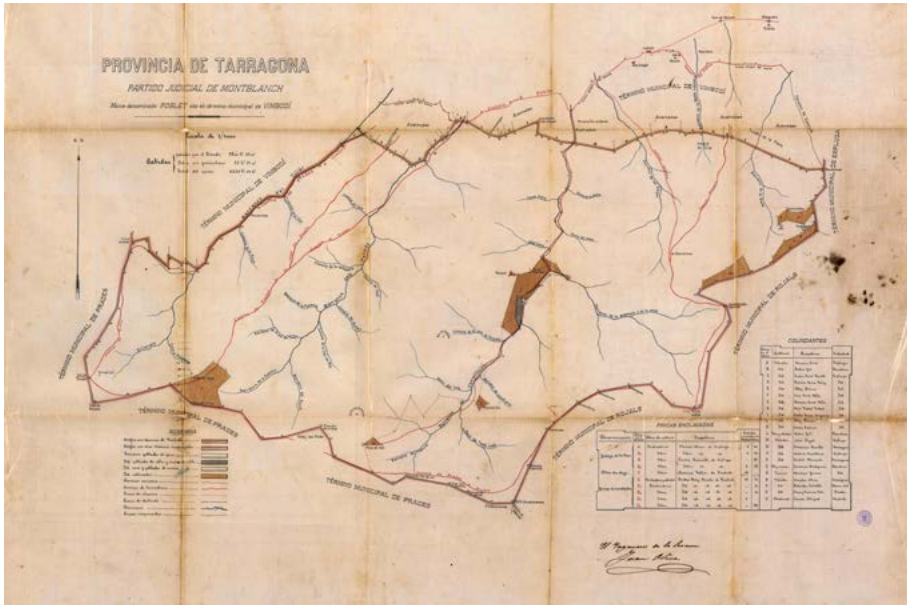

Plànol de la muntanya de Poblet, confeccionat per Joan Oliva el 1899. Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

La pregunta és obligada: es van produir alienacions de forests comunals? donat l'estat actual de l'estudi és força difícil precisar si aquests béns estaven o no sotmesos a «servituds» d'aprofitament comunal. Potser

n'hi havia als boscos de Llobera i de Peracamps (Solsonès) alienats a les monges de l'ensenyança de Solsona; a les pastures de Scala Dei, als erms de Can Castell i al bosc de l'Hostal Geli dels dominics de Solsona a Pinell (Solsonès); al bosc Pallarès de Castellbell de la comunitat eclesiàstica de Solsona o al bosc de Riner de dits dominics (Solsonès); i de ben segur que n'hi havia a la muntanya i bosc de Cuberes situat al terme d'Espluga i Solduga (Pallars Sobirà) del monestir de Gerri de la Sal, així com al bosc i muntanya de Montroig a Santa Linya (la Noguera) del priorat de Santa Maria de Meià, a alguns comunals del Capítol d'Organyà a l'Alt Urgell, i al bosc de Bonrepòs a Sant Salvador de Toló (Pallars Jussà) dels premonstratesos de les Avellanes. Però una cosa queda clara: el sistema d'obtenció d'informació per part d'Hisenda -és a dir, per conèixer els béns a alienar-, i el d'execució de la divisió en lots dels béns, es fonamentà, en gran part, sobre les comissions municipals, de tal manera que només s'alienarien i sortirien a la venda els béns sobre els què hi hagués un interès per part de les oligarquies locals, comarcals i provincials per tal de ser privatitzats. És aquí on comença un procés de «municipalització» de forests que o bé culminarà o bé es truncarà amb la desamortització civil de 1855. En qualsevol cas, la major part de les forests que van ser subhastades no van aconseguir comprador i, el que sembla ser, la major part de les muntanyes «comunals» que van ser expropiades com a béns eclesiàstics pel fet d'estar situades dins de termes que havien estat de la seva jurisdicció ni tan sols es van subhastar, però sí «nacionalitzar».

L'any 1855 es va aprovar la Llei de desamortització civil o «Llei Madoz». Segons aquesta, els béns públics municipals, de l'Estat -és a dir, procedents del Reial Patrimoni així com els nacionalitats de les ordes militars i monàstiques- i els de corporacions civils -ensenyança pública i beneficència- que obtinguessin renda o no fossin d'utilitat pública, havien de ser venuts. A ells se sumaven els béns de l'església en ampli sentit en afectar a seculars i regulars, així com els del «Ramo Militar», fonamentalment els solars de les muralles que s'havien d'enderrocar i els terrenys adjacents. Les causes d'aquesta llei eren tan ideològiques -amb la continuïtat de l'ideal de la propietat privada o «perfecta» com a única generadora de progrés-, hisendístiques -per la necessitat de capital per a fer front al deute públic i finançar la construcció administrativa de l'Estat, les infraestructures públiques i, al mateix temps, incloure els béns dins el sistema fiscal-, administratives -reforma dels municipis i del seu finançament- i polítiques -debilitar el carlisme i trobar nous recolzaments entre sectors compradors-, però en la llarga durada del procés queda clar que el principal objectiu fou incrementar els ingressos a les arques del tresor públic. La llei diferenciava els tipus de béns dels ens públics locals entre comunals que quedaven exceptuats de la privatització i els «propis» dels ajuntaments que havien de ser venuts, però el desenvolupament normatiu dugué ràpidament a incloure també els comunals com a alienables segons criteris dels nous funcionaris forestals i de la pròpia administració d'Hisenda que diferenciarien entre els comunals d'Utilitat Pública -exempts- i la resta -vendibles-. Però l'Estat Liberal centralitzat encara no estava consolidat i el seu poder executiu fluctuava entre la lenta construcció de l'administració i la reestructuració política. L'aplicació de la legislació desamortitzadora i forestal estava de fet limitada a Catalunya degut a l'escassa presència de funcionariat per a dur a terme tot el procediment administratiu, a la manca de força coercitiva de vigilància, control i execució de les disposicions i a la manca d'informació.

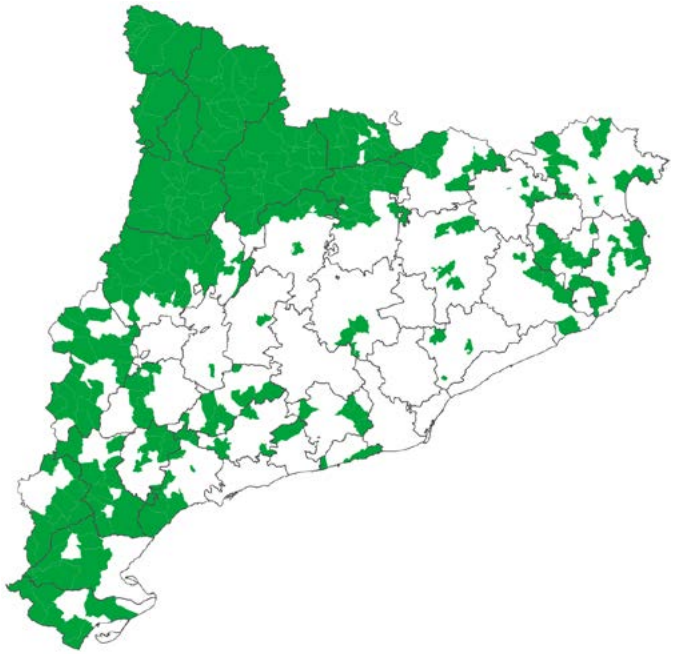

Municipis (actuals) sobre els que Hisenda i Foment sabien de l'existència de forests de titularitat pública l'any 1859.

Un dels principals problemes de l'administració central era conèixer quins béns comunals i de «propis» existien a Catalunya. Les relacions elaborades pels municipis, les sol·licituds de subhasta per particulars, les denúncies d'individus interessats en l'adquisició i la investigació dels agents de l'administració gairebé no van tenir èxit en gran part del territori -especialment als Pirineus i a les Terres de l'Ebre- i no van aconseguir que es formés un inventari de béns exhaustiu. Van ser les sol·licituds d'excepció fetes pels municipis i els treballs de peritatge consegüents els que en realitat van proporcionar la informació necessària i, per aquesta raó, la major part de les muntanyes que van entrar en el procés de privatització eren, al mateix temps, aquelles que els pobles demanaven que no es venguessin (Bonales, 1999).

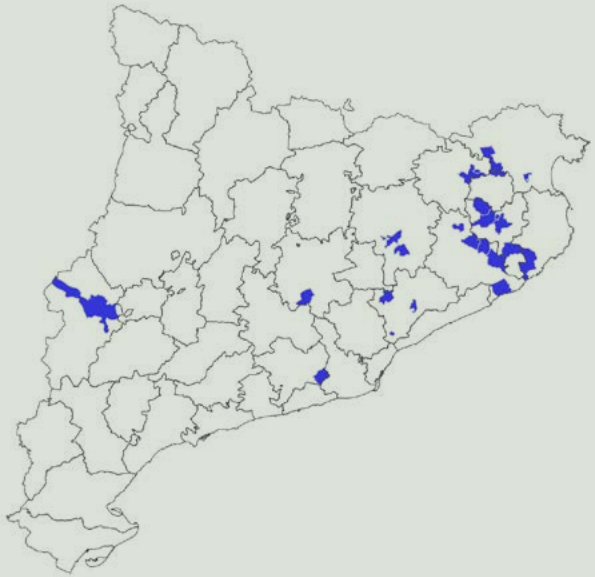

Municipis (actuals) amb forests de corporacions civils l'any 1859.

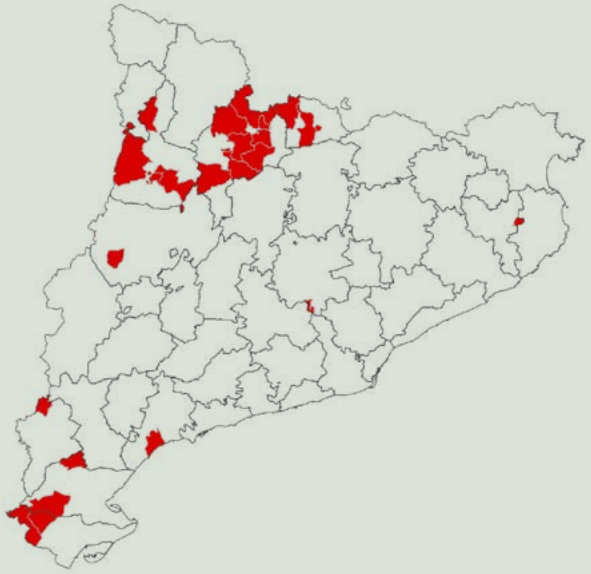

Municipis (actuals) amb forests de l'Estat l'any 1859

Efectivament, la manca d'informació per part de l'administració va provocar que en un primer moment es formés un inventari de béns públics d'entitats locals a través de les denúncies i sobretot de les sol·licituds d'excepció. Resolta l'excepció als despatxos d'Hisenda i de Foment, l'any 1859 es va fer públic el molt limitat llistat de forests que ens permet reconèixer, a grans trets, la distribució territorial dels comunals segons les «tres Catalunyes»: una presència encara generalitzada de forests públiques al Pirineu i a les Terres de l'Ebre, mentre que a les comarques centrals i orientals aquests béns ja pràcticament havien desaparegut. Destaca, però, el nombre de municipis gironins que en disposaven, encara que una lectura en detall ens mostra que eren terrenys de petites mides i la propietat corresponia en general a les corporacions civils -beneficència i instrucció pública-. També s'incloïen les forests de l'Estat, és a dir, algunes muntanyes que havien estat comunals dins de termes de jurisdicció reial -bàsicament al vescomtat de Castellbò, a l'Alt Urgell- així com diferents béns procedents de la nacionalització de béns monàstics des de 1835.

Part d'aquestes forests van ser declarades alienables per part de Foment i d'Hisenda, entrant en el procés de desamortització. Es tractava majoritàriament de terrenys situats a la zona amb menor presència de comunals: la plana de Lleida i les comarques orientals de Catalunya -especialment on hi havia presència de boscos surers-, consolidant el procés de privatització encetat més d'un segle abans, però també en altres àrees com el Prepirineu degut a l'elevat grau de desforestació que patien -amb predomini de matoll-, fent que aquí s'originés una llarga i dura confrontació entre població i institucions locals d'una banda i l'administració central i els seus agents de l'altra.

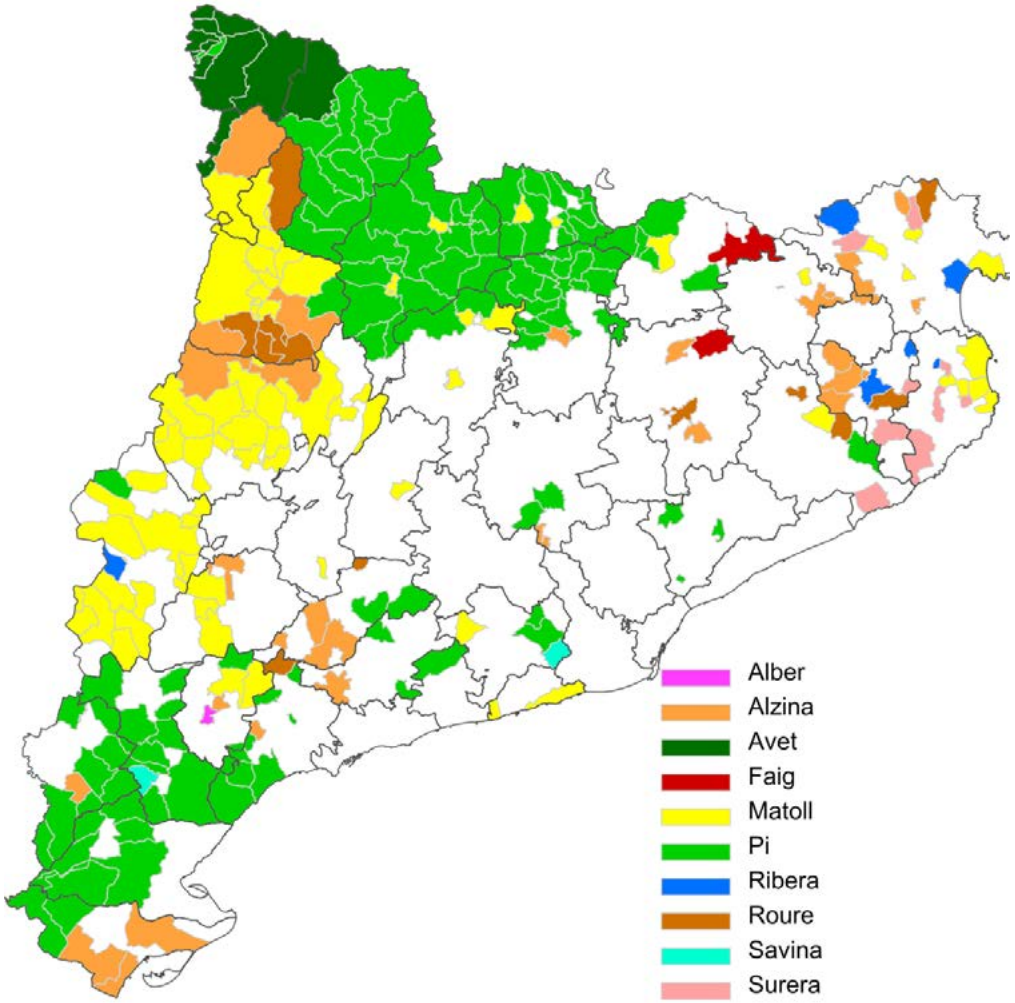

Espècies dominants a les forests públiques l'any 1859, segons municipis actuals.

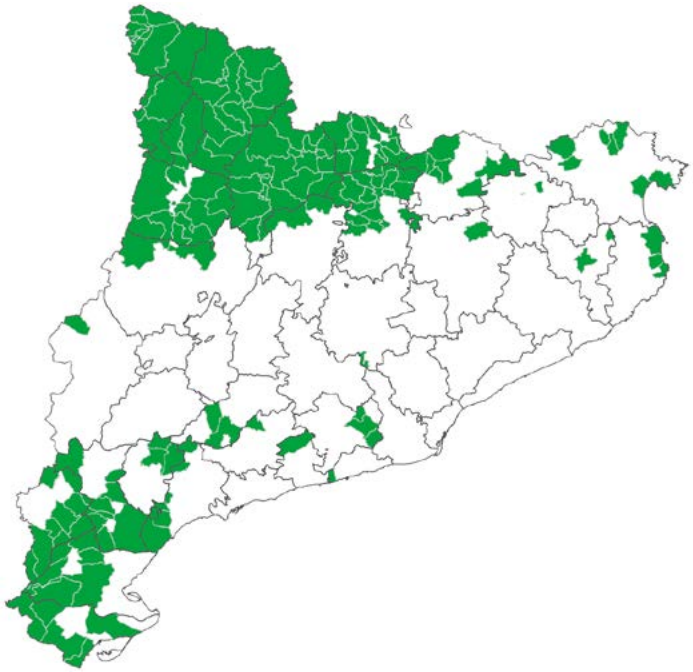

Municipis (actuals) amb forests públiques exceptuades de la desamortització l'any 1859.

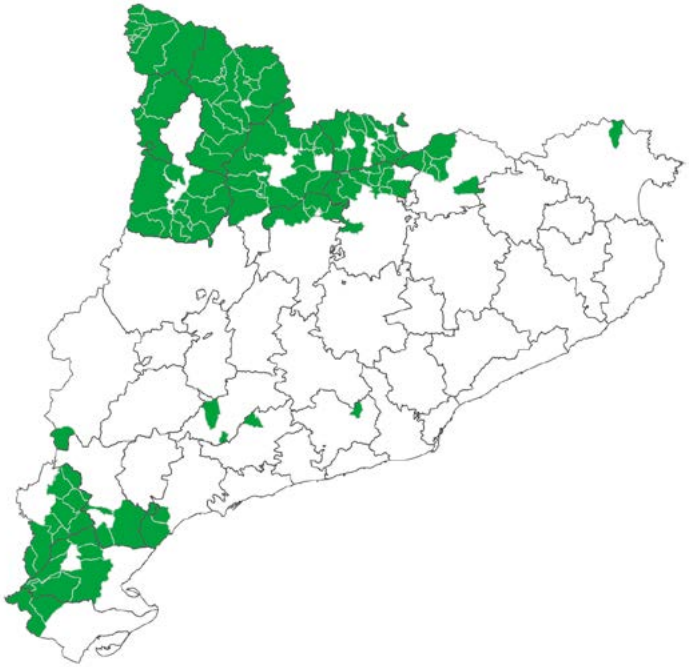

Municipis (actuals) amb forests públiques exceptuades de la desamortització l'any 1864.

Van ser poques, doncs, les forests exceptuades de la desamortització l'any 1859 i, revisades per part de l'administració, aquestes encara es van reduir més: entre 1859 i 1864 el nombre de muntanyes exceptuades de la privatització es van reduir de forma considerable.

Aquests terrenys exceptuats de la desamortització van constituir la base del que anys a venir es coneixeria com a Muntanyes d'Utilitat Pública, introduint els idearis conservacionistes de l'administració de Foment en reconèixer el seu paper com a reserva natural i la necessitat de la seva perdurabilitat per a evitar desastres naturals com ara l'erosió. A ells es va sumar, ben avançat el procés desamortitzador, l'excepció de comunals en concepte d'aprofitament comú o de devesa boval, és a dir, que els municipis podien al·legar que algunes de les seves forests no havien de ser privatitzades ja que eren aprofitades pels veïns. Es tractava de terrenys que ja per la resistència dels ajuntament no havien estat venuts, o bé que per l'ocultació dels ens locals no van arribar a ser incorporats dins els inventaris d'Hisenda ni de Foment fins ben entrada la dècada de 1870. En aquests casos, l'administració forestal i Hisenda feien un estudi per a dilucidar la veritat -en realitat es tractà d'una decisió extraordinàriament arbitrària- i en cas d'acceptar l'excepció -en casos molt excepcionals- s'obligava als ajuntaments a pagar a Hisenda el 20% del valor dels terrenys -la part que corresponia a l'Estat en cas de venda-, i els aprofitaments quedaven gravats amb un 10% anual que els veïns que hi accedien havien de pagar a l'Estat.

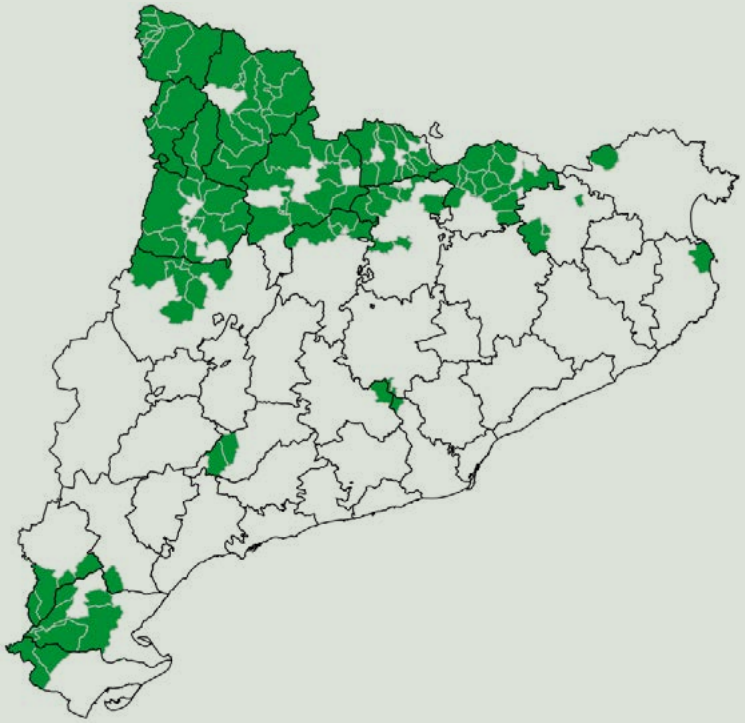

Municipis (actuals) amb forests exceptuades de la desamortització per raó d'Utilitat Pública l'any 1901.

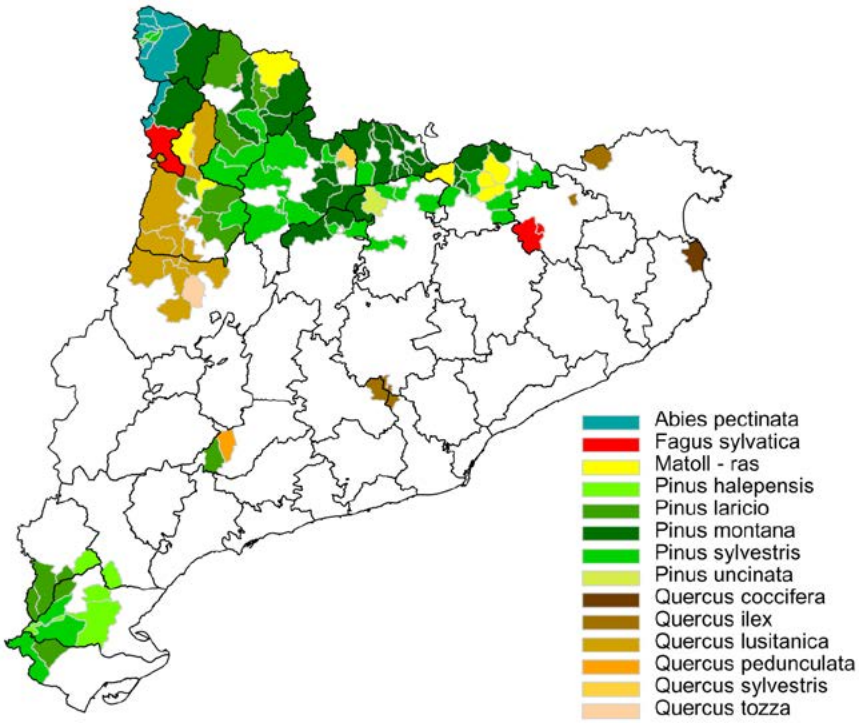

Espècies dominants a les forests d'Utilitat Pública l'any 1901, segons municipis actuals.

Entre 1897 i 1901 es va elaborar un catàleg de forests públiques que incloïa les muntanyes exceptuades de la desamortització per raó d'Utilitat Pública així com dels comunals que passaven a dependre del ministeri d'Hisenda. En formaven part les anteriorment exceptuades així com algunes que havien estat declarades alienables però que tot intent d'Hisenda per privatitzar-les van ser infructuós. La nova legislació forestal de finals del segle XIX, més conservacionista, va permetre que diverses es reincorporessin al catàleg en ser susceptibles de reforestar, com fou el cas de la Muntanya Gran de Torroella de Montgrí. Segons aquests catàlegs, i tenint en compte els sistemes de mesuratge de l'època que donaven força errors respecte a la cabuda real constatada amb el sistema cadastral de la fotografia aèria, a Catalunya es conservaven a principis del segle XX 333.021 hectàrees de forests públiques, de les que 289.203 eren d'Utilitat Pública i 43.818 eren titularitat del ministeri d'Hisenda.

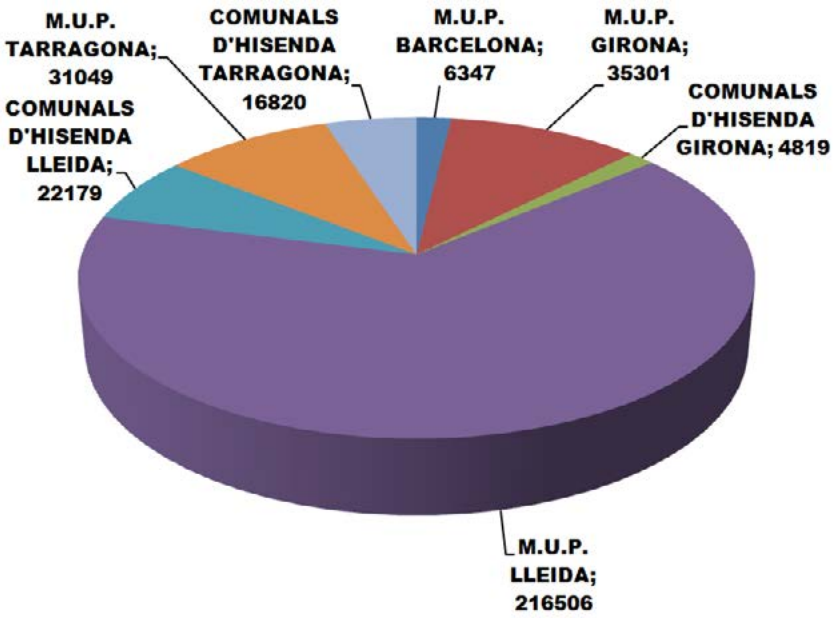

Forests públiques a Catalunya l'any 1901. Dades en hectàrees.

Així doncs, una superfície considerable de forests comunals va ser exceptuada de la venda, gairebé tota situada a les comarques pirinenques i a les Terres de l'Ebre, però desconeixem, hores d'ara, l'impacte global que tingué la privatització ja que encara no existeixen suficients estudis per saber l'abast real de les vendes pel conjunt de Catalunya. Segons estimacions realitzades per alguns autors (GEHR, 1994) en base a comparar les dades aportades pels catàlegs rectificats respecte a les dades estadístiques de la *Dirección General de Montes, Pesca y Caza* de 1926, la privatització de forests públiques assolí a Barcelona i Girona en conjunt una superfície de 37.545 hectàrees, mentre que a Tarragona només afectaria a 2.852 hectàrees i a Lleida es privatitzarien 56.849. La superfície real, però, sense dubte fou molt diferent ja que gran part dels terrenys privatitzats no va estar inclosa a cap dels inventaris confeccionats ni el 1859, el 1864 ni el 1901.

A la província de Girona la privatització arribà a ser gairebé complerta en les comarques orientals i meridionals, sempre tenint en compte l'existència d'excepcions com la muntanya de Maçanet de Cabrenys, l'esmentada Muntanya Gran de Torroella de Montgrí, els Comuns de Tortellà i les muntanyes de les Preses i de Sant Privat d'en Bas. Van restar al marge de la privatització importants espais del Ripollès com a resposta a la realitat pirinenca d'aquesta àrea. Es culminava, doncs, el procés de privatització encetat al segle XVII amb una ràpida venda de béns de les corporacions civils i la venda dels pocs terrenys municipals que havien quedat al marge de la propietat senyorial. La mateixa privatització es donà sobre els escassos béns municipals -que no sempre serien comunals- de les comarques de Barcelona, ja gairebé testimonials des de l'Edat Mitjana, on de nou cal exceptuar la part pirinenca del Berguedà, ja que aquí sí que es documenten alienacions però també una important adquisició per part de societats veïnals, com veurem. Finalment, a les Terres de Lleida la privatització va ser força complerta dins dels paràmetres de capacitat de l'administració per conèixer els béns que existien, produint-se importants processos d'usurpació. Malgrat tot hi hagué superfície comunal que romangué fins al segle XX.

Pel que fa a les comarques de la província de Tarragona coneixem dades exactes gràcies a l'estudi de J. Rovira (1987). En iniciar-se la desamortització, les comarques del Baix Penedès, Alt i Baix Camp i gran part del Priorat i de la Conca de Barberà ja pràcticament no existien espais comunals, mentre que a la resta es van subhastar 23.266 hectàrees però només es van privatitzar 341 finques que sumaven 8.496 hectàrees. A la part nord de la província, la majoria de les terres privatitzades eren petites finques, horts, erms i terres conreades que proporcionaven renda al municipi, si bé amb excepcions com les muntanyes de Vilaverd, Mont-roig del Camp i Montblanc.

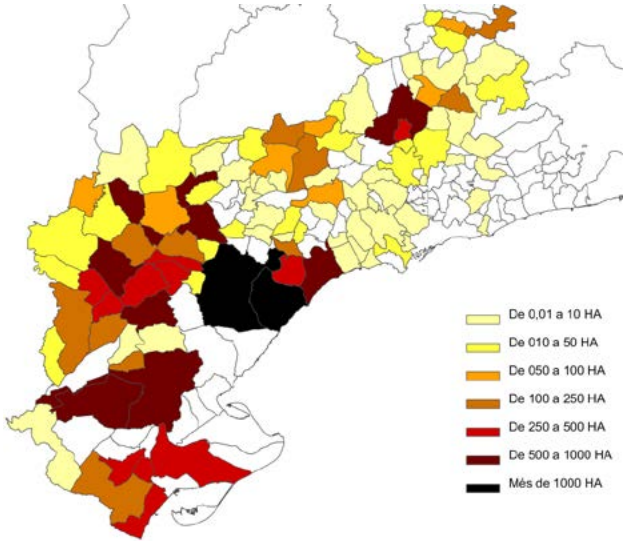

Província de Tarragona. Superfície de béns municipals rústica subhastada entre 1855 i 1886. Dades: Rovira (1987).

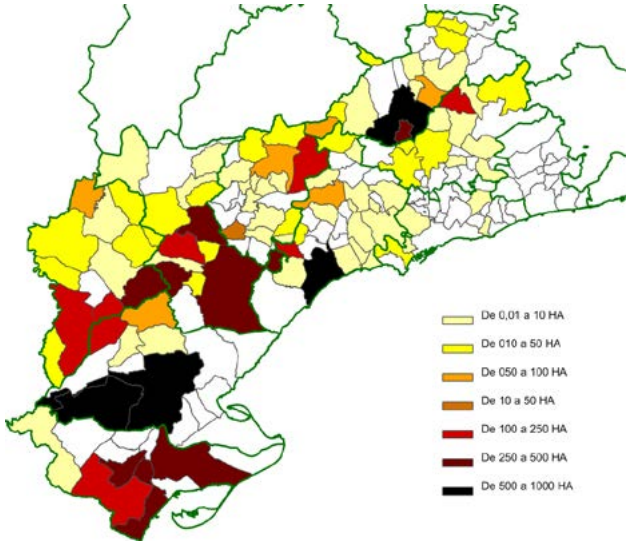

Província de Tarragona. Superfície de béns municipals rústica venuda entre 1855 i 1886. Dades: Rovira (1987).

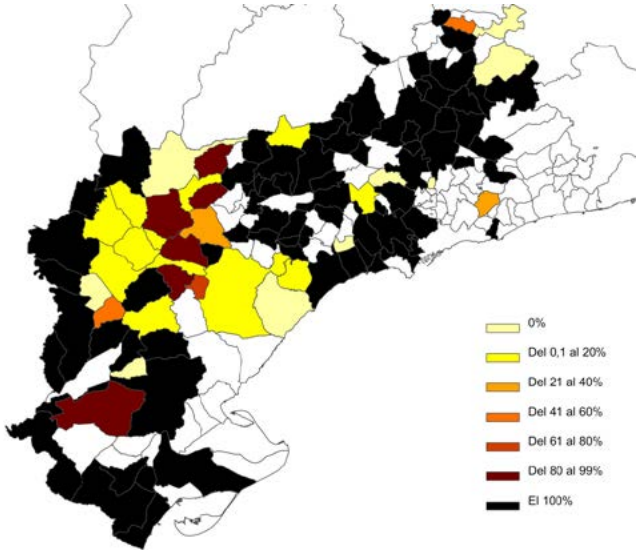

Província de Tarragona. Percentatge de la superfície de béns municipals rústica subhastada entre 1855 i 1886 que va ser venuda. Dades: Rovira (1987).

En canvi a les Terres de l'Ebre les superfícies subhastades i les privatitzades van ser molt elevades amb excepció de la Ribera d'Ebre, l'est de la Terra Alta i el nord del Baix Ebre. En totes aquestes comarques van aparèixer importants conflictes que van enfrontar la major part dels veïns -els «menuts»- amb els grans propietaris locals com exemplifica el cas de Tivissa: en aquest municipi les muntanyes comunals eren bàsiques per a la reproducció de moltes famílies que conreaven les terres, i amb la desamortització alguns propietaris van voler fer-se seves les terres emprant el poder polític primer i participant en la desamortització, amb la que es van fer amb part d'aquests comunals. Per fer-nos una idea de l'ús polític per a interessos particulars, un dels veïns que van demanar que els monts comunals es venguessin fou Antoni Borràs, advocat i hisendat que va fer carrera política com alcalde primer i com a diputat provincial pel districte de Falset després (Biosca, 2007).

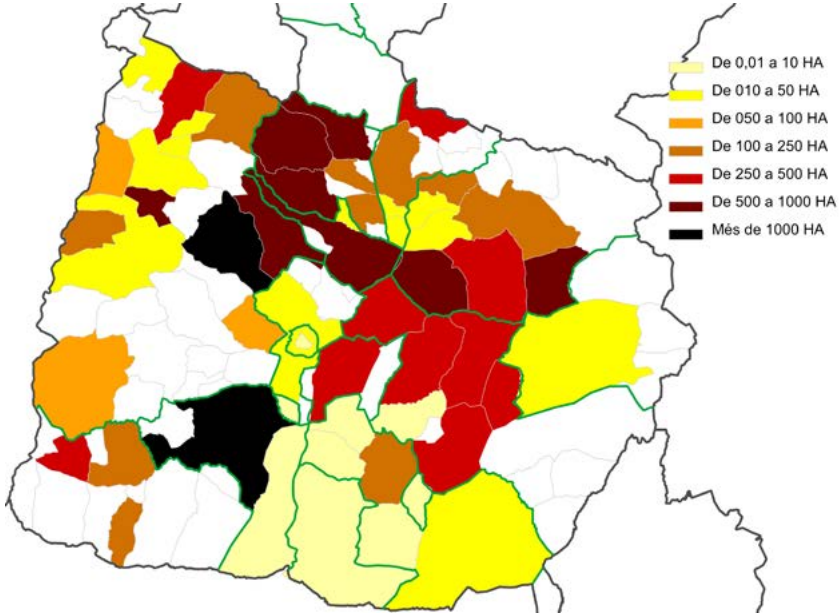

Conca de Tremp (Pallars Jussà). Superfície rústica dels pobles subhastada entre 1855 i 1910 segons antics termes municipals.

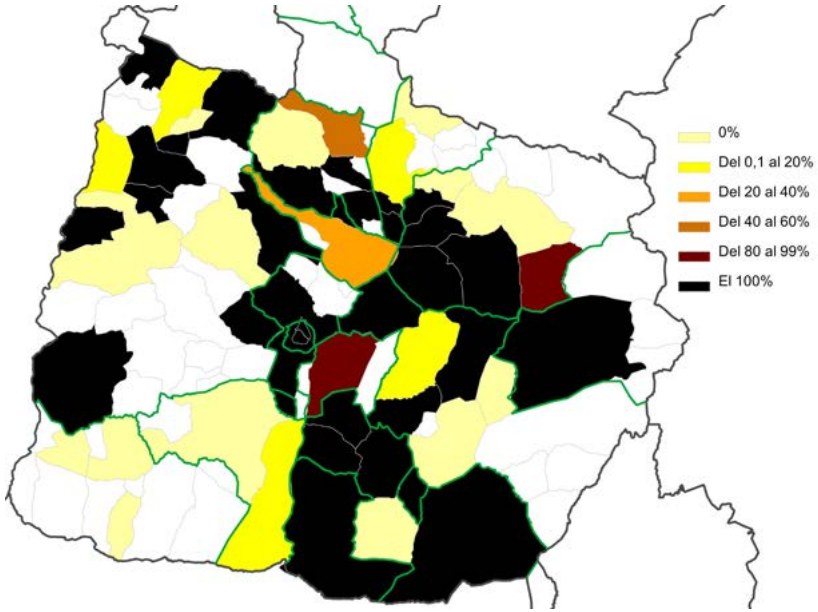

Conca de Tremp (Pallars Jussà). Percentatge de la superfície subhastada que va ser venuda (1855-1910).

A les comarques pirinenques la privatització de muntanyes fou força restringida, però es va donar tant a les altes valls com al Prepirineu. Si bé una gran part de la superfície en un primer moment va ser exceptuada per raó d'Utilitat Pública, aquesta es va reduir considerablement, i especialment al Prepirineu va ser subhastada una part molt significativa. Les vendes, doncs, es van donar arreu, excepte a la Val d'Aran, i la privatització va ser molt desigual al si de cada comarca; així per exemple a la Cerdanya i la Vall de Ribes, pobles com Alp, Puigcerdà i Llívia van perdre llurs muntanyes però altres 25 pobles van aconseguir salvar-les de la venda, entre ells Queralbs (Molí, 2007). No disposem d'estudis per al conjunt de les comarques pirinenques, però el cas de la Conca de Tremp (Pallars Jussà) ens pot il·lustrar.

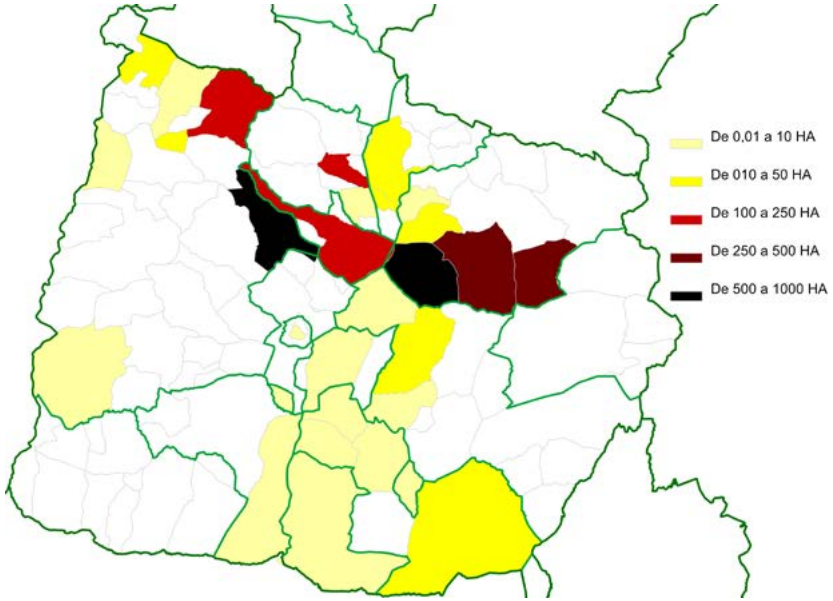

Conca de Tremp (Pallars Jussà). Superfície venuda sense incloure les terres adquirides per societats veïnals (1855-1910).

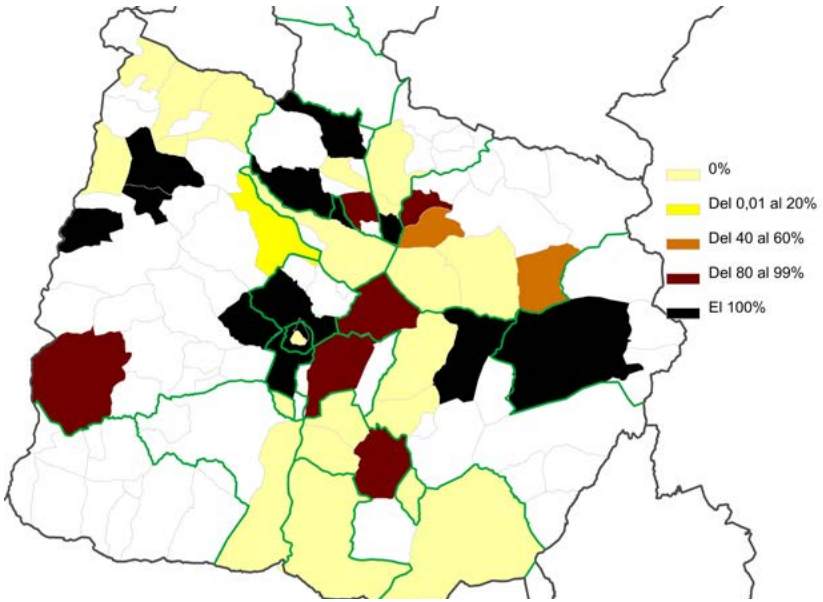

Conca de Tremp (Pallars Jussà). Percentatge de superfície adquirida per societats veïnals respecte al total venut (1855-1910).

A l'Alt Pirineu i Aran, a les comarques pirinenques de Girona i de Barcelona, al Prepirineu i Subpirineu, la superfície de béns comunals -ara municipals- «privatitzades» va ser força important, però no les «individualitzades» ja que gran part d'aquestes forests van ser adquirides per societats veïnals o fins i tot per individus a títol individual però com a «testaferros» del col·lectiu, cedint en aquests casos la titularitat als ajuntaments quan es va abolir la llei de desamortització, com s'esdevingué a les muntanyes de Vilamitjana o d'Esplugafreda al Pallars Jussà. Les societats veïnals eren el resultat d'una adaptació de la comunitat de veïns per poder ser jurídicament propietàries dels espais comunals què venien gaudint, fent-ho mitjançant l'«autocompra», és a dir, que els antics propietaris del comunal compraren els terrenys per al seu manteniment i així van poder consolidar les pràctiques «tradicionals» de gestió que eren fonamentals per mantenir les estructures socials i econòmiques al si de les comunitats. Unes societats que, en general, no estaven formades per tots els habitants del poble en qüestió sinó pels caps de casa i fins i tot alguns antics veïns emigrats, i sempre i quan poguessin fer front al repartiment del cost de la transacció, quedant al marge aquells que no van participar en el pagament de la compra. Evidentment al llarg i ample del Pirineu hi hagué diferents models societaris i sistemes d'inclusió i exclusió de les societats.

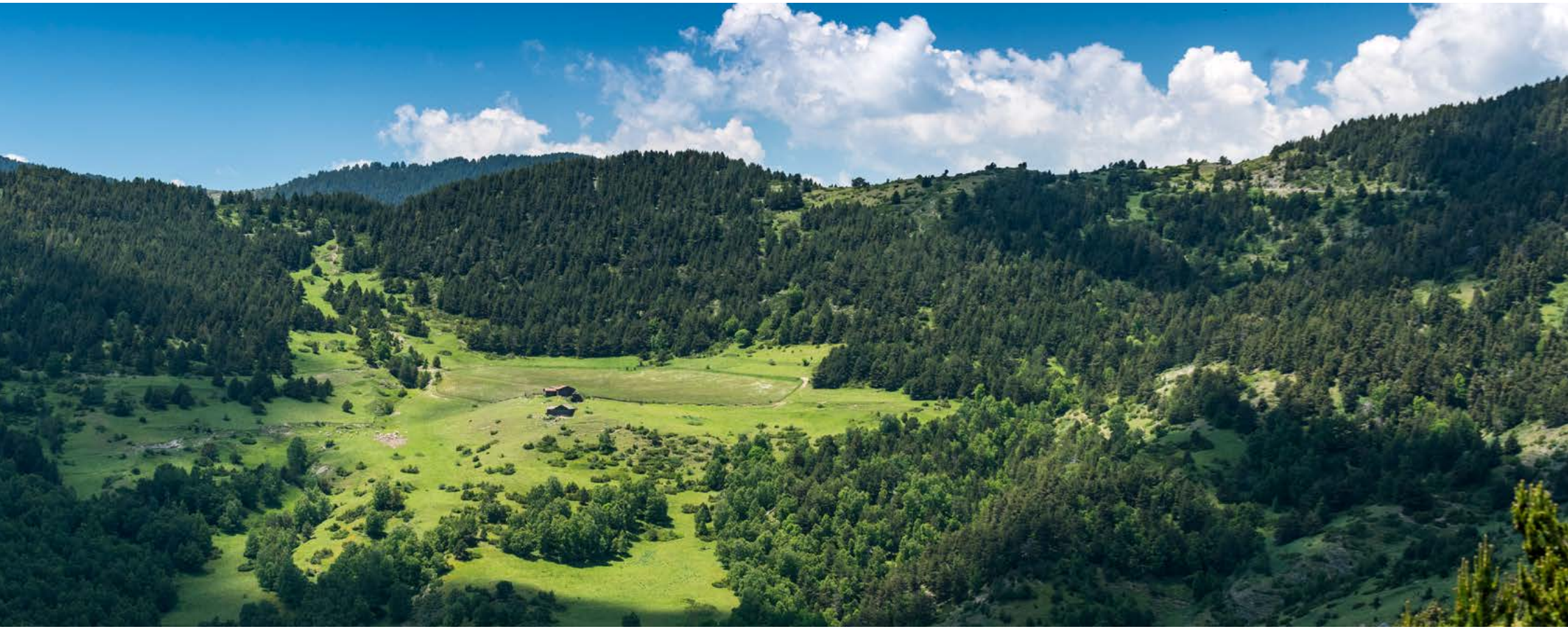

Capítol 5

El resultat de la desamortització: la titularitat

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

El resultat de la desamortització: la titularitat

El pas jurídic de béns de la «universitat» a béns del municipi és una de les qüestions que més problemes ha generat i genera. Les forests eren dels pobles o dels ajuntaments? Una de les principals disputes que s'arrosseguen fins l'actualitat queda palesa en la pròpia legislació desamortitzadora i és la definició del terreny comunal i del seu propietari, el «poble», així com la diferenciació entre béns de «propis» i comunals. Els legisladors van prendre com a base una realitat majoritària per a les terres castellanes que identificava municipi amb comunitat, i diferenciava entre béns d'ús col·lectiu -comunals- i béns generadors de renda -propis-. La creació de legislació basada en aquests conceptes topava amb la realitat de gran part de la perifèria d'Espanya, i també de Catalunya, en especial a les comarques pirinenques. Aquí gran part de les comunitats -«pobles»- utilitzaven els comunals per a generar una renda -de forma permanent o eventual- que evités una sobrecàrrega del repartiment veïnal, font bàsica d'ingressos municipals i mètode per a satisfer l'endeutament col·lectiu generat a través d'assemblees veïnals -Consells Generals- i que obligava individualment els béns dels veïns. A més, l'Estat no va reconèixer la propietat col·lectiva dels «pobles» i va elaborar una legislació mitjançant la qual el municipi -ajuntament- quedava com a veritable propietari dels terrenys. Si bé hom pot pensar que era un simple traspàs d'una institució tradicional a una altra amb un paper de relleu dins el nou Estat, mantenint-se tot plegat en l'àmbit local restringit, la realitat fou molt diferent degut a la reforma municipal de la dècada de 1840 amb la què es va reduir el nombre de municipis creant els Districtes Municipals amb diferents pobles agregats, cadascun dels quals havia estat propietari d'uns terrenys comunals i, en moltes ocasions, amb disputes seculars pels límits, emprius i drets d'aprofitament entre ells. La simplificada definició i distinció dels béns comunals i de propis que va establir l'Estat liberal ocultava una realitat de disparitats en l'àmbit local que provocava i provoca la indeterminació dels béns en el nou marc jurídic. No endebades, quan al segle XX l'administració d'ICONA va registrar les forests públiques al Registre de la Propietat, en molts casos es van assentar com a propietat del «poble» determinat, i no del municipi o de l'ajuntament.

Trobem nombrosos exemples de pobles amb comunals que van quedar integrats en un districte municipal però que almenys durant el segle XIX encara utilitzaven de forma privativa els recursos respecte a la resta de pobles del municipi. Per exemple a Ainet de Besan (Pallars Sobirà) hi havia muntanyes privatives del poble d'Araós; a Algerri (la Noguera) se li va agregar el poble de la Figuera i aquest darrer disposava en privativa del comunal del Morral. A Artedó (Alt Urgell) hi havia comunals privatius de Lletó -Bedollera- i de la Bastida d'Hortons -bosc de la Carabassa i solà del Forn-. A Brocà (Berguedà) el bosc de Greixa i el de Gabarròs eren de titularitat dels respectius pobles, sent utilitzats amb privativa. A Castellar del Riu (Berguedà) passava el mateix amb el bosc de Llinàs; i també a Saldes (Berguedà) amb les muntanyes de l'Espà i de Maçaners. Al Pallars Jussà passava el mateix en gairebé tots els municipis «nous», entre els que destacava el d'Alsamora -actualment Sant Esteve de la Sarga- on cada poble posseïa els seus comunals i mantenia litigis seculars pels límits i drets d'empriu al Montsec i a la Seuba.

Aquesta situació s'agreujà amb l'agregació de municipis al llarg de la segona meitat del segle XX, de tal manera que la capacitat de decisió de l'Ajuntament sobre els usos dels comunals podia entrar en contradicció amb la titularitat original. Posem un exemple: el poble de Castellet (Pallars Jussà) disposava de diferents comunals que gestionava sota les normes consuetudinàries modificades a través del sistema assembleari del Consell General de la Universitat. Amb la revolució liberal, durant el primer terç del segle XIX, es constituí com a municipi amb ajuntament propi com la

resta de pobles, però a la dècada de 1840 va ser integrat dins el districte municipal d'Espluga de Serra. Els veïns de Castellet encara van mantenir l'ús privatiu del seu comunal, que era reconegut per l'ajuntament, i les decisions encara eren determinades en el petit nucli agregat. Però de cara a l'administració central de l'Estat l'únic portantveu legal era l'ajuntament. Amb la desamortització es van considerar els seus béns com del municipi d'Espluga de Serra, però van continuar -oficialment- com a pertanyents al «poble» de Castellet. L'aplicació de la legislació forestal començà a canviar les coses ja que ara els veïns havien d'acordar amb l'ajuntament els aprofitaments, que al seu torn els havia de negociar amb el Districte Forestal. Quan els béns públics s'hagueren d'inscriure al Registre de la Propietat sorgí el problema, ja que Castellet no tenia personalitat jurídica, així que l'opció passava per inscriure'l a nom del municipi. Excepcions n'hi hagué, i força, quan foren els tècnics d'ICONA els que registraven els béns, ja que ho feren amb la documentació acreditativa del segle XIX i, en molts casos, els van inscriure com del «poble» corresponent. Finalment el terme d'Espluga de Serra va ser agregat al municipi de Tremp i, per tant, les muntanyes comunals de Castellet van passar a aquesta titularitat, quedant difuminats els titulars originals. En alguns pobles catalans la situació es va reparar mitjançant la creació de les Entitats Menors Descentralitzades.

Un aspecte que cal destacar és que a mitjans del segle XX hi havia més superfície de forests públiques d'entitats locals que a principis de segle. Al marge de l'error de cabudes constatable en els diferents catàlegs cal destacar que diferents terrenys van ser «normalitzats» ara pels municipis ja que havien quedat en els «llimbs» jurídics davant el perill de ser alienats durant la desamortització. Donem tot seguit un repàs als resultats de la desamortització. Com hem dit, conèixer hores d'ara l'evolució de la superfície de les forests de titularitat pública a Catalunya al llarg dels darrers segles és gairebé impossible. Fins a la confecció del cadastre fotogràfic de les dècades de 1950 i 1960 no poden disposar de dades fiables ja que les tasques dels agrimensors topaven amb les dificultats tècniques i l'oposició generalitzada de part dels veïns i de les administracions locals, que veien en les seves activitats un intent d'alienació o un augment de la pressió fiscal efectiva sobre el municipi. Si prenem les darreres dades estadístiques genèriques abans de la modificació del cadastre, com poden ser les de l'any 1947 -publicades a *Estadística Forestal del Estado*- podem constatar un predomini absolut de la propietat privada de les forests, malgrat que al voltant d'una quarta part de les muntanyes catalanes eren de titularitat de les entitats locals, bàsicament terrenys declarants Muntanyes d'Utilitat Pública.

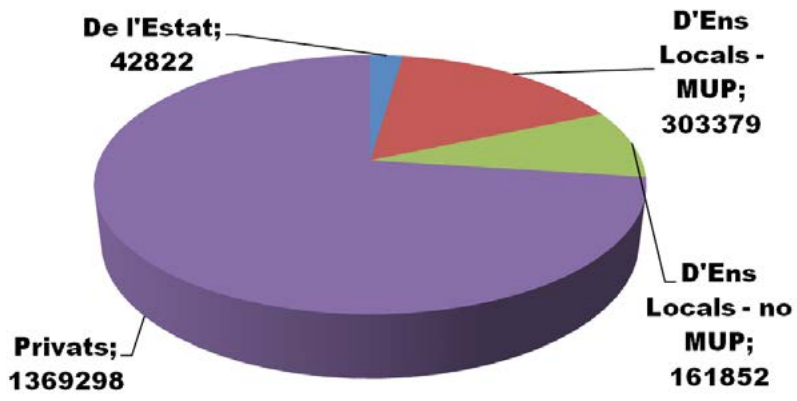

Les forests de Catalunya l'any 1947 segons titularitat. Superfície en hectàrees.

La major part de les forests privades estaven situades a les comarques orientals, les gironines i barcelonines, així com a les meridionals, mentre que els boscos públics d'ens locals predominaven a les comarques pirinenques.

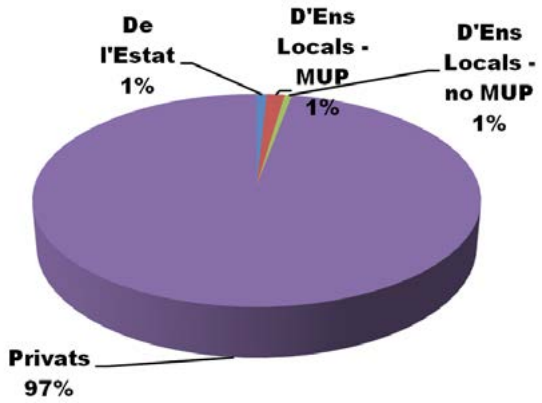

Titularitat de les forests a la província de Barcelona l'any 1947.

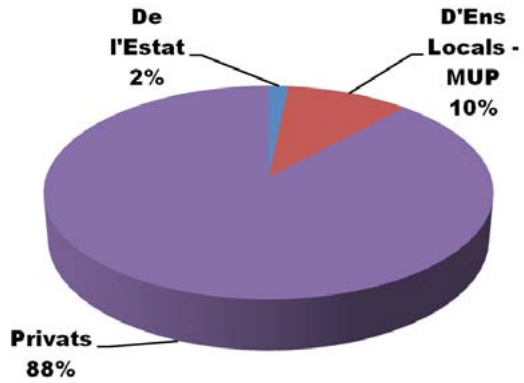

Titularitat de les forests a la província de Girona l'any 1947.

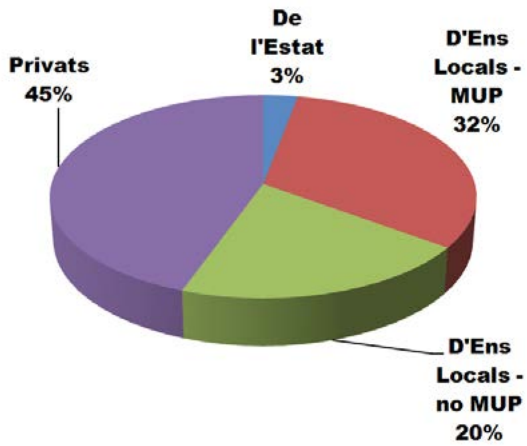

Titularitat de les forests a la província de Lleida l'any 1947.

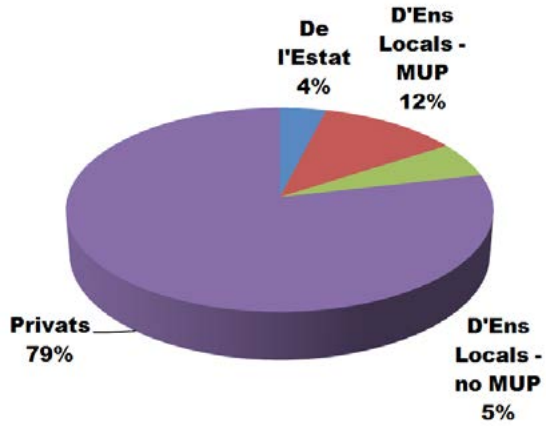

Titularitat de les forests a la província de Tarragona l'any 1947.

L'any 1969, quan el cadastre en base a les fotografies aèries ja va estar generalitzat es van actualitzar les estadístiques oficials i quedà palesa aquesta important superfície de forests de titularitat pública, especialment pel que fa a béns d'entitats locals. Les comarques pirinenques de Lleida eren les que posseïen més superfície i, al mateix temps, les que tenien més terrenys sota la titularitat dels ens locals.

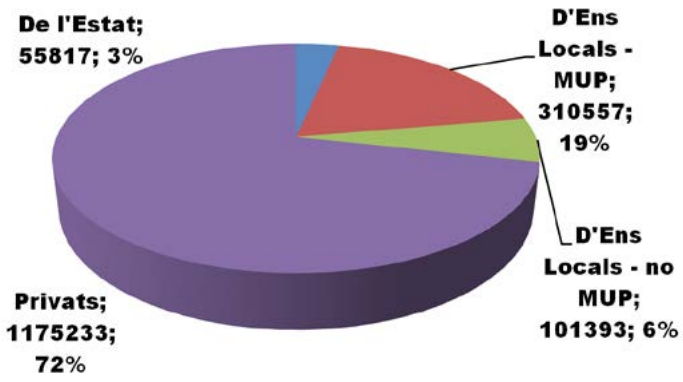

Les forests de Catalunya l'any 1969 segons titularitat. Superfície en hectàrees.

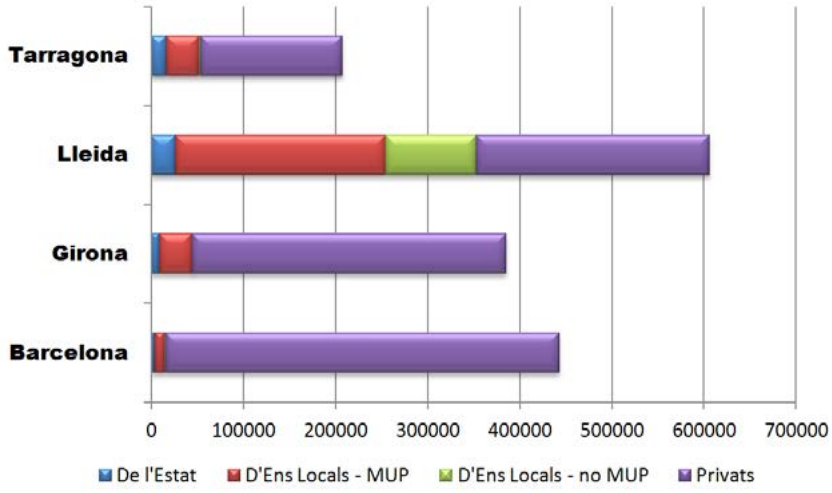

Superfície de les forests catalanes segons titularitat l'any 1969. Dades en hectàrees.

El conjunt original de forests de l'Estat estava format per algunes muntanyes procedents del Reial Patrimoni -la major part van ser «comunalitzades» i després «municipalitzades»- que no van ser privatitzades durant la desamortització, com la muntanya de Sant Miquel de Setcases (Ripollès), els Emprius de Sant Joan Fumat i el Cugoll d'Ars (Alt Urgell), o la muntanya comunal de Maçanet de Cabrenys, amb concessió de drets al poble el 1454 però sota domini directe del rei; unes muntanyes sobre les que els pobles tenien ús d'aprofitament i gairebé «propietat» des d'antic per concessió de privilegis en època medieval. A aquestes es van sumar les forests que havien estat titularitat d'institucions eclesiàstiques, ja fossin explotades directament o indirecta per dites institucions, o ja fossin simples comunals situats en terme sota jurisdicció eclesiàstica reclamats infructuosament pels pobles com de titularitat pròpia; que havien estat expropiades ja el 1835 durant la desamortització de Mendizábal, o ja des de 1855 amb la de Madoz, i que no havien estat privatitzades. Exemple en són la Serra de Turp a Coll de Nargó, de la col·legial d'Organyà; el mont de Santa Cecília a Estamariu, del capítol d'Urgell o l'Obaga Negra de La Vansa de dit capítol (Al Urgell); la Fageda de Malpàs, del monestir de Lavaix (Alta Ribagorça); la muntanya de Montserrat amb drets d'aprofitament del Bruc, Collbató, Monistrol i Marganell (Anoia i Bages), el Bosc de Poblet a Vimbodí (Conca de Barberà); la muntanya de Rafalguerí a la Sènia (Montsià) o el Montsec de Fontllonga, del priorat de Meià (la Noguera). En un principi, entre 1855 i 1859 van ser inventariades 46 muntanyes, sent exceptuades de la venda 30, i quedant reduïdes a 18 les exceptuades l'any 1864. Algunes de les muntanyes que van ser declarades alienables no es van poder vendre i l'any 1901 van retornar al catàleg d'exceptuades per raó d'Utilitat Pública després d'haver estat infructuós tot intent de venda. A aquestes se sumarien les forests adquirides per l'Estat a través de la seva política conservacionista del Patrimoni Forestal de l'Estat al llarg de la segona meitat del segle XX tant a antics senyors que van consolidar la propietat, com fou en els casos de Carreu i Boumort, com de terrenys forestals i masos adquirits a particulars com La Vileta, Mas de Toríbio i Mas d'Ensenyat, tots ells al Pallars Jussà. Aquestes forests van ser traspassades a la Generalitat de Catalunya com administració competent.

En segon lloc trobem les forests d'entitats locals declarades d'Utilitat Pública. Conformen el cos principal de forests sota titularitat municipal, antics comunals que es van salvar de la privatització mercès a la primera excepció de 1859 i malgrat la retallada de 1864 fins que el 1901 van quedar definitivament exceptuades. Van conformar durant un segle la major massa forestal dels ens locals i la seva explotació va ser gestionada i controlada per les autoritats dels respectius Districtes Forestals que van elaborar els corresponents plans d'aprofitament. Aquestes forests han continuat sota gestió estatal i, posteriorment, de la Generalitat, no produint-se una descentralització de la capacitat de gestió fins l'aprovació de la Llei Forestal de Catalunya de 1988 on es recull la possibilitat que els municipis les puguin gestionar directament. Malgrat tot, aquesta descentralització no s'ha dut a terme excepte en casos aïllats com els produïts al Ripollès. Efectivament, un grup de municipis d'aquesta comarca va optar per la gestió autònoma de les forests d'Utilitat Pública gràcies a la contractació col·lectiva dels serveis d'un tècnic forestal mitjançant el Consell Comarcal del Ripollès. Encetat el camí pel municipi de Campelles (1997), li seguiren l'any següent els d'Ogassa -amb les forests d'Ogassa i de Surroca-, Toses -amb les de Fornells de la Muntanya, Nevà, Dòrria i Toses- i Vallfogona de Ripollès. A aquests se sumarien altres com Planoles i Sant Pau de Segúries, fins a principis del segle XXI quan, l'any 2004, es creà el Consorci dels Espais Naturals del Ripollès format per 19 municipis, el Consell Comarcal, la Diputació i la Generalitat de Catalunya amb la finalitat de fer més eficient la gestió dels boscos dels pobles. A principis del segle XXI també apareixeria una iniciativa de gestió pròpia per part del municipi de la Pobla de Lillet (Berguedà) sobre el bosc del Catllaràs. Les dificultats tècniques que suposava la gestió pròpia dels boscos -especialment pressupostàries- per part dels municipis de muntanya, i les pròpies reticències de la Generalitat de Catalunya faria que l'administració autonòmica romangués com a gestora gairebé absoluta al conjunt de Catalunya (Castelló-Vidal, 2017).

Finalment, en tercer lloc, cal esmentar les forests d'entitats locals no declarades d'Utilitat Pública o anomenades «de lliure disposició dels pobles». Un cop acabada la darrera guerra carlina i l'experiment democràtic del Sexenni Revolucionari, els governs de la Restauració van introduir tot un seguit de reformes tant en la legislació desamortitzadora com -i sobretot- en la forestal. L'any 1877 es va dictar la Llei de Repoblació Forestal, que ja incloïa mesures per al desenvolupament de l'administració de Foment en caire forestal i regulava els plans d'aprofitament forestal, i l'any 1896 es manà formar un catàleg de muntanyes d'utilitat pública -que com hem dit veuria la llum l'any 1901- per raons conservacionistes. Es consideraven a partir d'ara dues vies d'excepció de la privatització, les muntanyes d'utilitat pública com a solució als problemes de conservació de la natura, i els terrenys exceptuats per raons socials: per a aprofitament comunal i per a devesa boval. Aquests darrers van passar a dependre directament d'Hisenda i també es van «ordenar» a través de plans d'aprofitament forestal, quedant-se el ministeri el corresponent percentatge de les rendes obtingudes ja fos per subhasta de l'explotació o ja del pagament veïnal per l'aprofitament. També sota control d'Hisenda estaven totes aquelles muntanyes comunals, és a dir, forests públiques d'entitats locals, que no havien obtingut comprador a les subhastes de la desamortització i que romanien en «subhasta oberta», és a dir, a disposició de qualsevol que volgués adquirir-les. Totes aquestes muntanyes sota control d'Hisenda no serien retornades als municipis fins els anys 1925 - 1926, quan van passar a ser anomenades «muntanyes de lliure disposició dels pobles».

A les muntanyes de lliure disposició encara es va sumar un tercer grup d'espais comunals: aquells que es van mantenir «ocults» pels municipis a les respectives administracions d'Hisenda i de Foment. Erms, petits boscos, parcel·les forestals més aviat de reduïdes dimensions, conegudes pels veïns i pels ajuntaments, que van continuar sent aprofitats pels veïns i que no van entrar ni en els circuïts de la desamortització ni en el marc fiscal dels amillaraments confeccionats pels propis municipis. Espais amb titularitats ambigües que responien a una realitat comuna: en el seu origen eren terrenys comunals que al llarg del segle XX s'anaren regularitzant, ja inscrivint-se al Registre de la Propietat sota titularitat municipal a partir

El força desforestat Mont Caro als Ports de Tortosa - Beseit a mitjans del segle XX. Antoni Maymó i Duarte, Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya.

de la dècada de 1920 o ja, el més habitual, sent inclosos al cadastre en base a la fotografia aèria -a la dècada de 1950- sota titularitats del més variat, com veïns de tal poble o de la junta gestora de tal altre poble, i que finalment, per norma general, van ser considerats la major part d'ells de titularitat municipal.

No volem cloure aquest capítol sense fer esment als comunals reconvertits en propietat «perfecta» a mans de les societats veïnals. La desamortització va provocar una reacció dels pobles davant la visió d'irreversibilitat del procés -donada la llarga durada d'aquest, de 1855 a 1935- i els intents continus de l'administració de Foment en intentar controlar i gestionar les muntanyes comunals. Això va dur a prendre postures legals i il·legals d'oposició, i també a la compra dels propis terrenys. Davant del perill de veure's expropiats dels seus terrenys, molts pobles van formar societats veïnals -societats de tipus civil- per tal de poder ser reconeguts jurídicament i van participar a les subhastes. Al cadastre en base a la fotografia aèria de mitjans del segle XX apareixen ja inscrits nombrosos terrenys a favor de societats, mancomunitats veïnals, condominis entre particulars i veïns, juntes gestores locals -que no del municipi, especialment quan aquest està format per molts pobles- i juntes de propietaris, amb béns adquirits durant la desamortització, amb béns registrats com de possessió immemorial, i amb béns mantinguts al marge dels mecanismes oficials que hem esmentat abans.

El pes d'aquestes societats veïnals respecte al conjunt de forests no és molt significatiu, però localment són transcendentals, arribant en algunes zones fins el 20% de la superfície cadastral. Ja hem vist que al Pallars Jussà van tenir un paper fonamental en l'adquisició de muntanyes durant la desamortització a llocs com Abella de la Conca, Basturs, Erinyà, Espills, Esplugafreda, Sapeira, Rivert o Tendrui, i trobem que també a la part septentrional de la comarca es van crear societats d'aquest tipus com a la Torre de Capdella, Mont-ros i Paüls. En trobarem a gairebé tot el Pirineu de Lleida excepte a la Val d'Aran i l'Alta Ribagorça, destacant el Pallars Sobirà a Llessui (Gil, 2000), la tristament famosa muntanya de Tor, així com a Canals, Enviny, Isil, Lladorre, Llagunes, Llarvén, Olp, Pujal, Selluí, Seurí, Son, Sorpe i Sorre (Bringué, 2003). Aquestes entitats també es van formar a les comarques pirinenques properes, com a la Vall de Lillet.

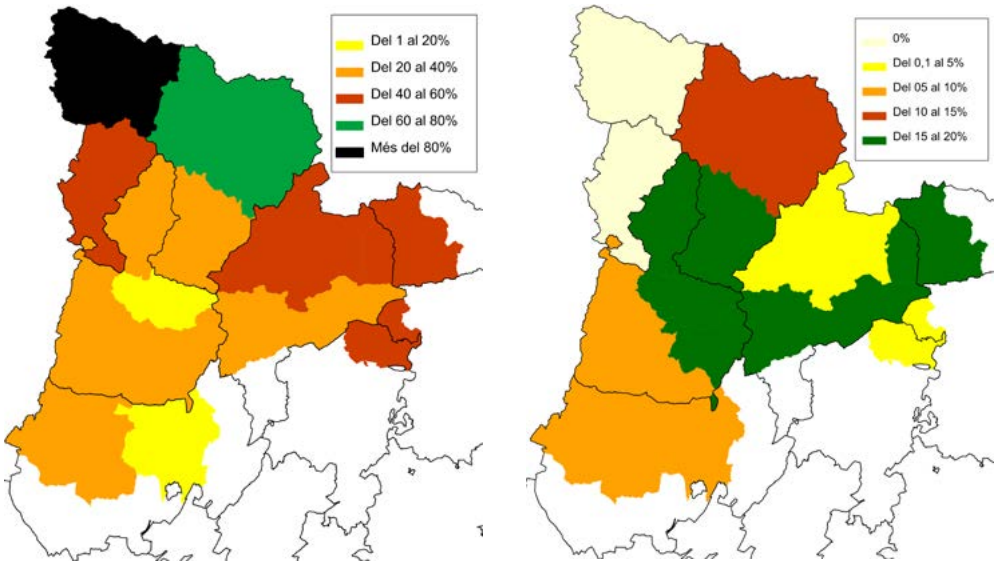

Percentatge de la superfície de propietat d'ens locals (esquerra) i de societats veïnals (dreta) respecte a la superfície cadastral total l'any 1988, segons regions fisiogràfiques del Pirineu i Prepirineu de Lleida (dades: Suñol, 1989).

Tal i com exemplifica Vaccaro (2003) als termes de La Pobla de Lillet, Castellar de n'Hug i Sant Julià de Cerdanyola -que inclouen antics pobles amb terme propi com Gavarrós, Sant Vicenç de Rus i Brocà- es van crear entitats veïnals -o mancomunades de «propietaris»- per conservar els espais comunals no privatitzats; en alguns casos -com Sant Julià- amb una forta resistència del comú a la municipalització de les forests. A Castellar, a principis del segle XX, diversos veïns del poble van inscriure una gran part del terme com a copropietat, fundant l'any 1931 la Mancomunitat de Propietaris de Castellar. Societat similar fou la Junta de Capmassats i Magallers de Sant Julià (1894) formada per 11 propietaris i 64 veïns.

Les darreres entitats d'administració local propietàries de forests són les diputacions provincials. La participació d'aquestes en la propietat forestal és ínfim i pel cas de Barcelona molt recent, consistent en l'adquisició de terrenys en àrees forestals protegides amb una intenció clarament conservacionista, com el Castell de Montesquiu a l'Espai Natural Protegit de les Serres de Milany - Santa Magdalena i Puigsacalm - Bellmunt, i els masos de Can Bonamusa i Can Preses al Parc del Montnegre i el Corredor. Diferent és el paper que va jugar la Diputació de Lleida al bosc de Caldes de Boí i especialment a la Finca de Bon Repós. En el primer dels casos, l'Estat va expropiar el balneari i bosc adjacent de Caldes, propietat eclesiàstica, i el va cedir a la Diputació, que dugué a terme primer una explotació directa i després el donà en arrendament fins que l'any 1887 va ser de nou expropiat pel ministeri d'Hisenda arrendant-lo pel seu compte. En el segon, l'adquisició de la forest per part de la Diputació serviria per a cloure una conflictivitat secular entre poble i propietaris. La Quadra de Bonrepós era una castlania del Duc de Medinaceli dins el terme de Sant Salvador de Toló (Pallars Jussà) sobre la que els veïns del municipi gaudien del dret d'aprofitament de pastures, llenyes i artigatge, al temps que els veïns del poble veí de Benavent de Tremp gaudien d'empriu pagant un cens al senyor. A principis del segle XIX els ducs van traspassar el domini directe del bosc al monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes i per aquesta raó va ser expropiat per Hisenda durant la desamortització eclesiàstica, si bé el municipi va demanar la reserva dels seus drets de tal manera que quan es va privatitzar, aquests continuaven vigents. De seguida van sorgir els problemes tant amb el propietari, el comerciant barceloní José Jordana i Santandreu, com amb Hisenda, ja que l'administració estatal va expropiar els drets del poble i els va posar en arrendament -malgrat que la propietat havia passat a un privat-. Els arrendaments d'Hisenda van ser anul·lats als tribunals, i el propietari demanà la redempció de les «servituds» del poble, entrant en un cicle de judicis que arribaria al Tribunal Suprem. La propietat passà per diferents

mans d'especulació de capitals amb la venda a *Fuentes, La Linde i Compañía* de Saragossa, i a *Crédito Territorial Aragonés* format per diversos nobles saragossans, al temps que els tribunals primer i Hisenda després anaven anul·lant les redempcions de drets i obrint expedients per l'anul·lació de la venda desamortitzadora. Hipotecada la finca, finalment la Diputació l'adquirí i, tot mantenint uns drets més nominals que efectius, convertí els terrenys en una finca d'experimentació agrària (dècada de 1940) i posteriorment construí un alberg de joventut o Centre Casal de Colònies, fins que a principis del segle XXI s'instal·là el centre d'investigació, millora i conservació de la vaca bruna dels Pirineus.

Capítol 6

La ingerència de l'Estat en la gestió

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

La ingerència de l'Estat en la gestió

Un aspecte que caracteritza la gestió de les forests d'ens públics catalans en època contemporània és la participació directa de l'Estat a través de l'«ordenació» dels boscos -la planificació de l'explotació- i en les polítiques de reforestació. Es tracta d'una situació nova que trenca amb la gestió «consuetudinària» dels pobles. Malgrat tot, la ingerència de l'Estat no era del tot nova ja que com hem vist la Corona, a través de la Marina, va participar de forma activa en l'explotació de la fusta dels boscos comunals de tot el Principat.

Ja des de mitjans del segle XVIII la Marina va irrompre de forma transcendental en l'explotació dels boscos comunals, especialment dels de les Terres de l'Ebre. En base a l'«Ordenanza para la Conservación y Aumento de los Montes de Marina» l'Estat es va encarregar de la custòdia i conservació de les forests situades a prop del mar i dels rius navegables amb la clara intenció de proporcionar fusta per a la indústria naval militar, de tal manera que per a qualsevol extracció feta pels titulars -els pobles- calia disposar d'una llicència específica atorgada per un funcionari de la Marina (Miranda, 2001). Els privilegis atorgats als militars van acabar l'any 1833 quan es van aprovar les «Ordenanzas Generales de Montes» amb les què la competència en la gestió d'aquestes forests quedava en mans de la Direcció General de Monts i s'establia una administració basada en Districtes Forestals dependents del Ministeri de Foment i adaptats ja a la nova divisió territorial per províncies.

Les «Ordenanzas» van ser substituïdes per la Llei de Monts de 1863 i el seu reglament de 1865, adaptats al nou marc legal creat per la desamortització: es van considerar com a públics els monts de l'Estat, els dels pobles i els de les corporacions que depenien del govern, els exceptuats de la desamortització així com els alienables que encara no s'haguessin privatitzat. En aquestes forests l'aprofitament quedava regulat de mans dels enginyers forestals que havien d'elaborar els plans d'aprofitaments anuals de manera que fossin compatibles amb la conservació forestal, així com fer les actuacions d'ordenació necessàries. Dins els «plans d'aprofitament forestal» s'assignaven les quantitats de llenya, pastures, fustes i pedra que es podien extreure dels diferents terrenys, i la decisió sobre els tipus i quantitats de productes així com si havien de ser veïnals o destinats a subhasta quedava en mans de les oligarquies locals, si bé havien de «negociar-los» amb els funcionaris de Foment. D'aquesta manera en algunes àrees es va tendir a donar prioritat a l'ús veïnal sense impedir els «abusos», encobrint o dispensant als veïns, tot plegat facilitat per l'escassa eficiència de la guarderia forestal que, a efectes de policia rústica, va cedir les competències temporalment a la Guàrdia Civil; mentre que en altres àrees, segons interessos locals o comarcals, es va tendir a suprimir els drets veïnals en favor de les subhastes. Els ajuntaments, doncs, van adaptar la normativa forestal cap als interessos i realitats socials i econòmiques concretes de cada zona dependent del control efectiu de les administracions per les oligarquies caciquistes de cada partit judicial i província.

A les comarques pirinenques, individualment o col·lectiva es van continuar exercint les activitats tradicionals ara declarades com «abusos» fraudulents, entrant en contradicció el costum amb la legislació estatal. El funcionariat provincial es va veure incapaç d'evitar les rompudes, tant permanents com temporals sobre els comunals, ja fos a les forests declarades alienables com a les exceptuades en concepte d'utilitat pública. Incapacitat que era fruit de l'escassa força de la guarderia rural i de la convivència i connivència dels membres de la Guàrdia Civil amb les autoritats locals i comarcals, proclius al Pirineu a la permissivitat quan no en el seu propi benefici. L'elaboració dels plans d'aprofitament forestal per part de Foment en base a les sol·licituds municipals és clar:

ús veïnal de llenya i pastures i subhasta de part de les pastures segons les necessitats municipals però clarament inferiors als usos veïnals. La documentació al respecte deixa palesa l'existència d'un clientelisme generalitzat i l'adaptació de les transformacions impulsades des de l'Estat a les realitats locals i comarcals sempre i quan aquestes fossin possibles i obtinguessin l'interès de les oligarquies.

A les comarques muntanyoses gironines, allà on encara quedaven forests públiques, la situació fou parcialment diferent, ja que l'administració de Foment va ser més restrictiva optant prioritàriament per les subhastes dels aprofitaments de tal forma que es negà en molts casos l'ús veïnal de les forests (Sala, 1997); és per aquesta raó que sorgí una resistència passiva dels ajuntaments contra les mesures de l'administració forestal, es generalitzaren els usos «fraudulents», s'incompliren els plans i els municipis s'oposaren a les subhastes. No seria fins a principis del segle XX que l'administració va canviar de política i va tendir a cobrir les necessitats veïnals, i només trauria a subhasta els «sobrants». Malgrat tot no sempre seria així, ja que hi ha casos, com les muntanyes comunals de Queralbs, on la consuetud basava l'explotació en els repartiments veïnals de lots de pastures que ara es van monetaritzar: l'Ajuntament fixà una quantitat en metàl·lic per a cada dret, i en fer-se el repartiment de lots de pastura els veïns podien optar a una quantitat monetària o bé fer pasturar gratuïtament la «tinguda» a l'àrea de reserva d'aprofitaments del poble, quedant subhastada la resta de pastures comunals del terme, tal i com es feia des d'antic (Molí, 2007).

Finalment a les Terres de l'Ebre també es donà una limitació real als aprofitaments forestals, ja de forma persistent pel que fa a l'explotació de les fustes, sobre les què el districte forestal denegava les sol·licituds de tala fetes pels pobles (Miranda, 2001), o ja pel que fa a les pastures que directament van ser destinades a subhasta i en alguns casos els pobles -com la Sènia- van haver d'anar als tribunals per veure reconegut el seu dret d'aprofitament veïnal -com a «servitud»- fins que a finals del segle XIX també es van permetre. Tot plegat no va suposar un canvi en l'evolució de les forests catalanes; molt al contrari, la desforestació es va incrementar tant per les rompudes de forests per al conreu com per la demanda de carbó vegetal i de llenya degut al creixement demogràfic i a l'expansió de la indústria. La desamortització, des del punt de vista de la sostenibilitat que promulgaven els defensors de la propietat «perfecta», va ser un absolut fracàs ja que es demostrà que en mans privades els boscos i la limitació de la intervenció pública a només establir unes regles generals de policia, van provocar la «tragèdia» de l'increment extraordinari de la desforestació (Cervera, Garrabou i Tello, 2015).

A finals del segle XIX el sector polític i tècnic que propugnava una intervenció pública eficaç sobre les forests es va obrir camí dins la tèrbola dinàmica espanyola i es promulgà la Llei sobre Ordenacions Forestals de 1894 que pretenia augmentar la massa forestal al temps que racionalitzar l'explotació fustera de les forests públiques a través de l'ordenació dels boscos, però la capacitat tècnica i econòmica va ser ínfima i la superfície «ordenada» mínima. Per aquesta raó una dècada després es posava en marxa una política més intervencionista mitjançant la Llei de Conservació de Monts i Repoblació Forestal de 1908 que pretenia repoblar forestalment les capçaleres dels rius i zones sense capacitat de regeneració natural, actuant a les dunes del golf de Roses i les capçaleres dels rius Segre, Francolí i Llobregat, però també van afectar una superfície mínima.

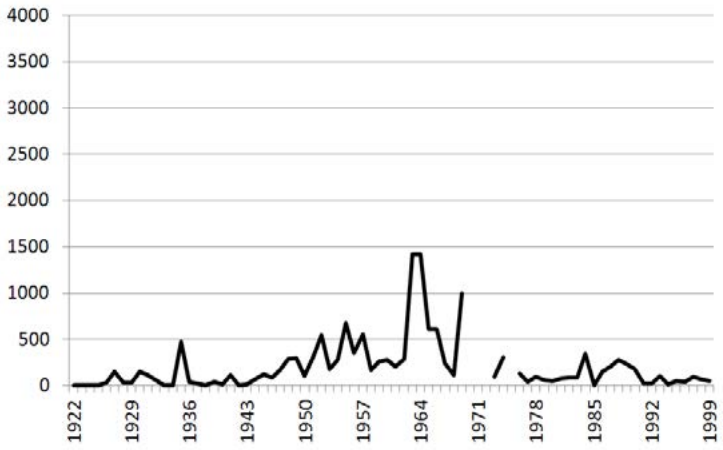

Repoblació forestal a la província de Barcelona. Hectàrees anuals.

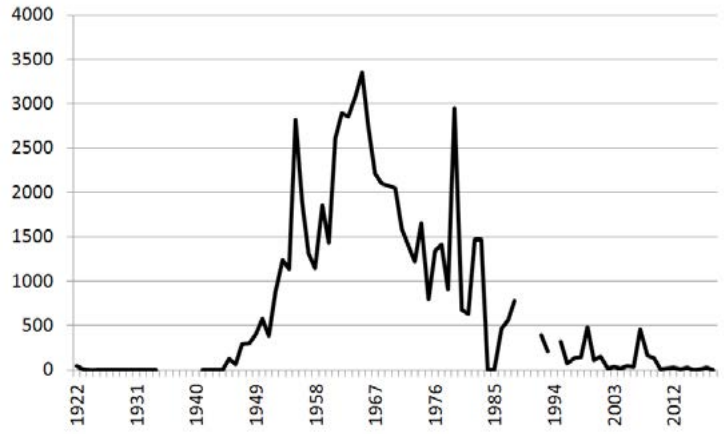

Repoblació forestal a la província de Lleida. Hectàrees anuals.

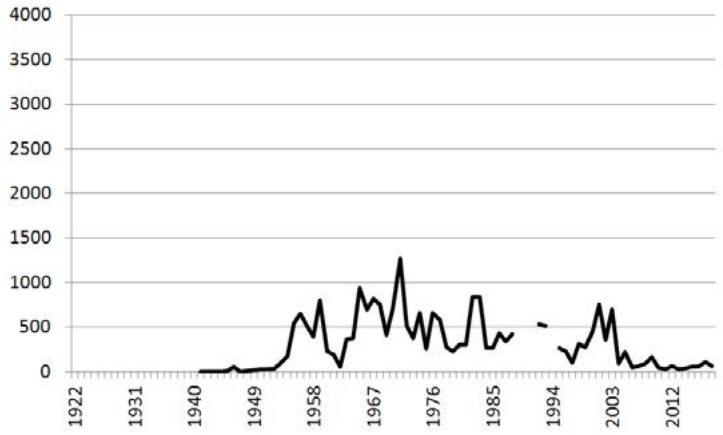

Repoblació forestal a la província de Girona. Hectàrees anuals.

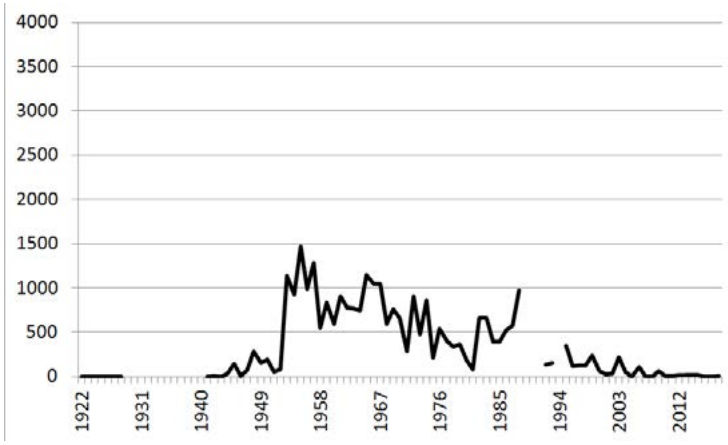

Repoblació forestal a la província de Tarragona. Hectàrees anuals.

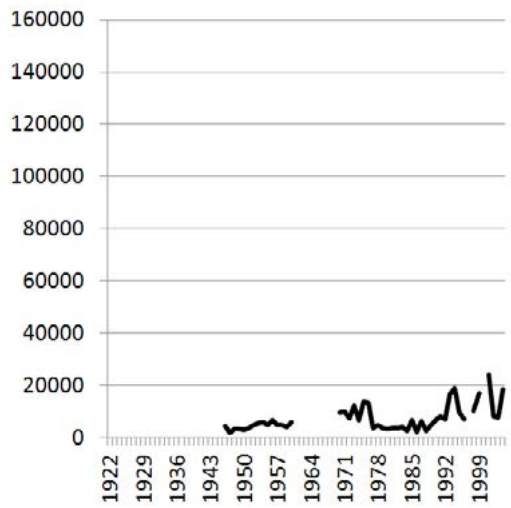

Tales a forests públiques de Barcelona. Dades en m³.

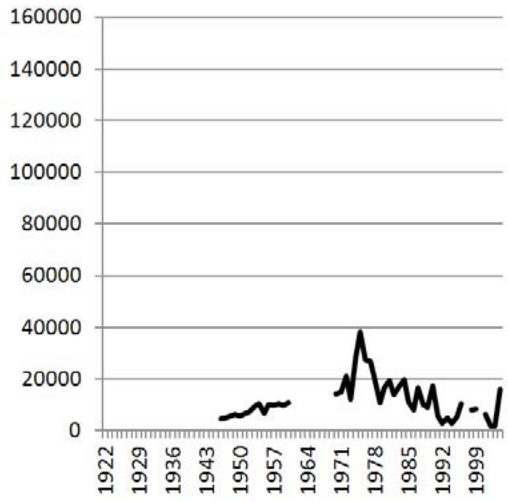

Tales a forests públiques de Girona. Dades en m³.

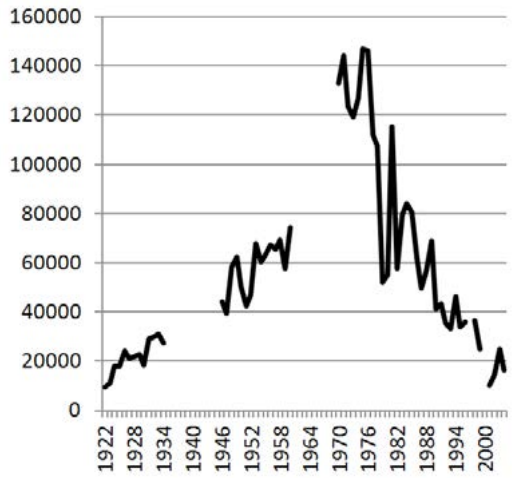

ales a forests públiques de Lleida. Dades en m³.

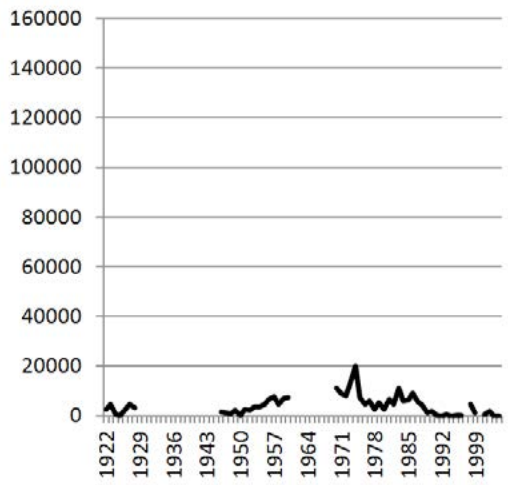

Tales a forests públiques de Tarragona. Dades en m³.

En termes generals, i comparades amb el conjunt d'Espanya, les pràctiques de repoblació forestal de muntanyes d'utilitat pública a Catalunya -estatals i d'ens locals- van ser molt reduïdes, fins i tot quan es van incorporar als programes de repoblació els consorcis amb entitats locals que afectaven terrenys «de lliure disponibilitat dels pobles». Caldrà esperar a la segona meitat del segle XX per tal que es desenvolupessin programes importants, i sempre sota els nivells de la mitjana espanyola, malgrat la teòrica política franquista de reforestació que ja des de 1938 obligava a sol·licitar autorització per l'aprofitament fuster a les forests privades al temps que es feia obligatòria l'ordenació de les muntanyes d'utilitat pública, i el 1939 es creava el «Plan General para la Repoblació Forestal de España» amb finalitats protectores, assignant a Catalunya 290.000 hectàrees a repoblar. Amb aquest objectiu es van fundar unes noves entitats públiques de caire estatal destinades a encetar una política forestal activa; es tractava del Patrimoni Forestal de l'Estat amb l'objectiu d'adquirir terrenys de particulars i reforestar-los, i ICONA per a dur a terme l'ordenació de les forests públiques. Però una cosa era la teoria i una altra la pràctica i l'any 1980 només s'havia reforestat un 29% d'allò planificat (Cervera, Garrabou i Tello, 2015).

Si la reforestació va ser molt limitada, l'explotació forestal, pel que fa a les tales de fusta, va créixer de forma extraordinària al segle XX. L'execució de tales als forests públics estava estrictament controlada per l'administració central, que assignava una quota segons les condicions del bosc (les tales programades) a les què se sumava l'extracció i comercialització de fusta procedent de caigudes causades per la neu i pel vent. Si observem les dades de producció de fusta en les forests d'utilitat pública al llarg del segle XX constatem que a Barcelona la tala va ser testimonial, fruit de la manca de boscos públics, i centrada en l'Alt Berguedà. Malgrat tot, aquí, igual que s'esdevingué a les comarques gironines, l'explotació forestal va ser molt important, però en forests de titularitat privada. També va ser testimonial la tala a les comarques de Tarragona, i durant la primera meitat del segle tan sols es van realitzar extraccions puntuals, sent més important a la dècada de 1970. En canvi, a les comarques pirinenques de Lleida l'explotació de fusta va ser molt important; a tall d'exemple, l'any 1958 va ser l'octava província amb major producció fustera a les forests d'utilitat pública d'Espanya, amb una extracció de 69.315 m^3, superada només per Sòria, Navarra, Burgos, Santander, Huelva, Osca i Conca. Des de 1922 -any en que es comencen a publicar dades estadístiques forestals- les quantitats de fusta extreta d'aquestes forests públiques de l'Alt Pirineu i Aran van anar creixent des dels 9.442 m^3 d'aquell any als 147.022 m^3 de l'any 1975, generant un sector econòmic primordial en aquestes comarques.

Transport de fusta a la Val d'Aran, segle XX.
Colleccion Fotografies der Archiu Generau d'Aran.
Recopilació El Món agrari a les terres de parla catalana. IRMU.

Capítol 7

Els nous reptes de les forests d'entitats locals de Catalunya

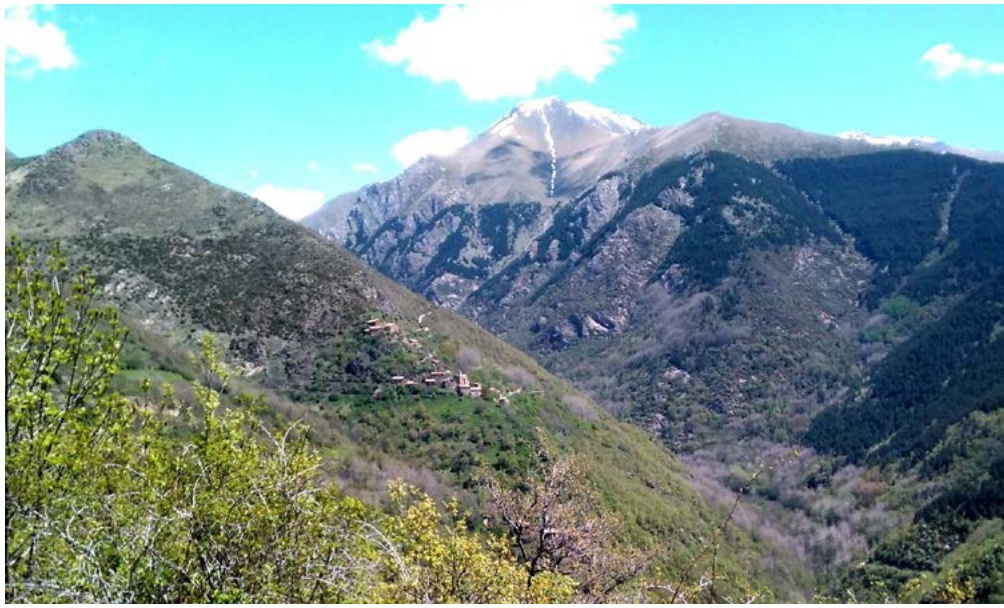

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

Els nous reptes de les forests d'entitats locals de Catalunya

La dècada de 1970 va suposar una transformació radical de la realitat demogràfica, social, econòmica i -evidentment- forestal de Catalunya. L'expansió industrial, de la construcció i dels serveis va abocar gran part de la població cap als nuclis urbans on rebrien uns salaris que permetrien una major capacitat de consum de productes i serveis. L'agricultura va viure la «revolució verda» i la mecanització -per motorització-, generant una gran intensificació de la producció i de la productivitat, abocant a importants processos de concentració de la propietat que iniciaren la «industrialització» de la producció agrària, afectant també la ramaderia amb la generalització de l'estabulació i desenvolupant sistemes de producció «integrada».

Tot plegat tingué un impacte transcendental en les forests públiques d'ens locals. A primer cop d'ull ja es va constatar la transformació de gran part de les forests: la reducció dràstica del pasturatge extensiu i la pràctica desaparició de la transhumància van modificar la composició vegetal de les àrees que fins aquell moment havien estat aprofitades. La bones peixenes es van començar a reduir de forma efectiva per l'extensió dels matolls fruit tant de la manca de pràctiques de pasturatge com de l'eliminació definitiva del «foc pastoral»; mentre que les zones arbrades, en minvar la pressió pastoral, van començar a generar un sotabosc atapeït i amb una abundant biomassa no aprofitada.

La reducció de les pràctiques pastorals extensives, tant en peixenes com en muntanyes d'erms, matolls i bosc obert, va anar acompanyada dels processos migratoris, de tal manera que no només les forests van començar a generar una reforestació espontània, sinó que la massa forestal va créixer també en moltes superfícies que fins al moment eren de conreu.

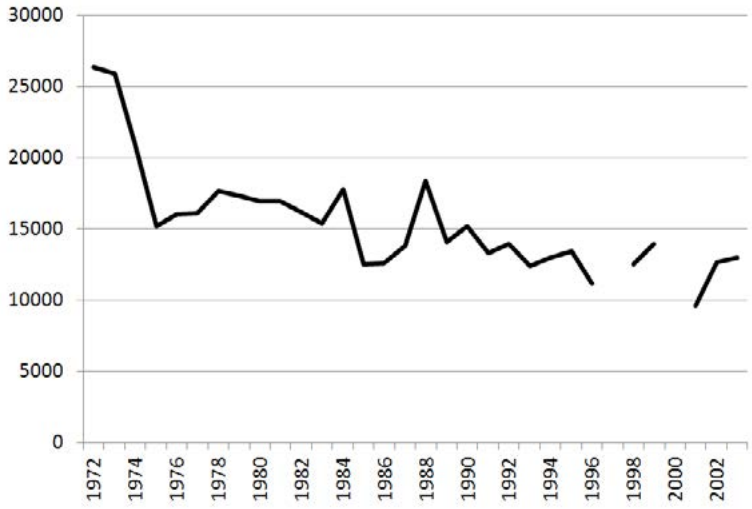

Evolució de l'índex de pes en viu (Tm/any) del bestiar sostingut en espais forestals de Catalunya.

Si l'aprofitament de les peixenes es va veure reduït, l'abandó de poblament rural que aprofitava la llenya fent neteja dels boscos, i la desaparició de pràctiques com el carboneig van anar fent més greu la situació de les forests. L'ús de combustibles fòssils i d'electricitat van relegar la llenya -ja com a combustible domèstic, ja com a producte a comercialitzar- a un segon pla, i si bé a la dècada de 1980 va renàixer una demanda d'aquesta per a usos alternatius com les segones residències, amb forta expansió a la dècada de 1990, aquesta estava centrada en tales d'alzina i de roure, mentre que la immensa majoria de les forests d'ens locals i muntanyes d'utilitat pública estaven cobertes de coníferes. Això va provocar que

l'explotació de les llenyes de forests públiques d'ens locals estiguin habitualment per sota de l'1 % de la producció total de llenya a Catalunya.

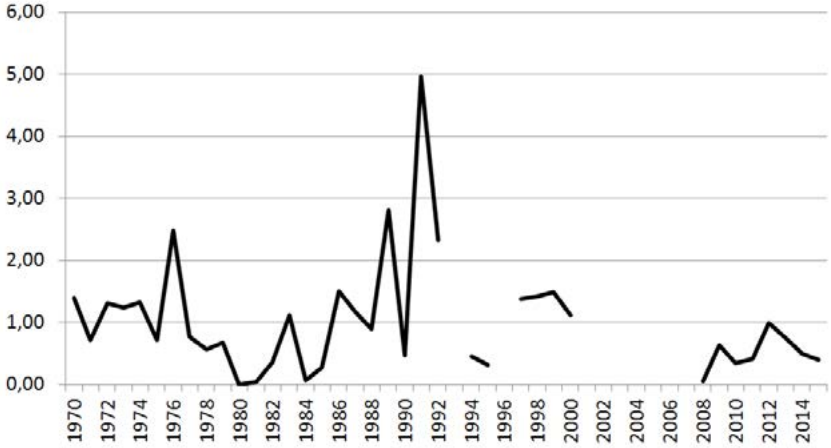

Participació de les forests d'entitats locals en la producció total de llenya a Catalunya (percentatge).

En el transcurs de les darreres dècades, doncs, s'ha produït un extraordinari increment de la superfície arbòria, forestal i de sotabosc, en forma de forests «brutes» per excés de biomassa, en espais forestals privats abandonats i en antics espais de conreu ara rònecs, el que ha afavorit l'expansió dels incendis forestals. A tall d'exemple, entre 1968 i 1976 es van cremar a Catalunya una mitjana de 4.166 hectàrees de bosc cada any (Cervera, Garrabou i Tello, 2015).

En el transcurs dels primers anys de la dècada de 1970 tot semblava indicar que la tala de fusta de les forests d'ens locals no es veuria afectada per aquesta dinàmica, donant-se extraccions que anaven entre 120.000 i 170.000 m^3 l'any entre 1970 i 1978; però l'obertura dels mercats europeus (CEE i UE) i global va significar una forta competència per als productes forestals, i l'extracció es va reduir de forma extraordinària fins a principis del segle XXI.

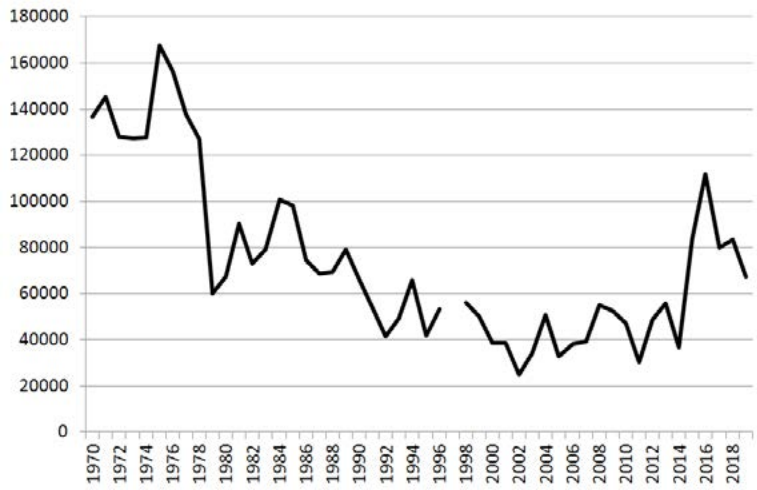

Tala de fusta a les forests d'Entitats Locals de Catalunya (dades en m^3).

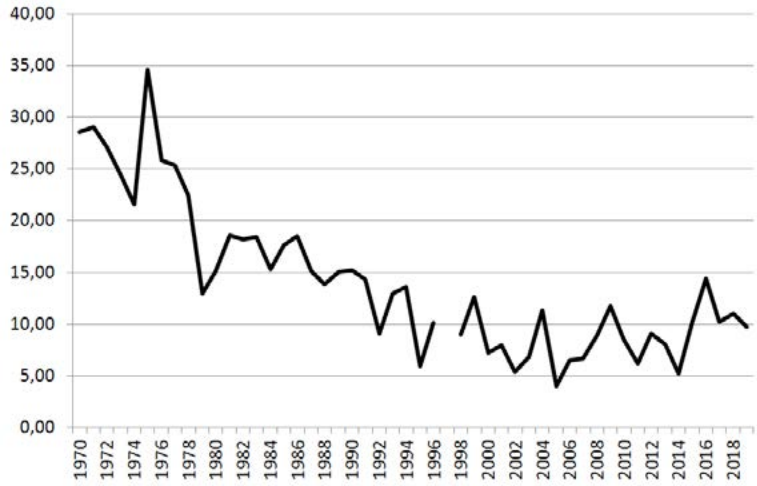

Participació de les forests d'Entitats Locals en la producció total de fusta a Catalunya (percentatge).

El traspàs de la gestió forestal a la Generalitat de Catalunya va significar alguns importants canvis en la seva orientació, donant prioritat als problemes mediambientals de la societat industrialitzada mitjançant la creació d'espais protegits i intentant aplicar sistemes de gestió forestal sostenible basades en l'ordenació també de les forests privades, la prevenció d'incendis i el desenvolupament rural. Malgrat tot, el pes de les forests d'ens locals sobre la reduïda producció forestal catalana -davant la globalització dels mercats- no ha deixat de reduir-se, arribant l'any 2005 a menys del 5% de la producció total de fusta a Catalunya, mentre que la superfície de forests de titularitat pública assoleix gairebé una quarta part del total.

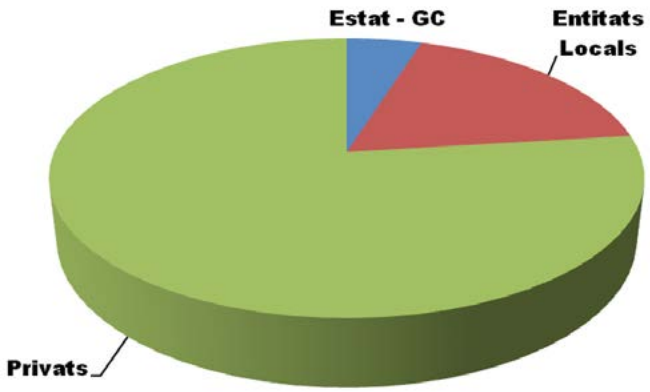

Titularitat dels espais forestals catalans l'any 2005.

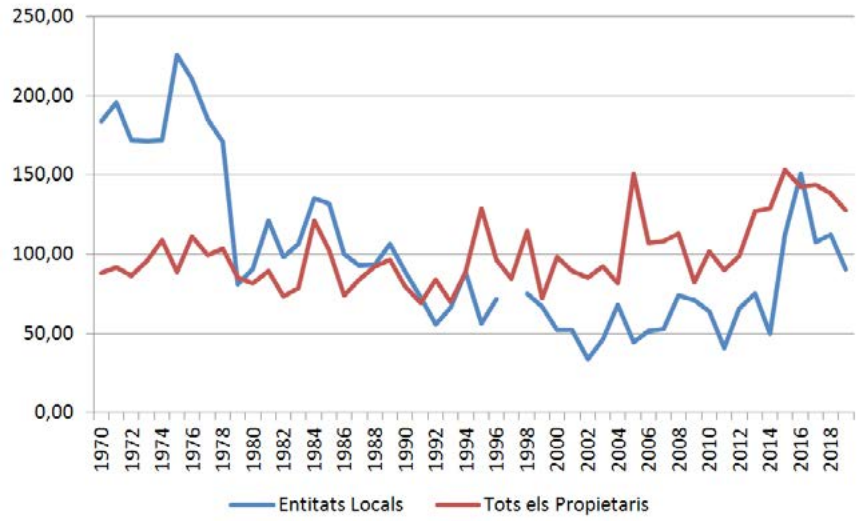

Evolució comparada de la tala de fusta de forests d'Entitats Locals i producció total de Catalunya (índex 100 la mitjana de tot el període).

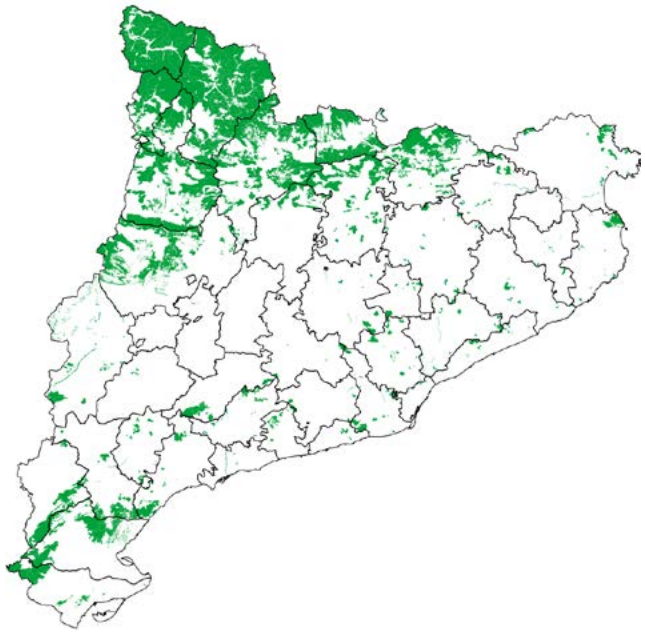

Forests públics actuals a Catalunya. Font: DARP.

Encarat el segle XXI els problemes actuals de les forests públiques dels ens locals es centren, fonamentalment, en l'adaptació a la nova realitat social i econòmica d'un occident globalitzat i urbà. És cert que s'arrosseguen problemes jurídics heretats del passat com l'ambigüitat jurídica del «comunal» i la relació no sempre encertada entre el bé, la comunitat que l'ha de gaudir, l'ajuntament que l'ha d'administrar i el departament gestor de la Generalitat de Catalunya (Placència, 2008); però els principals problemes -i potencialitats, tot s'ha de dir- giren al voltant del model de gestió i de la sostenibilitat entre la necessària conservació per raons mediambientals i la també necessària explotació per raons socials, de titularitat i de la pròpia conservació de la forest. Una cosa està clara: l'abandó de la forest per al seu desenvolupament «natural» provoca tota una sèrie de problemes que afecten, fins i tot, a la pròpia perdurabilitat del bosc. La gestió de la planificació per part de la Generalitat topa amb problemes tant respecte a la pèrdua de capacitat de decisió per part de veïnat i d'administració local, com amb l'impacte dins els mitjans de comunicació per part de sectors conservacionistes de la societat sobre gairebé qualsevol actuació de neteja o aclarides. Però potser el principal problema és el de recuperar quotes de producció forestal -amb la consegüent «neteja» del bosc- en una societat comercialment globalitzada i de ramaderia industrialitzada. Al Pirineu l'alt cost d'explotació -per la superfície en pendent de les forests- i de comercialització -cost de transport- cap als mercats de transformació, i a les Terres de l'Ebre el perill constant i continu de destrucció per incendi forestal, releguen aquestes àrees -reserves naturals de Catalunya- a una certa marginalitat agreujada per la manca d'agents socials, mirall de l'alt grau de despoblament. Malgrat tot, donar rendiment econòmic al temps que s'actua sobre una forest en expansió va trobant vies d'adaptació, com ho mostra l'increment de la seva explotació en forma de biocombustible agroforestal en la què estan jugant un paper important les administracions locals com a promotores. I no hem d'oblidar, és clar, l'ecoturisme amb els necessaris mecanismes d'accessibilitat sostenible, que completen l'ús de la forest com a esquer revertint ingressos al món local per vies alternatives.

Annex

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

Taula resum de cronologia

<table>
<tr><th></th><th>PIRINEUS</th><th>CATALUNYA ORIENTAL</th><th>CATALUNYA NOVA</th></tr>
<tr><td>s. -II a V</td><td>Centuriació romana amb assignació de terres «subcesiva» i «vinacalia» gestionades pel municipi. «Saltus» format per «silvae» i «ager compascua» d'ús públic.
Creació de «pagus».</td><td colspan="2">Centuriació romana amb assignació de terres «subcesiva» i «vinacalia» gestionades pel municipi.
«Saltus» format per «silvae» i «ager compascua» d'ús públic.</td></tr>
<tr><td>s. V a VII</td><td>Desenvolupament dels «pagus» i de les valls. Espais «comunals» compartits mantenint l'esperit romà.</td><td colspan="2">Manteniment de les vil·les, formació de vilars i doble ús dels espais públics: aprofitament local compartit amb la xarxa transhumant de les elits.</td></tr>
<tr><td>s. VIII</td><td rowspan="3">Apropiació del fisc pels comtes. Expansió de vilars i viles i aprofitament espais públics de muntanya amb límits permeables. Els comunals com a recurs estructural de cada casa del poble</td><td rowspan="3">Apropiació del fisc pels comtes. Poblament dispers. Expansió de masos i vilars sobre l'espai fiscal (comunals) amb l'aprisió. Els comunals com a reserva d'expansió i recursos complementaris.</td><td rowspan="4">Estatalització de les terres públiques, ja siguin de l'Estat (les «mawat») o ja a disposició dels pobles (les «harīm»).</td></tr>
<tr><td>s. IX</td></tr>
<tr><td>s. X</td></tr>
<tr><td>s. XI</td><td>Revolució feudal. Joc d'equilibris entre pobles, senyors feudals i comtes.</td><td>Revolució feudal. Apropiació del fisc pels senyors feudals.</td></tr>
<tr><td>s. XII</td><td>Delimitació jurídica dels espais d'ús: límits de termes i entre els comunals dels pobles. «Empriu» com dret d'un poble a l'ús dels comunals d'un altre poble.</td><td>Els comunals són béns dels senyors amb dret d'ús «empriu» dels veïns de cada municipi. Usatge «stratae». Limitació dels drets d'«empriu» al Vallès.</td><td rowspan="3">Conquesta feudal. Cartes de poblament, privilegis i franqueses. Costums de Lleida i de Tortosa. Poblament concentrat, divisió parcel·lària, reserva senyorial i espais comunals gestionats pels ajuntaments. Oligarquització dels ajuntaments.</td></tr>
<tr><td>s. XIII</td><td rowspan="2">Privilegis a les valls i als pobles dins el context dels conflictes entre senyors, comtes i reialmes. Concessions per evitar l'emigració.</td><td rowspan="2">Colonització de comunals en forma de masos per part dels senyors amb la figura de l'emfiteusi. Refeudalització i «mals usos».</td></tr>
<tr><td>s. XIV</td></tr>
</table>

<table>
<tr><td>s. XV</td><td>Crisi social. Guerra Civil i alienació dels béns i drets del Comte de Pallars i del Comte de Foix. «Pacte» amb els pobles: lliure disposició dels comunals per part dels pobles. Normativa del Consell General de cada poble i vall.</td><td>Crisi social. Guerra Civil i revolta remença. Sentència arbitral de Guadalupe. Fi dels «mals usos» i consolidació de l'alou senyorial. Els comunals a lliure disposició dels senyors.</td><td>Crisi social. Guerra Civil i primer gran despoblament de termes. Recuperació de la plena propietat senyorial als despoblats. La resta amb gestió dels comunals pels ajuntaments.</td></tr>
<tr><td>s. XVI</td><td rowspan="2">Edat d'or de les comunitats pirinenques. Gestió dels comunals pels Comuns.</td><td rowspan="3">Desaparició de comunals, colonització senyorial i tancament de terres per la «crida de ban». Venda o repartiment de comunals pels municipis.</td><td rowspan="2">Segona despoblació. Reacció senyorial i conversió de despoblats en deveses per a la transhumància. Gestió oligàrquica dels comunals pels municipis.</td></tr>
<tr><td>s. XVII</td></tr>
<tr><td>s. XVIII</td><td>Privatització de grans extensions mitjançant boïgues i aprisió. Procés de tancament de prats amb guarda, defens i cultia. Ingerència de la Corona en les forests comunals</td><td>Privatització de grans extensions mitjançant vendes municipals i aprisió.
Ingerència de la Corona en les forests comunals.</td></tr>
<tr><td>1808-35</td><td>Gestió dels comunals pels municipis. Privatització de terres pel conreu.
Els senyors, ara propietaris.</td><td>Repartiment de lots de terra comunals pels municipis
Els senyors, ara propietaris</td><td>Municipalització de béns de l'Orde dels Hospitalers. Repartiments de lots de terra comunals pels municipis
Els senyors, ara propietaris</td></tr>
</table>

1835-55	Desamortització eclesiàstica: part dels comunals és nacionalitzada. Una altra part de les muntanyes de dominis senyorials eclesiàstics és municipalitzada. Establiments emfitèutics de forests pels senyors, ara propietaris.	Desamortització eclesiàstica sense gaire pes en els usos comunals. Darrers repartiments de lots de terra comunal per part dels municipis.	Desamortització eclesiàstica: part dels comunals és nacionalitzada, i alguns són privatitzats. Una altra part de les muntanyes de dominis senyorials eclesiàstics és municipalitzada.
1855-97	Desamortització civil. Mitjana incidència. Nombroses compres a mans de societats veïnals. Ingerència de l'Estat en la gestió de Forests d'Utilitat Pública.	Desamortització civil. Baixa incidència ja que pràcticament no quedaven forests públiques.	Desamortització civil. Alta incidència relativa. Ingerència de l'Estat en la gestió de Forests d'Utilitat Pública.
1897 - 1926	Expropiació de comunals per Hisenda. Gestió de les forests públiques per l'Estat.	Gestió de les forests públiques per l'Estat	Expropiació de comunals per Hisenda. Gestió de les forests públiques per l'Estat.
1926-80	Devolució als pobles de les forests no declarades d'Utilitat Pública. Inscripció registral o cadastral de béns municipals. Gestió de les Forests d'Utilitat Pública per l'Estat. Repoblacions forestals	Gestió de les Forests d'Utilitat Pública per l'Estat Repoblacions forestals	Devolució als pobles de les forests no declarades d'Utilitat Pública. Gestió de les Forests d'Utilitat Pública per l'Estat. Repoblacions forestals
1980-	Gestió de les Forests d'Utilitat Pública per la Generalitat de Catalunya i convenis amb municipis per la resta de forests locals. Llei Forestal de 1988. Descentralització de la gestió en diversos municipis (des de 1997)	Gestió de les Forests d'Utilitat Pública per la Generalitat de Catalunya i convenis amb municipis per la resta de forests locals Llei Forestal de 1988.	Gestió de les Forests d'Utilitat Pública per la Generalitat de Catalunya i convenis amb municipis per la resta de forests locals Llei Forestal de 1988.

Bibliografia citada

ELFOCAT
ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

Bibliografia citada

Alvarado, J. (1996). «El repartiment de les terres comunals de la Jonquera i la seva evolució posterior», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29, p. 277-302.

Alvarado, J. (2001). «Béns i usos comunals a Agullana (segles XVII-XX)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 34, p. 249-268.

Anuario de Estadística Agraria, Madrid: Secretaria General Técnica, des de 1972.

Arnabat, R. (1990). «Notes sobre la conflictivitat senyorial al Penedès (1759-1800)», *Estudis d'Història Agrària*, 8, p. 101-122.

Badosa, E. (1990). «Endeutament col·lectiu i desaparició de béns comunals a Catalunya a la segona meitat del segle XVIII», *Pedralbes*, 10, p. 51-66.

Biosca, T. (2007). «Els orígens de la Societat Obrera de Tivissa», *Miscel·lània del CERE*, 18, p. 133-144.

Bonales, J. (1999). *Les muntanyes en venda. La desamortització de terres comunals a la Conca de Tremp, 1855-1931*. Lleida: La Manyana.

Bonales, J. (2001). «L'accés a la terra a la Catalunya alodial pagesa i comunitària. El Prepirineu occidental», *Recerques*, 41, p. 31-57.

Bonales, J. (2003). *Comunidad campesina y economía de mercado en la Conca de Tremp (siglos XVIII-XIX). Cambio económico y* éxodo *rural*. Tesi doctoral, Universitat de Lleida.

Bonales, J. (2005). «Comunitats rurals i canvi institucional als Prepirineus (segle XIX)», *Estudis d'Història Agrària*, 18, p. 67-90.

Bonales, J. (2007). «Individualismo agrícola y comunidad rural en el Pirineo catalán y Andorra (siglos XVIII-XX)», Congost, R.; Lana, J.M. (eds.). *Campos cerrados, debates abiertos. Análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)*. Pamplona: Universidad Pública de Navarra, p. 141-171.

Bonales, J. (2013). «Les comunitats d'interessos als Pirineus. Sobre les mutacions de les comunitats rurals», Bolòs, J. (ed.). *Poblament i societat als Pirineus els darrers dos mil anys*. Lleida: Universitat de Lleida, p. 171-190.

Bonales, J. (2020). *Atles històric del Cadí. El paisatge històric de la U.P. del Cadí des de la prehistòria fins a l'actualitat*, Memòria de recerca. Departament d'Història, Universitat de Lleida. Projecte PaHisCat.

Bosch, M.; Congost, R.; Gifre, P. (1996). «L'assalt als comunals. Tres universitats empordaneses (segles XVII-XVIII)». Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p.123-149.

Bosch, M.; Congost, R. ; Gifre, P. (1998). «Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya», Belenguer, E.; Dantí, J.; Gual, V. (eds.). *Els béns comunals a la Catalunya Moderna (segles XVI-XVIII)*, Barcelona: Rafael Dalmau, p. 137-145.

Bringué, J.M. (1996). «La conformació dels drets comunitaris sobre el territori. La Vall d'Àneu, segles XV-XVIII», Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 151-171.

Bringué, J. M. (1998). «Comunitats en franc alou. El Pallars Sobirà, segles XV-XVIII», Belenguer, E.; Dantí, J.; Gual, V. (eds.). *Els béns comunals a la Catalunya Moderna (segles XVI-XVIII)*, Barcelona: Rafael Dalmau, p. 63-79.

Bringué, J.M. (2003). «Els béns comunals al Pallars Sobirà en el seu context històric», Lo Pi Negre; Marugán, C.M. (coord.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu català*. Barcelona: Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, p. 21-47.

Bringué, J.M.; Sanllehy, M.A. (2008). «Boscos, pastures i ramaderia», Giralt, E. (dir.), *Història agrària dels Països Catalans. III. Edat Moderna*, Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, p. 171-233.

Brufal, J. (2008). *L'espai rural del districte musulmà de Lleida (segles XI-XII). Espais de secà meridionals*. Tesi doctoral, Universitat de Lleida.

Campmany, J. (2003). «La colonització del delta occidental del Llobregat (Gavà i Castelldefels) al segle XVIII: un fracàs econòmic i social», *Pedralbes*, 23, p. 682-702.

Carbonell, M. (1983). «Els comunals i la societat pagesa: un exemple de l'Alt Urgell (finals s. XVIII - principis s. XIX)», *Recerques*, 13, p. 621-631.

Castelló-Vidal, J.I. (2017). «Els boscos municipals d'utilitat pública: origen històric i model de gestió actual», *Quaderns Agraris*, 42, p. 105-126.

Cervera, T.; Garrabou, R.; Tello, E. (2015). «Política forestal y evolución de los bosques en Cataluña desde el siglo XIX hasta la actualidad», *Investigaciones de Historia Económica*, 11, p. 116-127.

Compte, A. (1998). «Establiment de terres boscoses a Cantallops, el darrer terç del segle XVIII per l'explotació del suro», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 31, p. 271-290

Compte, A.; Juan, E. (1984). «El repartiment dels comuns a la Jonquera a mitjans del segle XIX i el seu marc social, polític i econòmic», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 17, p. 247-285.

Congost, R. (2002). «Comunales sin historia. La Catalunya de los masos o los problemas de una historia sin comunales», De Dios, S.; Infante, J.; Robledo, R.; Torijano, E. (coord.). *Historia de la propiedad en España. Bienes comunales, pasado y presente*. Madrid: Fundación Beneficentia et Peritia Iuris, p. 291-328.

Congost, R. (2003). «Diagnosi d'una llei franquista: la Llei de Redempció de Censos de 1945», *Estudis d'Història Agrària*, 16, p. 109-128.

Corredor, A.M. (2002). «El repartiment de terres comunals de Pals», *Estudis del Baix Empordà*, 21, p. 121-138.

Dantí, J. (1998). «Propietat reial i béns comunals al Vallès a l'època moderna», Belenguer, E.; Dantí, J.; Gual, V. (eds.). *Els béns comunals a la Catalunya Moderna (segles XVI-XVIII)*, Barcelona: Rafael Dalmau, p. 141-158.

Eritja, X. (1996). «Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s. XII)», Busqueta, J.J.; Vicendo, E. (eds.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 75-90.

Estadística Forestal de España, Madrid: Dirección General de Montes, Caza y Pesca Fluvial, de 1940 a 1971.

Estadística General de la Producción de los Montes Públicos, Madrid: Dirección General de Agricultura y Montes, de 1921 a 1934.

Fabregat, E. (1996). «L'aprisió en els segles XVIII-XIX a la zona de Tortosa», Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 401-416.

Fabregat, E. (1997). «El creixement urbà de Tortosa: 1730-1750», *Recerca*, 2, p. 28-51.

Fernández Trabal, J. (1989). «Aprofitaments comunals, prats i pastures al delta del Llobregat (segles XIV-XV). Conflictes per a la utilització de l'espai a la Baixa Edat Mitjana», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 10, p. 189-221.

Ferrer, M. T. (1996). «Emprius i béns comunals a l'edat mitjana», Busqueta, J. J.; Vicedo, E. (ed.). *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 33-65.

Ferrer-Alòs, L. (2014). «Derechos de propiedad y mercado de la tierra en la Cataluña Vieja (s. XV-XIX). El caso de Artés (Bages)», *Historia Agraia*, 62, p. 47-82.

Font, J. (1994). «Ús dels recursos naturals i creixement econòmic i poblacional: la desforestació de Catalunya, el segle XVIII, segons les observacions de Francisco de Zamora», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 37, IX, p. 7-27

Forns, J. (2004). *Economia i societat en els regs històrics occidentals catalans: Almenar (Segrià) i la seva àrea, segles XIV-XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GEHR, Grupo de Estudios de Historia Rural (1994). «Más allá de la 'propiedad perfecta'. El proceso de privatización de los montes públicos españoles (1859-1926)», *Noticiario de Historia Agraria*, 8, p. 99-152.

Gifre, P. (1998). «Béns i usos comunals. Universitats de l'Empordà, segles XVI-XVII», Belenguer, E.; Dantí, J.; Gual, V. (eds.). *Els béns comunals a la Catalunya Moderna (segles XVI-XVIII)*, Barcelona: Rafael Dalmau, p.121-139.

Gifre, P. (2012). *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (Vegueria de Girona, 1486-1730)*. Barcelona: Fundació Noguera.

Gil, X. (2000). *La desamortització dels béns comunals al Pallars Sobirà. El cas de Llessui*. Tremp: Garsineu.

Gras, M. (1988). «Els processos criminals de les baronies de la Pia Almoina al segle XVIII», *Pedralbes*, 8, 1, p. 645-654.

Gual, V. (1997). «L'espai agrícola de la Conca de Barberà (segles XVI-XIX)», *Estudis d'Història Agrària*, 11, p. 131-150.

Gual, V. (1998). «Béns i usos comunals al Camp de Tarragona i la Conca de Barberà», Belenguer, E.; Dantí, J.; Gual, V. (eds.). *Els béns comunals a la Catalunya Moderna (segles XVI-XVIII)*, Barcelona: Rafael Dalmau, p. 159-177.

Mallorquí, E. (2009). «Els veïnats: orígens i evolució d'una demarcació territorial a l'interior de les parròquies del bisbat de Girona, segles X-XIV», Bolòs, J.; Vicedo, E. (ed.). *Poblament, territori i història rural*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 363-396.

Mikes, T. (2005). «Les comunitats de muntanya de la Vall de Ribes als segles XVI-XVIII i els seus antecedents medievals», *Estudis d'Història Agrària*, 18, p. 131-163.

Miranda, X. (2001). «Desamortització i política forestal als Ports en el transcurs del s. XIX: els casos de Refalgarí i la Mola de Catí», *Recerca*, 5, p. 67-117.

Moli, M. (2007). «Els comunals de Queralbs: xarnera política entre Catalunya i França», *IBIX, Annals 2006-07*, p. 373-383.

Muntanya, M.A. (2017). *Usos comunals de la terra a la Catalunya moderna, segles XVI-XVIII*. Treball final de grau en Història, Universitat de Girona.

Negre, J. (2013). *De Dertosa a* Ţurţūša*. L'extrem oriental d'al-Ţagr al-Aclà en el context del procés d'islamització d'al-Andalus*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

Olivares, J. (2000). *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria. Conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*. Lleida: Pagès editors.

Oliver, J. (2003). «Els emprius medievals pallaresos», Lo Pi Negre; Marugán, C.M. (coord.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu català*. Barcelona: Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, p.51-59.

Piqué, R. (1998). «Solidaritats pageses. L'organització políticoadministrativa de la vall de Barravés al segle XVII», Barrull, J.; Busqueta, J.J.; Vicedo, E. (eds.). *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 235-248.

Placència, J. (2008). *Els béns comunals a l'Alt Pirineu i Aran. Estudi sobre la situació i les perspectives dels espais comunals a les comarques de l'Alt Pirineu i Aran*, Institut per al Desenvolupament i la Promoció de l'Alt Pirineu i Aran.

Pujol, M.; De la Fuente, P. (2015). «Fusta dels boscos de Requesens per a la construcció de navilis de l'orde de Malta (1702-1704)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 46, p. 413-428.

Recasens, J. (2019). «El repartiment de les terres del Reguer de l'Espluga de Francolí (1807)», *Podall*, 8, p. 15-25.

Rovira, J. (1987). *La desamortització de Madoz a la província de Tarragona (1859-1886)*, Tarragona: Publicacions de la Diputació de Tarragona.

Saguer, E. (1993). «L'agricultura baixempordanesa a mitjan segle XIX: producció agrària i usos del sòl», *Estudi General*, 13, p. 201-231.

Sala, P. (1997). «Conflictividad rural en el monte comunal gerundense: pueblos y mansos ante el Estado interventor en la segunda mitad del s. XIX», *Historia Agraria*, 13, p. 105-124.

Sanllehy, M.A. (1997). «Usos comunals i tancament de terres durant la crisi de l'Antic Règim a la Val d'Aran». Arnabat, R. (ed.). *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 157-170.

Sanllehy, M.A. (2007). *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII). Dels usos comunals a la dependència econòmica*, Tremp: Garsineu.

Serrallonga, J. (2000). «Prohoms, propietaris i artesans de camí a la industrialització. La crisi del Gremi de Paraires de Voltregà (Osona), 1760-1796», *Manuscrits*, 18, p. 163-184.

Serrano, L. (2009). «Bans i usos comunals: conflictes de llarga durada. Cantallops com a exemple», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 40, p. 263-290.

Serrano, L. (2020). «Acotamiento y apropiación de comunales. Un estudio de caso sobre las prácticas de propiedad y el individualismo agrario en la Cataluña del siglo XIX», *Anuario IEHS*, 35 (1), p. 205-225.

Soler, M. (2016). «Del paisatge altmedieval a la feudalització del territori. Progressió dels cultius i restricció de la dieta al comtat de Barcelona entre els segles IX i XII», *Estudis d'Història Agrària*, 28, p. 169-192.

Suñol, S. (1989). *El catastro de rústica en las tierras de Lleida*. Madrid: Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria.

To, L. (1999). «El nom dels masos (el domini de Santa Maria de Vilabertran en els segles XI-XIII)», Congost, R.; To, L. (ed.). *Homes, masos, història. La Catalunya del Nord-Est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 23-42.

Tribó, G. (1999). «La ramaderia a les portes de Barcelona: el cas del Baix Llobregat (1850-1930)», *Estudis d'Història Agrària*, 13, p. 107-126.

Trillo, C. (2006). «La alquería y su territorio en Al-Andalus: estrategias sociales de organización y conservación», *Arqueología Espacial*, 26, p. 243-262.

Urteaga, L.; Nadal, F. (2013). «Los aprovechamientos forestales en las sierras del Corredor y el Montnegre a mediados del siglo XIX», *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 62, p. 237-263.

Vaccaro, I. (2003). «Transició i adaptabilitat: La Vall de Lillet». Lo Pi Negre; Marugán, C.M. (coord.). *Els béns comunals i la gestió del territori al Pirineu català*. Barcelona: Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, p.129-139.

Vicedo, E. (1991). *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*. Barcelona: Crítica.

Vidal, J. (2000). «Les carnisseries de Vilafranca del Penedès. Notes sobre el control i l'aprofitament municipal de la venda de carn a l'època moderna», *Estudis d'Història Agrària*, 13, p. 45-62.

Vidal, X. (1997). «L'enfrontament polític a l'entorn de la privatització del patrimoni rústic municipal a Lleida al segle XVIII». Arnabat, R. (ed.). *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p.171-185.

Vilaginés, J. (2001). *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segles X-XII)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ELFOCAT

ASSOCIACIÓ D'ENTITATS LOCALS PROPIETARIES FORESTALS A CATALUNYA

www.elfocat.cat

Breu història de les forests dels pobles de Catalunya

.....

Jacinto Bonales Cortés